

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Електронско издање

---

http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Руководилац издавачке делатности
Проф. др Бојана Димитријевић

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ
Департман за социологију

Редакција

Годишњака за социологију

Проф. др Драгана Захаријевски, уредник

Проф. др Бранислав Стевановић

Проф. др Данијела Гавриловић

Доц. др Горана Ђорић

Др Гордана Стојић, секретар

Мр Јелена Петковић, заменик секретара

Адреса

Филозофски факултет у Нишу

18000 Ниш

Ђирила и Методија 2

godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Годишњак је објављен уз финансијску подршку Министарства просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије.

Од 2005-2011. *Годишњак за социологију* је излазио једном годишње.
Од 2012. године објављују се две свеске годишње.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УДК 316

ISSN 1451-9739

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Година X/12-13 (2014)

Ниш 2015.

PERIODIKA

Series
Annuals

Faculty of Philosophy, Niš
Department for Sociology

Annual Report - Sociology

Editorial Board

Dragana Zaharijevski, Editor
Branislav Stevanović
Danijela Gavrilović
Gorana Đorić
Gordana Stojić, Secretary
Jelena Petković, Deputy Secretary

Address

Faculty of Philosophy, Niš
18000 Niš
Ćirila i Metodija 2

godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Copyright © Faculty of Philosophy, Niš

САДРЖАЈ

Никола Божиловић УРБАНЕ ПОТКУЛТУРЕ И МУЗИЧКЕ ПРЕФЕРЕНЦИЈЕ: ТЕДИБОЈИ И РОКЕРИ	7
Бранислав Д. Стевановић ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ У КОНТЕКСТУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ СРПСКОГ ДРУШТВА (НА ПРИМЕРУ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ)	27
Слободан Миладиновић УРБАНИЗАЦИЈА СИРОМАШТВА	49
Јелена С. Петковић ГРАД У ТРАНЗИЦИЈИ: КУЛТУРА КАО ПОТЕНЦИЈАЛ УРБАНОГ РАЗВОЈА СРБИЈЕ	63
Јелена Н. Божиловић ГРАДИГРАЂАНСТВО – ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ЗНАЧЕЊА	79
Биљана М. Радовановић АРГУМЕНТ БУДУЋЕГ ЗНАЊА И ПИТАЊЕ ПРВЕНСТВА ПРИ ДОЛАСКУ ДО НАУЧНОГ ОТКРИЋА – СТАНОВИШТЕ ДЕЈВИДА БЛУРА	91
Жикица Симић ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И ЊЕН ДОПРИНОС УНАПРЕЂЕЊУ ДРУШТВЕНОГ ПОЛОЖАЈА ЖЕНЕ – ЦРКВЕНИ И СЕКУЛАРНИ СТАВ	105
ПРИКАЗИ	
Данило Ж. Марковић ЗНАЧАЈНО ДЕЛО О РАЗВОЈУ РУСКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ И САВРЕМЕНИМ ТЕМАМА ЊЕНЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ УСМЕРЕНОСТИ	121
УПУТСТВО АУТОРИМА	123

CONTENTS

Nikola Božilović URBAN SUBCULTURES AND MUSICAL PREFERENCES: TEDDY BOYS AND ROCKERS	7
Branislav Stevanović IDENTITY OF YOUTH IN THE PROCESS OF MODERNIZATION AND EURO-INTEGRATION OF SERBIAN SOCIETY (on the Example of University of Niš' Students)	27
Slobodan Miladinović URBANIZATION OF POVERTY	49
Jelena Petković CITY IN TRANSITION: CULTURE AS A POTENTIAL OF URBAN DEVELOPMENT IN SERBIA	63
Jelena Božilović CITY AND CITIZENSHIP – TRANSFORMATION OF CONCEPT	79
Biljana M. Radovanović THE ARGUMENT FROM FUTURE KNOWLEDGE AND THE QUESTION OF PRECEDENCE OF SCIENTIFIC DISCOVERY – THE STANDPOINT OF DAVID BLOOR	91
Žikica Simić THE ORTODOX CHURCH AND ITS CONTRIBUTION TO THE IMPROVEMENT OF WOMEN'S SOCIAL POSITION – CLERICAL AND SECULAR VIEW	105
REVIEWS	
Danilo Ž. Marković IMPORTANT WORK ON THE DEVELOPMENT OF THE RUSSIAN SOCIOLOGY AND CONTEMPORARY ISSUES ITS RESEARCH SCOPE	121
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	123

Никола Божиловић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 316.723:78
Оригинални научни рад

УРБАНЕ ПОТКУЛТУРЕ И МУЗИЧКЕ ПРЕФЕРЕНЦИЈЕ: ТЕДИБОЈИ И РОКЕРИ^{1 2}

Апстракт: Аутор овога чланка бави се пропитивањем смисла и значења раних поткултура, насталих у другој половини XX века. Он истиче повезаност поткултура и музичких стилова у миљеу урбаног друштва. Заступа полазиште да је музика средство путем кога адолесцентска група дефинише себе и да она истовремено представља основ статуса припадања групи. Овде се под социолошку лупу ставља послератна бејби-бум генерација, која се јасно супротставила доминантној и родитељској култури и одабрала да живи у складу са сопственим вредносним, моралним и естетским принципима. Студија случаја у овом раду односи се на поткултурне стилове тедибоја и рокера као првих група младих бунтовника. Код њих долази до изражаја повезаност урбаних стилова живота (места окупљања, начини одевања, фризури, маскулинизам, насилничко понашање, жаргон) са музичким преференцијама одређених рокенрол стилова (рокабили, хард рок, хеви метал). У закључку, аутор испитује тенденције и активности младих у тзв. новим друштвеним покретима и указује на културне праксе примерене духу постиндустријског, информатичког друштва. Данас на место супкултурних теорија долазе пост-супкултурне теорије са новим теоријским оквирима за разумевање повезаности између младих, музике и стила.

Кључне речи: Чикашка школа, урбаност, музичке поткултуре, рокенрол, тедибоји, рокери.

Увод

Већ првих деценија двадесетог века чикашки социолози, као представници „прве праве социолошке школе“ (Spasić, 2004: 103), тврдили су да се под утицајем индустријализације и урбанизације мењају старе таблице вредности које уносе радикални преображај у односу на традицијом обележен друштвени

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *Урбано друштво и урбане супкултуре у развоју цивилног друштва у земљама у транзицији* који је одржан 12.12. 2014. на Филозофском факултету у Нишу.

² Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

живот сеоске средине. Такозвана „чикашка школа“ је у фокус истраживачког интереса постулирала карактеристике различитих друштвених група у урбаном контексту. Истраживачи те школе били су усредсређени на разумевање културних разлика. У том смислу вршили су анализу субјективних значења која произлазе из деловања друштвених актера чије вредности и начин живота одступају од шире социјалне околине (Krnić, 2012: 1). Роберт Е. Парк (Park), као водећа личност ране америчке урбане социологије, проценио је да град као „мозаик малих светова“ не разара цео морални поредак у култури традиционалног друштва, већ само успоставља нову вредносну скалу засновану на слободи као једној од битних градских особина. За разлику од села, које не одобрава иновације и девијације, град подстиче и развија људску природу у њеним најразличитијим цртама – како у талентима, тако и у ексцентричностима и пороцима. Тиме је град, у Парковом виђењу, представљен као повлашћено место дезорганизације која води ка делинквенцији (Vujović i Petrović, 2005: 23). У културолошком дискурсу, прве „праве“ поткултуре (*subcultures*) формирају се у градским језгрима. Њихови носиоци су у радовима раних социолога били третирани као делинквенти чије деловање је било узроковано менталним и моралним поремећајима. Испоставиће се, што ће потоња социолошка истраживања и потврдити, да у основи тих поремећаја леже социјални узроци, а да младачка неприлагођеност друштву, поред негативних ефеката, доприноси такође и његовим променама и напредовању. Омладина је била најчешћи физички носилац поткултура, било да је реч о градској, сеоској, радничкој, малограђанској, спортској или некој другој поткултури. На примеру музичких поткултура, као типично урбаних омладинских стилова, може се јасно показати да отпор друштву и његовим конвенцијама, непристајање и субверзија, могу бити убојито оружје младих у борби против социјалног конформизма и медиокритетства на разним нивоима. Егземпларно ће се показати да је појам поткултуре релевантан за разматрање културних пракси и процеса конструкције идентитета актера поткултурне сцене.

Познато је да су тинејџери, као и млади људи³, највише склони променама, како на себи тако и у погледу њиховог социјалног окружења. Они немају ону врсту паралишућих страхова својствених старијима, који се воде девизом да ништа не треба мењати јер би „сутра“ могло бити горе него „данас“. Страх од ризика, тако карактеристичан за старије, код младих не постоји или је сведен на најмању меру. Склоност ка променама код тинејџера, међутим, не значи да они немају став и поглед на свет. Напротив, баш зато што имају своју визију живота, они спремно крећу у потрагу за начином и местом на коме би могли да је реализују. Поткултуре су најбоље место идентификације младих, с обзиром

³ „Ови различити термини делимично одражавају различите историјске моменте, делом и различите преокупације, а често се преклапају. *Тинејџер* је концепт из педесетих година, док су *млади* и *култура младих* термини који су се користили шездесетих година; *тинејџер* је термин који се односи на омладину радничке класе, док реч *млади* не подразумева директно важност класних разлика у поменутиим годинама, али се обично, мада индиректно, користи кад се говори о омладини средње класе“ (Frit, 1987: 21).

на то да су отворене и флексибилне, неспутане формалним обзирима и крутим конвенцијама. Музика коју млади обожавају и уз коју воле да играју често је представљала само контекст социјалне интеграције и средство проналажења сопственог идентитета. Како је тај идентитет првенствено генерацијски одређен, његово усвајање подразумевало је сукоб са генерацијом одраслих, чија култура је била исувише традиционалистичка, патерналистичка, пуританска и формалистичка. Млади људи, припадници првих послератних генерација, нису желели компромис са одраслима. Оно што су једино тражили, било је да им се допусти да сâми уреде своје животе. Отпор који су имали у односу на родитељску културу био је можда најбоље изражен у стиху песме *My Generation*, коју је изводила група The Who, а којим поручују како се надају да ће умрети пре него што остане (*I hope I die before I get old*).

Историјску прекретницу у смислу рађања и бујања нових омладинских поткултурних стилова у оквиру масовне културе представља период од половине двадесетог века надаље. По Едгару Морену (Morin), омладина није антрополошка већ историјска категорија јер је било историјских друштава у којима је (због одсуства школства и раног укључивања у рад) младалачко доба било претварано у скоро илегалну стварност, лишено културног положаја. Нова „младалачко-омладинска култура“ образује се око 1955. године. Тада су се могле запазити многобројне групе дечака које су образовале кланове по урбаним центрима и нису хтеле да знају за свет одраслих. За разлику од друштва одраслих, те тзв. асоцијалне, понекад и делинквентне, групе налазиле су своје јунаке у „негативним“ личностима популарних криминалистичких филмова. „Предисторија“ модерне младалачке културе, по Морену, почиње с тим маргиналним групама дечака. На филмове се надовезује талас рока и церка, око кога се кристалише младалачка склоност према жестокој музици и игри. Израз „је-је“ одлично изражава смисао музичке културе, која осим музике обухвата и начин бивствовања. Од половине педесетих међу младима се запажа тежња за здруживањем светковине и насиља, нарочито на рок концертима, где ритам и заједничко одушевљење изазивају спонтане рушилачке појаве. Права станишта нових поткултурних модела бивствовања младих су велики градски центри, а суштина младалачке културе може се сажети у неколико речи: тежња за слободом, одбијање потрошачког друштва, отпадништво, маштовитост и побуна. То су права „анти-друштва конкретне утопије“, која се великом брзином шире из Америке по свету, изузимајући Кину јер је код ње на делу аутохтона „културна револуција“. Да ни поткултурне скупине нису унисоне показали су њихови међусобни сукоби, какав је био „младалачки класни рат“ 1963. у Клактону и Брајтону у Енглеској између мџова и рокера (тј. присталица елегантне декаденције и оних који носе јакну – униформу предграђа). Заједничко свим овим и сличним инцидентима који се сматрају „почетном девијацијом“ или „фазом удара“ (Cohen, 2002) било је „спонтано“ и „заразно“ избијање насиља (Moren, 1979).

Рокенрол је тих година био најпопуларнија врста музике међу америчким и британским адолесцентима. Преко те музике они заснивају свој идентитет, чиме настоје да се разликују од старијих. Рокенрол омогућује непосредну ко-

муникацију између уметника и публике. У игри коју одређује снажан ритам долази до изражаја сексуалност партнера. Тинејџерски хедонизам доводи до сензуалних облика забаве, а када под утицајем алкохола самоконтрола ослаби долази до непристојног понашања – од повремене сексуалне неморалности, па све до силеџијства и побуњеничких лудистичких манифестација, какви су ломљење столица и уништавање клупског инвентара. Такво понашање медијски је било означавано термином *моралне панике*, а одређеним групама или појединцима пришивана је етикета девијаната, то јест „оних који су прешли границу допуштенога“ (Perasović, 2001: 94). У медијима, који су себе сматрали некаквим моралним арбитрама, најчешће употребљаване речи и фразе биле су „немири“, „руља која бесни“, „растурање града“, „опсада“ и „оргија деструкције“ (Cohen, 2002; Tompson, 2003).

1. Социологија урбаних музичких поткултура

Што се *музичких поткултура* тиче, код њих се запажа прожимање музике и поткултурних стилова. Омладина као друштвена група је физички носилац поткултурног стила који је повезан са одређеним музичким правцем или жанром, а који представља симболички облик отпора владајућој (легитимној) идеологији. Музичка поткултура формира се на темељу музичких праваца и њима кореспондентних стилова музике који одговарају сензибилитету, интересовањима и активностима младих, у мелодијско-ритмичком, идејно-садржајном и симболичко-значајском смислу. Због тога су омладинске поткултуре неки аутори изједначавали са музичким стиловима. Особености поткултурне скупине препознају се на нивоу усвојених или постављених вредности, правила понашања, укуса, одевања, вербалног изражавања, естетских афинитета и моралних начела заснованих на одбијању сваке врсте предрасуда. Посебно када су у питању млади, показало се да је музика, као „параметар стила“ и специфичан медиј зрачења енергије и емоција, била пресудна за обликовање истог. Значајна је јер је подстицала стварну измену селфа, опажања и осећајности (Marić, 1996: 235). Посебност стила у оквиру музичке поткултуре садржана је у погледу на свет који је у односу на обрасце доминантне културе апсолутно неконвенционалан, нестандардан и неформалан.

Социолози су су једногласни у ставу да одређени музички облик започиње из језгра културе свога времена. Речју, свако раздобље у култури једнога друштва препознаје се и по карактеристичном музичком жанру који је друштвено и политички дефинисан. *Контекст* је, по увиду неких социолога, најзначајнији вид дефиниције уметности (Aleksander, 2007: 17), па се и музика као друштвени производ одређује контекстуално. Штавише, по мишљењу двојице аутора студије *Популарни музички жанрови*, истраживање односа између музичких текстова и њиховог контекста открива далеко више чињеница о музици и њеном друштвеном значају од чисто музиколошког приступа. По њима, прича о популарној музици не може се испричати уз помоћ табела и ста-

тистичких података, без дијалектичко-критичко-дискурзивних приступа који откривају „потенцијално бесконачна значења“ (Bortvik i Мој, 2010: 6). Овакав дискурс добија смисао када се пође од тврдње коју су оснажили истраживачи „бирмингемске школе“ да „значење није дано него је произведено“ (Pegasović, 2001: 111).

Музички укуси нису слободни јер су условљени социјалним односима у друштву. Послератно доба карактеришу значајне промене у музичкој структури и односима који се успостављају око ње, што све скупа јесте резултат економске активности коју спроводи музичка индустрија. Ова индустрија окренута је ка комерцијалном аспекту музике. Музика је постала потрошачки производ, поготову за млађу публику. Она је обично код својих конзумента праћена променама у начину понашања, говора и одевања, а заснована је на ритмовима и мелодијама чије су поруке лако разумљиве и привлачне. Осим што је једноставна, порука је често лишена социјалне критике, али је у музичком смислу „веома близу подијуму за игру“ (Hormigos y Cabello, 2004: 263). У том смислу, истраживања овога типа подразумевају и публику која се окупља око музике и која у оквиру својих омиљених стилова формира сопствени поглед на свет, ставове, укусе, понашање, навике, сленг, ритуале и однос према другоме. Ако се ради о повећој друштвеној групацији и ако она потраје у времену, онда имамо посла са правом поткултуром. Актери поткултура развијају заједнички симболички систем како би својим поступцима дали смисао који се разликује од прописаног и очекиваног. Посматрајући свет кроз различите „симболичке наочари“, они развијају различита уверења, нормативна очекивања, обрасце говора и изражавање путем телесних покрета (Turner, 2009: 117).

Већина првих омладинских послератних генерација била је оријентисана према року или бит музици (*beat music*), како су испочетка звали ову врсту музике. Извесно је било да су они ову музику сматрали једином личном својином и свој живот су осмишљавали помоћу ње. У музику су пројектовали своје жеље, своја надања и своје страхове. Та послератна, такозвана *baby-boom* генерација⁴ одувек је била несхваћена. Она је то и данас, када јој неки аналитичари рокенрола замерају да је себи дала за право да једина контролише целокупну историју рока. Почев од тада до данас, музички правци, жанрови и стилови стално су се преплитали, мењајући читаве поткултурне обрасце. Енди Бенет (Bennett) пише да је омладини испоручивана роба која је стварана само за њу. Понуђени асортиман нових робних производа утицао је на то да тржиште почиње стварати нове потрошачке обрасце, формирати укус и колективну свест младих људи. Та роба, презентована у облику модних детаља, магазина, филмова и популарне музике током послератног периода, била је од изузетног значаја за остваривање „омладине као културе“, то јест засебне друштвене категорије одвојене од родитељске културе и детињства, низом карактеристичних ви-

⁴ *Baby-boom* је израз који се користи за генерације рођене за време демографске експлозије у САД после другог светског рата. Тај период трајао је петнаестак година и довео је до значајног подмлађивања америчког становништва: у 1964. години 40% Американаца имало је мање од двадесет година.

зуелних представа и пратећих сензибилитета стила и укуса. Централно место у „стилистичкој револуцији омладине“ током послератног периода заузимао је рокенрол, први жанр популарне музике за који је омладина могла да тврди да припада само њој (Види Bennett, 2001: 7–23).

Теоретичари адолесценције сматрају да је музика из два разлога важна за овакве групе: она је средство путем кога група дефинише себе, а истовремено представља основ статуса припадања групи. Колин Флечер (Fletcher) је, у настојању да дефинише групни идентитет, тврдио да је рокенрол претворио уличне банде Ливерпула у бит групе тако што је свака банда одгајила сопствене музичаре и обезбедила себи обожаваоце путем „дивљег бубајућег звука“. Овде се појављују два аспекта музичког идентитета: један, који раздваја младе од одраслих и други, који прави разлику између различитих група међу вршњацима. У сваком случају, тинејџерски стилови одражавају потребу свих адолесцената да негде припадају, из чега се јављају видови групних идентитета (Упор. Frit, 1987: 58). Социјални психолози и социолози из тога извлаче следеће закључке: музика није жижа већ контекст слободног времена младих, она је ту да би се засновао идентитет, омеђила граница младих и старијих и да би послужила као најприручније средство да млади покажу да имају контролу над својим собама, клубовима и дискотекама (Nešić, 2003: 169).

Dik Hebdidž (Hebdige) пише како дијалектичко кретање од „бело“ ка „црном“ и назад није ограничено само на један стил, већ је то исто кретање одражено у стиливима сваке од послератних култура радничке омладине. Оно се посебно провлачи кроз рок музику (а раније цез) од средине педесетих година надаље, диктирајући сваку наредну промену у ритму, стилу и садржају песама. Између музике и поткултурних стилова постоји дијалектички однос. Када музика и омладинске групације којима се она обраћа задобију чврсте и препознатљиве обрасце, настају нове поткултуре које захтевају одговарајуће промене у музичкој форми. До промене долази када преузете форме и теме „ломе“ музичку структуру и наводе елементе да заузму нови распоред. Од многобројних примера које наводи Хебдиц занимљив је онај који показује како је утврђивање рока почетком шездесетих (безукусни бап, романтичне баладе, површни инструментал) охрабрило мoде да пређу на соул и ска, док је потврђивање црначких тема и ритмова кроз музику белих ритам-и-блуз и соул група допринело оживљавању рока средином шездесетих година (Hebdidž, 1980: 73–74). Укратко, музичка поткултурна пракса доказала је да већина урбаних омладинских супкултурних животних стилова настаје на темељу музичких жанрова и праваца. Поткултуре настају, мењају се и нестају у сложенем колоплету у коме учествује пар: музика – поткултура. Он допушта и директне међусобне односе: музика – музика и поткултура – поткултура. Превагу може однети сваки од чинилаца, под одређеним условима и у датим околностима, с тим што је (у последњој инстанци) музика одлучујући фактор који одређује поткултурни имиџ (одећа, говор, држање тела, игра, симболи, ритуали, украси). Реч је о идентитету који је посредован музиком. Дакле, зависно од тога којом су врстом музике инспирисани (којим жанром или стилем) тинејџери се опредељују за

начин одевања, укључујући и детаље на одећи. Музика им помаже да изаберу узор, одлуче се за начин на који ће проводити слободно време, на која места ће излазити, са ким ће се дружити и какве фанзине издавати. Све то указивало је на елементе побуне бит генерације против друштва одраслих. Једино што нико од њих, па ни писци и уметници, својој побуни неће дати експлицитан политички израз.

Општа класификација поткултура нема јединствен принцип, па стога долази и до тешкоћа око разврставања музичких поткултура. Могуће је правити различите комбинације, али се најчешће прибегава класификацији по хронологији, односно по времену њиховог појављивања. Прва деценија након другог светског рата довела је до појаве већег броја делинквентних поткултура, које су дале за право Стенлију Коену (Cohen) да, говорећи о њима, користи термин „народни ђаво“ (*folk devil*). Тај ђаво морао је бити производ социјалне и културне климе првих послератних година. Појаву вандализма код омладине изазвале су две групе чинилаца: класни и генерацијски. Наиме, средња класа је себи давала за право да намеће моралне норме једној класи о чијем начину живота до тада није ништа знала, док су старије генерације, позивајући се на своје суделовање у рату, сматрале да имају права да доносе законе и креирају систем образовања који је младим људима онемогућавао сваку врсту креативности, па тиме и напредовање на друштвеној лествици (Види Brake, 1987: 150). Пошто млади нису могли да пронађу себе у систему вредности својих родитеља, они су кренули у потрагу за сопственим идентитетом: стварали су, како каже Алберт Коен (Cohen), *културе унутар култура*. Механизми тих сукоба произлазили су преваходно из класних разлика (Cohen, 1955).

2. Послератни (пот)културни бум

Поткултуре су социолошки феномен *par excellence* и зато се појава сваке поткултурне групације мора посматрати у друштвеном и историјском контексту. Историјски гледано, прве поткултуре у данашњем значењу те речи јавиле су се на тлу САД, као последица послератног бума (*The Postwar boom*). После 1950. америчка привреда враћала се на мирнодопске токове. Индустијска производња расла је уз упоредан раст количине потрошних добара, али и раст куповне моћи становништва. Пораст животног стандарда пратило је и повећање броја становника, тако да се у раним педесетим може говорити о правој демографској експлозији (*a baby-boom*).

Материјално благостање неизбежно су пратили и многи проблеми, попут оног са Афроамериканцима који су били сувише сиромашни да би плаћали високе порезе у ужим градским језгрима. Та језгра педесетих година постају симбол урбане деструкције, сиромаштва и криминала. Стање у богатим средњокласним предграђима такође није било у сваком погледу узорно. У културолошком смислу, предграђа су била извори провинцијализма и конформизма, а потрошачка култура подстицала је униформност у гледиштима и

идејама људи (конзумирали су се исти филмови, исте емисије, исте новине). Био је приметан губитак индивидуалности, која је била вишевековни стожер „американства“. Тривијалност америчке културе препознавала се по јачању униформности, чиме се повлађивало укусу средње класе. У индустрији забаве нови комуникацијски суверен постала је телевизија, која је, са послератном продајом јефтиних апарата, постала водећа национална опсесија (Машовић, 2002: 596–597).

Разматрајући ситуацију педесетих у Западном друштву после другог светског рата, Филип Кор (Core) региструје илузију и стварност тога света. Западна друштва са Америком на челу нису успела да „скину прашину“ са стилова и ставова из периода пре четрдесетих – прекоокеански бродови и даље су били прекоокеански бродови, Париз је наставио да буде светска престоница моде, холивудске вамп жене наставиле су да буду богиње гламура, а црнци су и даље били слуге по кућама. У оквиру породичног живота стварана је илузија да у сваком лонцу има по два пилета, а у свакој гаражи по два аутомобила. Стварност ипак није била тако ружичаста, а на лицемерје ове фантазије указивали су многи интелектуалци. Они су сугерисали јавности да је фини свет међународне буржоазије само једна велика опсена (Кор, 2003: 237). Нимало случајно, култ хероји тога времена постају Дин (Dean), „осетљиви и збуњени момак“, Брандо (Brando), „неваљали бајкер и хипстер“, и Пресли (Presley), јужњак из радничке класе који је, комбинујући експресивност и стил белаца и црнаца своје класе, извршио снажан утицај на развој музике (Brake, 1987: 148–149).

У првој послератној деценији забележен је прелаз вредности и значења из америчке културе ка култури британске омладине. Одзив битника и хипстера био је једноставно незамислив без значајног црначког присуства у заједницама британске радничке класе. У време прожимања и интегрисања културних вредности између Америке и земаља западне Европе дошло је и до једног спектакуларног сједињавања. Оно се збивало у року (*rock*) као стилу живота и том приликом створена је потпуно нова музичка форма, која је постала и својеврсна музичка формула – рокенрол (*rock'n'roll*). У њему су се црначке духовне песме (*gospel songs*) и блуз (*blues*) помешали са белом кантри и вестерн музиком (*country & western*), чиме су створени услови за почетак брисања линије између положаја црначке и британске омладине (Hebdiđ, 1980: 55). Од тренутка када је рокенрол, нарочито онај у варијанти белих музичара, прешао Атлантук, он ће постати модел који ће здрушно следити енглеска омладина. Прави узроци појаве рока, по неким ауторима, јавили су се пре педесетих јер се искуство рокерске генерације природно надовезује на искуства претходних покољења битника. Битнике, као аутентични, непоновљиви и „једини прави бoемски нараштај новог света“ карактеришу зен, психоделичко искуство и музика као израз спонтаности (Tirnanić, 1989: 79).

Етички параметри незаобилазни су када су у питању 50-те године, које представљају прелаз из једне у другу епоху. Масовна потрошња у друштву генерисала је прелаз из пуританске културе ка хедонистичкој, која је у Америци била снажно повезана са игром, забавом и ужитком. Док млади пригрљују нову

етику хедониста, њихови родитељи остају у култури старе пуританске етике или такозване етике калвиниста. Појава нове хедонистичке етике, заједно са појавом новог тржишта за младе, дубоко је утицала на стил живота. Тих година почиње снажна повезаност између популарне музике и омладине, при чему се интерес поп музике не везује за државу, класу или неко посебно социјално обрзовање већ пре свега за старосну доб (Hormigos y Cabello, 2004: 262).

Након ове дигресије враћамо се музичким кореновима рокенрола. Ствари око мешања музичких стилова нису ишле нимало глатко. Тачно је да је црначка музика почела опседати младе белце. Међутим, црни блуз и традиција белачког фолклора нису се лако ослобађали расног карактера. Комерцијални ефекат мешања ипак је довео до здруживања ових праваца. Имитација ритма и блуза (уз потребно поједностављивање и ублажавање црначког израза) водила је право ка рокенролу. Њега су, и у црној и у белој варијанти, инспирисали аутентични блузери, попут Џона Ли Хукера (Hooker), Сонија Терија (Terry) и, нарочито, Мади Вотерса (Waters)⁵. Рок је намах револуционисао моду, укључујући и низ модних детаља. Анри Торг (Torgue) препознаје промене које су се десиле под утицајем нове музике у следећим стварима: кожна одећа (црне кошуље) и ланци Винса Тејлора (Taylor), ултрабрзи шоу ритам Бадија Холија (Holly), Џина Винсента (Vincent) или Едија Кокрена (Cochran), спектакуларни инструментални подухвати Џерија Лија Луиса (Lewis) или Џака Берија (Berry). Ту су већ обавезни цинс и све дужа коса (Torg, 2002: 9). Нови талас моде који је доносио рокенрол за кратко време претворио се у цунами који је радикално променио живот младих. Они су сад коначно добили свој стил, стекли властити имиџ, окупили се око исте музике. Рокенрол ће ускоро бити распршен у више различитих праваца око којих ће се окупљати њихови обожаваатељи. Музика ће у релативно кратком временском периоду узроковати појаву различитих омладинских поткултура, својеврсних културних острва на којима ће млади водити живот по свом опредељењу и у властитој режији. Њихов стил живота све више ће се удаљавати од модела који им је наметала култура одраслих, било да је реч о доминантној или родитељској култури.

Језик новинара често зна да буде јаснији, животворнији и, што је разумљиво, ближи ширем кругу читалаца од понекад сувопарних академских медитација и казивања. Зато није на одмет прибећи још једној дигресији. Занимљив је и сугестиван начин на који рок критичар Петар Поповић објашњава настанак рокенрола. Он најпре полази од констатације да је данашњој публици готово немогуће објаснити како је некада, не тако давно, рокенрол био јединствен језик младих. Али, тада се десио и почетак једног великог неспоразума. Тај језик, наиме, старији нису говорили ни разумели, чак су га се плашили. „Дубина естетског јаза између младих и старијих, нас и њих, била је таквих размера да су се једни најдиректније осећали угрожени од других. Млађи су били сигурни да им старији раде о глави тако што желе да их шаљу у рат или им намењују

⁵ Назив групе The Rolling Stones дао је њен гитариста Брајан Џонс (Jones) по стиху из песме Мади Вотерса, који гласи: *a rolling stone gathers no moss* – „на камену који се котрља нема маховине“.

судбину пиона у општој корпоративној игри, док су старији били убеђени да млади из ината доводе у питање све вредности на којима је до тада почивао свет“ (Роровић, 2008: 11). Нема никакве сумње да је нови музички жанр, који је долазио на ветровима младалачки настројене поткултуре, био инициран сукобом генерација. Дискутабилно је, међутим, да се ту радило о „естетском јазу“. Овде је пре реч о типичном културном сукобу, који је почивао на дијаметрално супротним вредностима чији су носиоци били млади и њихови љути противници – родитељи. Културне вредности једних и других биле су утемељене на нечему што се, генерално и филозофски, зове поглед на свет, а заправо вредности су почивале на низу важних „ситница“, као што су сензибилитет и афинитети, а онда смислови, значења, ставови, интереси, веровања и уверења, идеологија, навике и предрасуде. Ако је ту и било некакве естетике, она се темељила на свему овоме и није била сасвим аутономна.

3. Студија случаја: тедибоји и рокери

Педесетих година минулог века рокенрол је био најпопуларнија врста музике и забаве у животу младих у Великој Британији. У рокенролу је на симболичан начин била извршена потпуна интеграција поп музике и културе младих. Од идола претходног периода, међу којима је било популарних филмских звезда, спортиста и певача (попут Френка Синатре/Sinatra) интересовања младих оријентишу се на старове рокенрол сцене. Нови музички жанр избацио је у културну орбиту извођаче који су били њихових година, који су имали слично порекло и истоветна интересовања. Тада је забележена појава тинејџера, познатих под именом *тедибоју* (*teddyboys*) (Frit, 1987: 46). То је била генерација тинејџера, жељна провода и забаве, која је одрастала по завршетку другог светског рата. *By the way*, ова поткултура прекорачиће не само педесете него ће заћи чак дубоко у седамдесете, наравно дубоко прекомпонована у складу са захтевима времена. Шездесете су у исто време биле доба стицања њеног идентитета и пуне зрелости, али и полагааног губитка иницијативе у налету нових поткултурних стилова.

Поткултурна скупина добила је ово име јер је била инспирисана аристократским стилем едвардијанског раздобља из првог десетлећа двадесетог века⁶ (Тед је уобичајена скраћеница имена Едвард). „Тедибој је био први послератни кицош који је поникао из редова радничке класе“, пише Мајк Брејк, додајући да ови бунтовни младићи нису успевали да се упишу у стручне школе и тако обезбеде боље изгледе у животу. Пошто нису поседовали менталну снагу да би били индивидуалисти, они су се удруживали у банде. Њихова насилност одударала је од кицошког стила – отмени сакоји са крагнама од сомота и кадифе,

⁶ Краљ Едвард VII налазио се на челу Уједињеног Краљевства од 1901. до 1910. године. Запамћен је као човек либералних схватања, а едвардијанско доба названо по њему познато је као „златно доба“ Енглеске, коју су карактерисали удобност и сигурност живота и елеганција модног стила.

уске (цевасте) панталоне, танке „пертла машине“, ципеле од антилопа са гуменим ђоном и чарапе јарких боја које су намерно остављали видљивим. Прихватајући изглед „коцкара са Мисисипија“, теди је стварао слику одметника коме је у недостатку других средстава за живот преостала једино сналажљивост. Проблеме које није могао да реши на конкретном материјалном плану теди је решавао на имагинаран начин (Упор. Brake, 1987: 146–150). Њихове другарице, „тедијевке“, најчешће су носиле струкиране хаљине, еспадриле, понекад и сламене шешире, што их је чинило упадљивим и провокативним

Интересантан је начин на који Елизабет Вилсон (Wilson) описује тедије (*the teds*). Она их приказује као нову врсту припадника радничке класе, релативно добро храњену, са основним образовањем и са платом која је била издашна у поређењу са предратним стандардима. Класичан изглед тедија (уске панталоне и исти такви „кромби“ капути, наглашено струкирани сакои, тврди шешири и танки кишобрани) ускоро је био прекомпонован на амерички начин, што је била ствар модног шика. Нови архетип центлменске одмерености модни креатор Френк Маршал (Marshal) створио је комбинујући класични изглед тедибоја са америчким „вестерн“ стилем: танка кравата градског кицоша негативца, дуги зулуфи и дуги мантил. Културно конзервативна Енглеска прихватила је тај стил јер су јој британски тедибоји, прихвативши амерички образац културне иконе за стварање омладинске културе, дали домаћи оквир: нови састојак те културе била је класа (Wilson, 1988: 15).

У односу на оригинално едвардијанско одело, тедибоји су увели одређене стилске модификације. Поред увођења пертла машине, уместо класичне машине са винзорским чвором, они су усвојили мање струкиране дуге сакое са окрватницима од муслина или сатена у живим бојама. Оригинална едвардијанска одела била су углавном тамне боје од доброг енглеског штофа, док су се у тедијанској варијанти боје сакоа мењале у дречаво зелено, црвено или розе, што је у општем сивилу педесетих било крајње необично. И фризури су доживеле серију битних промена: позади се пуштала нешто дужа коса, која је почела да се науљава и чешља тако да би могли да дођу до изражаја дуги зулуфи. Напред се у стилу америчких рокабилија остављао нешто дужи прамен који се увијао у локну, такозвану слоновску сурлу („сарму“ или „банану“). Занимљиво је да су дендији из горњих друштвених слојева напуштали овај модни стил по његовом преузимању од стране младих из радничке класе. Тедији су, наиме, били млађи адолесценти из нижих социјалних слојева, углавном неквалификовани, али проницљиви и бескомпромисни. Чинили су тзв. елиту доњег сталежа, коју је красило спектакуларан, упадљив и провокативан стил.

Веза тедибоја са рокенролом, по казивању Сајмона Фрита (Frith) привукла је пажњу јавности тек са појавом сукоба везаних за рокенрол музику и гужви у биоскопима у којима су се давали рокенрол филмови. У јавности су се тедији повезивали са ружним понашањем и „примитивним ритмовима“, а социолошка објашњења ове поткултуре указивала су на понашање девијантних група. Тедибоји су представљани као млади „лумпен-пролетери“, фрустрирани својим статусом на послу који су због тога тражили сатисфакцију у слободном времену.

Узбуђење, самопоштовање и аутономију која им је тако упадљиво недостајала на послу налазили су у употреби културних симбола, одеће и музике. Међутим, примећује Фрит, без обзира што су тедији страшно реаговали на рокенрол, он ни по пореклу ни по стилу није био музика тедибоја – ова веза се развила тек касније са оживљавањем рокенрола и културом рокера (Frit, 1987: 64). Избор музике не мора безрезервно бити знак нечије музикалности, већ је музика идеално идентификационо склониште у коме појединци лакше налазе оправдање за своје асоцијално и расистичко понашање, какво се могло запазити код тедибоја. Ово важи и за насилничке фудбалске навијаче који мотив одласка на утакмицу не виде искључиво у бодрењу свога тима већ у прилици за сукоб са својим генерацијским неистомишљењацима. Наравно да у већини случајева појединци постају припадници одређених поткултура на основу личних ставова, уверења, моралних принципа, афинитета, аспирација – погледа на свет.

Када је о музици реч, тедибоји су повезивани са зачетницима рокенрола из Америке, мада су као супкултура постојали и пре него што је та музика постала популарна у Британији. У почетку су слушали џез (*jazz*) и скифл (*skiffle*) музику, да би се доцније коначно пребацили на рокенрол у извођењу Елвиса Преслија, Била Халеја (Halley), Џерија Ли Луиса и њима сличних музичара и група. Пошто су педесетих биоскопи у Британији били омиљено место окупљања младих, тедији су често ишли на филмске представе током којих су правили нереди и уништавали инвентар биоскопа. Због забране одласка у биоскопе, тедији су временом оснивали своје клубове, од којих је најпознатији клуб „The Black Raven“ у Лондону.

Осим односа поткултура према доминантним културама, занимљиви су били односи између самих поткултурних групација. Постоје различите интерпретације односа тедибоја и битника који су били прва и главна поткултура педесетих. Ове две поткултуре биле су дословно раздвојене и нису биле нимало пријатељске иако су их ондашњи карикатуристи често приказивали као удружене у борби против армије „џентлмена“ са полуцилиндрима. Састајалишта тедибоја била су далеко од битника – она су се налазила дубоко у традиционално радничким подручјима јужног и источног Лондона. Битници и тедибоји имали су и сасвим различите духовне преокупације. Битник је израстао из писмене, вербалне културе и интересовао се за авангарду (апстрактно сликарство, поезију, француски егзистенцијализам). Уз то је неговао космополитски манир боекске толерантности, док је тед био бескомпромисно пролетерски профилисан и уз то и ксенофобичан (често уплетен у неизазване нападе на западноиндијце). Њих је међусобно раздвајала и битничка склоност према црнцима која се повремено, преко трговине марихуаном и слушања модерног џеза, претварала у право пријатељство. Имали су различит однос и према естетици одевања. Изглед битника био је потпуно „природан“ у ђубретарцима, цинсу, фланелским кошуљама и сандалама, док је код тедибоја била видљива „агресивна комбинација одевне егзотике“ (Hebdiđ, 1980: 57).

Знатно касније, крајем седамдесетих, код обновљених тедибоја дошла је до изражаја истинска тензија и са поткултуром панкера. Непријатељство према

овој групацији младих вагабунда теди су исказивали због отворене идентификације панкера са црном британском и западноиндијском културом. Они су презирали панкере због њиховог наводног мањка патриотизма. Код тедибоја се, у целини, може приметити да су у каснијој фази задржали исти, антагонистички однос према црној досељеничкој заједници, као и њихови претходници из педесетих. У касним седамдесетим, међутим, нови теди били су другачије постављени према родитељској култури, али и другим омладинским културама. Обновљена варијанта тедибоја била је много пожељнија, што се тиче естаблишмента. У друштву са огромним бројем стилова они су били скоро институција: аутентичан, премда сумњив део британског наслеђа (Hebdiž, 1980: 84–85). Почетком деведесетих година прошлог века, у северном Лондону је основано удружење под именом T.E.D.S. (акроним за *The Edwardian Drape Society*), које има за циљ очување оригиналног идентитета, стила и вредности ове супкултурне групе.

Осим тедибоја, доминантна послератна поткултура раних шездесетих носи име које данас изгледа прешироко и сувише обавезујуће за један поткултурни стил – **рокери** (*rockers*). Код рокера, по Анрију Торгу (Torgue), има много надања, много неумерености, нереди и вулгарности, а музика коју преферирају је прочишћена и пуна ритма. Зато што је савршено контролисана, њу свако може да слуша (Torg, 2002: 10). Рок је на одређен начин ексклузиван. Он као да је бачен у руке бунтовној омладини – да јој буде не само забава већ и моћно оружје у борби против културне колотечине. Припадници поткултуре рокера потицали су из нижих, скоро лумпенпролетеризованих слојева. Рано су напуштали школе и углавном су се бавили рутинским и неквалификованим, а самим тим и мање плаћеним пословима. По томе су се разликовали од елегантних и екстравагантних мџова („шминкери“), који, иако потичу из радничке и ниже средње класе, желе да покажу како та класа може имати префињен и рафинисан укус (Božilović, 2009: 85).

Рокери су, како им и име каже, били велики приврженици рок музике, али она није била њихова једина опсесија. Као што рок није једновалентна музика, тако ни рокери чине јединствену и хомогену поткултурну скупину. Мајкл Брејк (Brake) издваја две групе рокера: једни су „бајкери“ (*biker subculture*), а други „гризери“ (*greaser subculture*).

Бајкери (eng. *biker*, од *bike*←*motorbike*←*motorbicycle*: motocikl) су страствене моторције и карактерише их насиље, међусобна оданост и отпор према ауторитету и породици. Они свој рокерски стил живота дефинишу преко „паклених машина“, мотора, и воле да се окупљају у ресторанима за камионције. Омиљени одевни предмети су им црне кожне мотојакне украшене нитнама, у комплекту са замашћеним фармерицама или кожним панталонама. Често преко јакне облаче „тексас“ или кожни прслук без рукава, са бојама-симболима мото клуба, бецевима и паролама. Носили су велике мотоциклистичке или обичне војничке чизме. У стереотип типичног бајкера спадају и тамне мараме везане на пиратски начин, затим црна плетена капа, а понекад (мада ретко) рукавице, кациге и наочари за заштиту очију, које скупно ометају да снажан ветар удара у

„живо месо“. Коса је обично била дуга и масна, забачена уназад. Стил ове групе представља један од основних облика културе радничке класе, онако како је доживљавају млади. Њиме се промовишу средишње теме, значења и вредности ове класе (Vilis, 1989: 152).

Највећа пасија бајкера је јурњава моторима по новим аутопутевима. Мотоцикл је, природно, био једно од главних интересовања моторција. У истраживању које је крајем шездесетих година провео Пол Вилис (Willis), велики део разговора бајкера био је заснован на том интересовању. Њихови разговори били су најчешће посвећени мотору: разматрању нових модела, упоређивању њихових перформанси или детаљном описивању поправки. Символичке вредности ове поткултуре везане су управо за мотоцикл. Културна улога мотора и његово значење били су уско повезани са статусом у њиховом друштвеном систему. Мотор је истовремено *одражавао* и *производио* централна значења поткултурног стила. У томе је могуће препознати дијалектичку улогу мотора која је изражавала културне вредности, али их и директно развијала (Vilis, 1989: 153–154).

Најпознатији, најинцидентнији и надалеко чувени су Анђели пакла (*Hell's Angels*), који су могли бити виђени на великим рок концертима. Преко ове калифорнијске групе бајкери су стекли најширу масмедијску славу. Од музике, они су најпре слушали рани рокенрол. Затим су генерацијски пратили тај звук. Песма Steppenwolfa *Born To Be Wild* незванична је химна бајкера. Уз рокерске мелодје снажних рифова и убитачног темпа радо се окупљају сви који воле моторе, брзу вожњу и чврст рокерски звук. Тај звук они препознају у музици група као што су Motorhead, Judas Priest, Bad Company, ZZ Top, Led Zeppelin. У бајкерској средини, генерално, слуша се „тешка“ музика: хард-рок и метал. Музички укус бајкера кореспондентан је њиховом животном стилу, који карактеришу један *easy rider* номадски романтизам, насиље, међусобна оданост, отпор према ауторитету и породици. Идеал им је мушкарац луталица, а изабрани *modus vivendi* онај који признаје само садашњост.

Покрет бајкера данас је захватио читав свет. Он је настао у Сједињеним Државама, али велики број присталица стекао је у Русији и највећем броју европских земаља. У овај покрет укључени су разни бајк-слетови, мотоспектакли и ревије. Активности имају најчешће карактер шоу-програма на којима учествују рок музичари, стриптизете и каскадери. На тим скуповима веома је важна употреба алкохола, а најчешће се ради о испијању огромних количина пива. Бајкер-мотоциклиста има готово јединствен имиџ, уз могуће извесне локалне односно националне специфичности. Бити бајкер, међутим, није исто што и сести на моћан мотор, посадити иза себе добру „рибу“ и одврнути „до даске“. Прави бајкер је авантурист и луталица, он је хазардер који на коцку ставља властити живот. Лик бајкера изграђен је као лик слободног и снажног човека, који се не боји ничега – ни кише, ни снега, ни ветра, ни прашине, ни смрти. Оштрина и страх који мотоцикл улива симболизовали су потврђивање мушкости, као и грубо другарство, суровост језика, бајкерски стил друштвене интеракције (Vilis, 1989: 154). Масовна култура је са своје стране учинила лик

бајкера привлачним и унела у њега низ стереотипова и митова, па се у свему томе губио имиц истинског бајкера. Велики утицај на популарност бајкерског покрета-поткултуре извршили су и филмови, који се сматрају кулtnим у свету бајкера: *The Wild One*, 1953, *The Wild Angels*, 1966, *Hell's Angels '69*, 1969, *Easy Rider*, 1969, *Mad Max*, 1979, *The World's Fastest Indian*, 2006.

Савремени бајкер је глобтротер коме нису довољни локални аутопутеви. Он је комуникативан и жели да буде део најшире бајкерске заједнице. Међутим, као и у свакој другој *sub/counter culture*, и код бајкерства има подвала. Много је лажних бајкера или ти бајкера недељом (као некада хипика). Није мали број оних момака који, захваљујући класном пореклу или социјалном статусу, могу приуштити себи моћну машину и мислити како је то довољно да се постане члан бајкерске заједнице. Ако *guu* није порадио на себи и „изнутра“, онда ће он у том друштву бити најобичнији нарцисоидни улез кога ће прави бајкери открити на првом озбиљном рокерском искушењу.

Гризери су друга подврста групе „рокери“. По имицу су слични бајкерима, с тим што их не прати култ мотора. Обично су сувозачи бајкерима, али ни приближно велики заљубљеници у мотоцикле као они. Реч је о поткултури младих из радничке класе, која је основана педесетих година. Поткултурна група гризера је углавном амерички омладински феномен, који се између педесетих и шездесетих проширио и на Велику Британију. Њихов британски еквивалент били су тедибоји. Рокенрол је био, наравно, њихов музички избор – Елвис, Џин Винсент, Бади Холи, Џери Ли Луис. Ти зли момци, како их назива Брејк, били су жестоки противници углађеног имица момака. Због тога су презирали мџдове, као „недопустивно немужевне“. Гризере, иначе, карактерише „намештена неотесаност“ и „радничко-класна мужевност“ (Brake, 1987: 156). Име су добили по помади (бриљантину) сличној воску. Њоме су гладили косу и давали јој сјај. Омиљене су им *Duck's Ass* фризуре. Од одеће волели су да носе беле или црне мајице, а преко њих *Levi denim* јакне, црне *Cabreta* рокерске кожњаке, фармерке плави или црни *Levi's 501* или *505*, подвијене десетак сантиметара нагоре. Појединци су носили оружје, а најрађе једну врсту италијанског ножа „скакавца“. Типичне за гризере биле су мотоциклистичке чизме, а такође војничке и каубојске. Познати су и по *Converse Chuck Taylor All-Stars* кошаркашким патикама. Израз *greaser* доживео је свој *come back* у САД седамдесетих година, подсећајући на имиц ове поткултуре из педесетих.

Рок култура генерално припада *маскулинистичким културама* по томе што демонстрира изразити мачо стил. У њој се зна да су мушкарци мушкарци, агресивни и дивљи заштитници својих цура рокерки. Девојке рокера биле су агресивне попут својих момака, али су добровољно пристајале да им буду сексуално подређене и потиснуте на нижи ступањ у хијерархији чисто мушке културе. На задњем седишту мотора оне су често само модни детаљ, који симболички одређује и њихов статус у тој поткултури мушкараца. По Вилису, постоји јасна хомологија између мужевности рокера, њиховог одбацивања будућности и мотоцикла. За њих мотоцикл није био превозно средство већ објект за застрашивање и господарење. Рокери су били нека врста моторизованих ка-

убоја, усамљеника и аутсајдера – контролора над машином, нечијим телом и нечијим идентитетом. На мотору је смрт симболички увек присутна, а она је била искључиви симбол мушкости. Смрт на мотоциклу, размишљање о њој и облици њеног друштвеног усвајања били су у срцу културе мотоцикла. То је била крајња симболика која сумира сву храброст, мужевност и егзибиционозам (Vilis, 1989: 158).

Интересантан је био и однос моторџија према цркви, којој су се окретали у тренуцима кризе. То није био знак религијских осећања. Зато што нису имали сопствену установу за обележавање неког важног догађаја, у ту установу претварали су цркву и њене ритуале. Погибија неког возача је, захваљујући црквеном помену и уписивању у књигу погинулих, постајала нека врста формалног корена за мрачну славу у култури колективне митологије. При том је најмање било битно што црквени ритуали нису били схваћени – они не би ни могли бити схваћени на начин како би то црква желела (Vilis, 1989: 159).

Рокери су и у плесу били индивидуалци у смислу да се њихов плес много разликовао од оног који се практиковао у плесним дворанама. На руку им је ишло потискивање класичне музике за плес и појава сингл плоча, са којих су слушали своје омиљене песме и креирали репертоар који неће бити скуп, а који ће одговарати њиховом специфичном укусу. Музика Елвиса, Едија Кокрена и Цина Винсента, коју су они у почетку преферирали, није била интелектуална нити је подразумевала развијено музичко знање – она је одговарала управо њиховим афинитетима. „Рок је музика тела, једноставна али ипак веома агресивна“ – вели Брејк, и одређује јој место карике у ланцу *музика-плес-мотоцикл*. Саставни елементи тог беочуга били су насиље и сексуалност (била је то *screw and smash music* - „потуцај и разбиј“ музика, како ју је називао Џорџ Мели/Melly). У њихов стил живота најкомплетније се уклапао рокабили и рани рокенрол (Brake, 1987: 156-157), али и касније, током шездесетих и даље, рокери настављају да јашу – на својим мотоциклима и на таласима *хард рока*.

Закључак

Прва социолошка истраживања урбане средине и послератне културе младих започела су у оквирима тзв. чикашке школе. Ова „школа“ је важна за почетак сваке расправе о историјату социологије супкултуре. Двадесете и тридесете године прошлог века у том контексту представљају кључно раздобље стварања препознатљиве теорије у којој је на систематски начин интегрисана урбана и културна проблематика. Чикашки социолози, инспирисани својим теоријским претходницима Фердинандом Тенисом (Tönnies) и Георгом Зимелом (Simmel), први су увидели да *урбано* и *модерно* представљају родно место супкултуре младих и адолесцентских животних стилова (Perasović, 2001: 17). Такође су објашњавали да је девијантност ових неформалних друштвених група продукт социјалних проблема као што су незапосленост и сиромаштво. Утемељење појма супкултура настављено је током 70-их и 80-их година у кругу

„бирмингемске школе“, чији аутори проучавају класни карактер омладинских поткултура у миљеима урбаног друштва (Bennett, 2001: 18). У контексту појмова класе и генерације, омладина („генерација будућности“, „бунтовна генерација“) постаје главни носилац поткултурног живота.

Поткултурни свет почео је да буја у времену после другог светског рата, када прве послератне генерације почињу да одрастају. Оне одбијају да живе по културним обрасцима и моделима које им намећу власти, укључујући и њихове родитеље. Субверзивним понашањем, млади намећу своје принципе који се косе са конвенционалним узусима тадашњег друштва. Тада долази до стварања првих „правих“ поткултура. Већина поткултурних стилова била је повезана са новим музичким стремљењима оличеним у рокенролу. Поткултурне групације које су биле везане за различите врсте рок музике просторно и идејно су оријентисане на урбане средине. Њихова места окупљања (пабови, бистроји, сале за игранке, биоскопи, стадиони), затим музички афинитети, вредносни избори, морални узорци – све то пулсира са урбаном културом и начином живота у градовима. Током овог послератног периода настала је нова друштвена категорија, одвојена од детињства и родитељске културе.

У складу са тим почели су се формирати нови потрошачки обрасци. Стварана је роба која је презентована у облику модних детаља, магазина, филмова и популарне музике. Све то, по Бенетовим речима, проистекло је из „стилистичке револуције омладине“. После тедибоја и рокера, као печурке после кише, ничу нове супкултурне групације чији су стилови одговарали различитим рокенрол жанровима и имицима рок група. Заједничко свим присталицама поткултура било је то што су припадале радничкој или нижој средњој класи. Најважније и најособеније поткултурне стилове пласирали су мџдови, присталице глем рока и регеа, а затим хевиметалци, панкери, скинхеди, хипхопери, репери, као и (знатно касније) љубитељи денс, техно, рејв и хаус музике. Највећи број тих урбано-музичких поткултурних стилова имао је поцанровске варијанте (Види Воџиловић, 2009).

Што се тиче стања о поткултурама на просторима Србије и Балкана, овде није било аутентичних рокерских и хипи поткултурних стилова. Сви су били „увезени“. Само мали број младих људи (а реч је махом о деци која потичу из средњокласних породица) припадао је искрено и био до краја доследан изабраном стилу (рокера, модова, бајкера или металаца). Све у Србији завршавало се на нивоу моде, модних стилова и помодарства, а мањина доследних бунтовника била је на неки начин стигматизована од стране чувара медиокритетских или тзв. социјалистичких вредности. Зато се на нашим просторима не може говорити о аутентичном културном покрету, већ пре о некаквом полупокрету средњих градских слојева (Воџиловић, 2009: 168).

Последњих деценија прошлога века унутар социолошког дискурса почео се доводити у питање и сам појам супкултуре. Мишел Мафезоли (Maffesoli), примерице, уместо тога појма уводи појам нео-племена, у чему га следе и други теоретичари. Они критикују концепт супкултуре као теоријски оквир за разумевање повезаности између младих, музике и стила. На место некадашњих

супкултурних теорија данас долазе тзв. пост-супкултурне теорије, које уносе нове моделе и нове парадигме које се односе на актуелне младалачке културне праксе. Сходно томе, Бенет (1999) сматра да је учестала појма супкултура у медијима и широј јавности свела тај појам на широки спектар разноврсних колективних пракси којима је једино заједничко то да се односе на младе људе. Супкултурни концепт подразумева да су супкултуре релативно стабилни и трајни подсистеми друштва, док Бенет упозорава како нема доказа да су младалачке групе у тој мери кохерентне и чврсте како то супкултурна теорија сугерише. Баш напротив, такозване супкултуре су најбољи пример нестабилне и променљиве културне афилијације која карактерише касномодерна, потрошачки оријентисана друштва (Упор. Крнић, 2012: 28).

Промене у структури и карактеру друштва званог „постиндустријско“ или „информатичко“ учиниле су да се поткултуре преобразе у друштвене покрете, од којих су најпознатији мировни, еколошки и феминистички, као и покрети за регионалну аутономију, за права разноврсних мањинских и маргиналних група и сквотерски покрети. Иако су именовани као нови друштвени покрети, они добрим делом и нису били тако нови, али су долазили након радничког покрета и епохе коју је тај социјални покрет обележио. Одатле потичу различите иницијативе, које углавном покривају подручје екологије, миротворства, женског покрета, уопште људских права, али и права разноврсних маргиналних група на властити идентитет и јавни живот, без обзира на духовно, сексуално или неко друго опредељење које се разликује од конвенционалног и доминантног (Perasović, 2001: 314). У тим покретима запажа се присутност супкултурних стилова који су се испољавали нарочито приликом манифестација, демонстрација и „фешти“ поводом неких кампања и акција. Солидарност и интегрисаност младих из еколошког, феминистичког или неког другог покрета долазила је до изражаја због тога што су сви имали афинитет или разумевање за поп и рок културу и њихове музичке деривате.

Литература

- Aleksander, Viktorija D. (2007) *Sociologija umetnosti: Istraživanja lepih i popularnih formi*. Beograd: Clio.
- Bennett, Andy (1999) Subcultures or Neo-Tribes? Rethinking the Relationship Between Youth, Style and Musical Taste. *Sociology*, № 33 (3), pp. 519–617.
- Bennett, Andy (2001) *Cultures of Popular Music*. Buckingham: Open University Press.
- Bortvik, Stjuart i Moj, Ron (2010) *Popularni muzički žanrovi*. Beograd: Clio.
- Božilović, Nikola (2009) *Izvan glavnoga toka: sociologija muzičkih potkultura*. Niš: NKC.
- Brake, Mike (1987) Tedi bojsi, modovi, rokeri, skinhedi, glem i pankeri, u *Rock'n'roll: istorija, teorija, estetika, kritika* (prir. V. Anđelković). Beograd: TRZ Panpublik, str. 146–170.

- Vilis, Pol (1989) Motocikl i kultura motocikla. *Kultura* br. 84/87, str. 152–162.
- Vilson, Elizabeta (1988) Istorija alternativnih stilova, u *Pankeri* (prir. V. Anđelković). Beograd: Panpublik, str. 11–29.
- Vujović, Sreten i Petrović, Mina, prir. (2005) *Urbana sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kor, Filip (2003) *KEMP, laž koja govori istinu*. Beograd: Rende.
- Krnić, Rašeljka (2012) *Post-subkulturalne teorije, elektronska glazba i mladi u Zagrebu* (Doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Marić, Ratka (1996) *Značenje potkulturnih stilova – istraživanja omladinskih potkultura* (Doktorska disertacija). Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Mašović, Dragana R. (2002) *Sudbinski snovi: Uvod u Američke studije*. Niš: Zograf.
- Moren, Edgar (1979) *Duh vremena 2*. Beograd: BIGZ.
- Nešić, Vladimir (2003) *Muzika, čovek i društvo: socijalno-psihološki pristup*. Niš: Prosveta i Filozofski fakultet u Nišu.
- Perasović, Benjamin (2001) *Urbana plemena. Sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Popović, Petar (2008) *Rokopisi*. Beograd: Zepter Book World.
- Spasić, Ivana (2004) *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tarner, Džonatan H. (2009) *Sociologija*. Novi Sad/Beograd: Mediterran Publishing, Centar za demokratiju FPN.
- Tirnanić, Bogdan (1989) *Coca-Cola art*. Beograd: Rad.
- Tompson, Kenet (2003) *Moralna panika*. Beograd: Clio.
- Torg, Anri (2002) *Pop i rok muzika*. Beograd: Clio.
- Frit, Sajmon (1987) *Sociologija roka*. Beograd: IIC i CIDID.
- Hebdiđ, Dik (1980) *Potkultura: Značenje stila*. Beograd: Rad.
- Hormigos, Jaime y Cabello, Antonio M. (2004) La construcción de la identidad juvenil a través de la música. *Res*, N° 4, pp. 259–270.
- Cohen, Albert, K. (1955) *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe: Free Press.
- Cohen, Stanley (2002) *Folk Devils and Moral Panics*. London and New York: Routledge.

Nikola Božilović

URBAN SUBCULTURES AND MUSICAL PREFERENCES: TEDDY BOYS AND ROCKERS

Abstract: The author of this article examines the meaning and significance of early subcultures, created in the second half of the 20th century. He emphasizes the connection between subcultures and musical styles in the urban society milieu. The author adopts the standpoint that music is a means by which an adolescent group defines itself, at the same time also representing the basis of the status of belonging to that group. Here the sociological lens is positioned above the post-war baby-boom generation, which clearly opposed the dominant and parent culture, and chose to live in accordance with its own value, moral and aesthetic principles. The case study in this article relates to the subcultural styles of Teddy Boys and rockers as the first groups of young rebels. These groups showed the connection between urban lifestyles (gathering places, clothing styles, haircuts, masculism, violent behaviour, jargon) with musical preferences of certain rock and roll styles (rockabilly, hard rock, heavy metal). In the conclusion, the author questions the tendencies and activities of the youth in the so-called new social movements and points to the cultural practices appropriate to the post-industrial, information society. Today, subcultural theories are giving way to post-subcultural theories with new theoretical frameworks for the understanding of the connection between young people, music and style.

Key words: Chicago School, urbanity, musical subcultures, rock and roll, Teddy Boys, rockers

Бранислав Д. Стевановић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 323.1-057.87
Оригинални научни рад

ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ У КОНТЕКСТУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ СРПСКОГ ДРУШТВА (НА ПРИМЕРУ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ)^{1 2}

Апстракт: Као део омладине, студентска омладина је својеврстан „лак-мус-папир“ друштва, посебно оног „урбаног“ из кога долазе или у коме ће сутра претежно радити. Проучавања ставова студената зато не нуде само актуалне информације о њима, већ и сазнања о трендовима појединих друштава. Како се ради о онима који се још увек налазе у процесу формирања, студенти су у великој мери подложни доминантним ставовима из целине друштва. Анализа ставова студената према неким битним друштвеним питањима, упућује на закључак да се не може говорити о потпуном превладавању ауторитарне и традиционалистичке друштвене свести. Упркос радикалним променама које су настале распадом старог и изградњом новог поретка, механизам преношења вредности са старијих на млађе генерације је још увек у функцији, перпетуиран пре свега лошим резултатима досадашње српске привреде. Прилично стабилни су, међутим, и ставови који сведоче о отворености према Европи и свету, и то као комплементарни а не као супротни ставовима о националној идентификацији.

Кључне речи: Омладина, студенти, идентитет, вредности, грађанска свест

Појам идентитета није лако одредити, с обзиром на његову мултидимензионалну природу, о чему сведоче и многе научне дисциплине које га проучавају, тј. права „дискурзивна лавина“ коју су поменута истраживања уназад две деценије изазвала. Антрополошки посматрано, идентитет представља *истост*, *истоветност*, непроменљивост, по којој је неко биће једнако самом себи, тј. карактеристично, непоновљиво, специфично. „Идентитет се најчешће дефинише као осећај властитости, а односи се на оно што људи мисле, за себе саме, да

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *Урбано друштво и урбане субкултуре у развоју цивилног друштва у земљама у транзицији* који је одржан 12.12. 2014. на Филозофском факултету у Нишу.

² Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

јесу.“ (Вјелажас, Pilić, 2005: 34) Идентитет, међутим, није само *стање* већ и *процес*, иако све време задржава извесно значење и осећај сопствености. Разлог томе лежи у чињеници да идентитети нису никада потпуно јединствени и сингуларни, већ се налазе непрекидно у процесу промене и трансформације. Нарочито у актуелној савремености, идентитети постају све више фрагментарни и „разломљени“, па се идентитет не може посматрати као статична појава, као нешто непроменљиво и независно од контекста, већ промишљати и проучавати динамички. Такође, идентитети се првенствено тичу онога што људи мисле за себе саме да јесу (или нису), премда су и производ мишљења других људи о њима. Притом, иако се идентитет односи на појединце, он је вишеструко повезан и с друштвеним групама, и то оним којима одређени појединци припадају, односно с којима се идентификују. Социолошки посматрано, „идентитет представља процес поистовећења појединца са вредностима одређене друштвене групе или слоја (почевши од породице, преко локалне заједнице и регије, све до човечанства)“. (Божиловић, 2014: 135) У вези са колективном димензијом идентитета, дакле, можемо говорити о родној, националној, професионалној, генерацијској, класно-слојној, верској или некој другој групној припадности.

Дакако, идентитет се не може механички подвести под друштвену групу којој појединци припадају, јер људи и сами могу обликовати сопствени, лични идентитет. Идентификација са неком друштвеном групом се генерише на основу осећаја групне припадности и чини саставни део слике о себи, као и основу самопоуздања. „Она је производ места које у друштву појединац објективно заузима, али и његовог самоодређења, где припадност друштвеној групи одређује статус појединца у друштву.“ (Васић, 2013: 119) Исто тако, идентитети појединих људи или читавих нација не кристалишу у некаквом „вакууму“, већ у специфичном социјално-културном миљеу који је, једнако, подложен променама. Не постоје некакви „самоникли културни идентитети“, већ се сви идентитети конституишу у „односу са другима“, и представљају резултат тог односа. Појам идентитет (латински *identitas*, од *idem* – исти), значи истоветност, нешто што је *једнако самом себи*, и, следствено, *посебно* у односу на нешто друго. Из тог разлога, људи одређују сами себе по оном што их чини другачијим од осталих, тј. „људи свој идентитет одређују по ономе што нису“. (Хантингтон, 2000: 73) Другачије, однос према другога је „конститутивни елемент идентитета и да се тек у односу на другога/друге може доћи до свести о себи“. (Стојковић, 1993: 23) Извесно реципрочно огледање и памћење ранијег деловања „другог“ у односу на себе, представљају нужне услове настанка субјективног идентитета, што значи да се тек на основу континуитета „деловања другог“, успоставља свест о себи као о бићу чија је суштинска одлика трајање у времену, односно идентитет.

На колективном нивоу, свако доба и свако друштво и култура изнова стварају своје „друге“, с обзиром да њихов развој и одржавање захтева постојање другог, различитог и конкурзивног *alter ego*-а. Својеврсна „конструкција идентитета“ подразумева конструкцију супротности и „другости“, чија је актуелност увек предмет непрестане интерпретације и реинтерпретације њихових

разлика у односу на „нас“. (Саид, 2000: 440) Ово посебно важи за савремена демократска друштва која поспешују плуралне идентитете, индивидуалне конструкције идентитета, њихову фрагментарност, многострукост и променљивост. Чини се да нема више једног идентитета који је карактерисао предмодерна друштва, да нема идентитета заувек. „Личност је у прилици да прави, сликовито речено, *идентитетске коктеле* од садржаја који погодују њеном укусу, афинитету и преференцијама“. (Божиловић, 2014: 78)

Дакако, да би претходно било могуће, појам идентитета ваља јасно разликовати од појма идентификације: *идентификација*, као процес прилагођавања културним нормама, није исто што и *идентитет* већ представља прву од његових фаза. У процесу идентификације, особа врши самопроцену и одабира извесне карактеристике из сопственог репертоара да би конституисала сопствени идентитет. Као особено својство људске егзистенције, идентитет се формира у процесу свеколиког преиспитивања друштвених норми и њиховог усаглашавања са сопственим погледима и аспирацијама. Речју, идентитет имплицира аутономно просуђивање о сопственим диспозицијама, индивидуално морално просуђивање које се изводи из иманентних персоналних склоности, а не из наметнутих културних правила. Он је „повезан са могућношћу поновног рађања – са престанком да будете оно што јесте, и претварањем у оно што нисте.“ (Bauman, 2009: 17) На тај начин, усвајање било ког колективног идентитета не подразумева губљење сопственог идентитета, већ га управо претпоставља.

Потреба и трагање за сопственим идентитетом, подразумева немирење са постојећим, а то је једна од основних вредносних претпоставки развоја модерног, демократског плуралистичког друштва које имплицира самосвесност независних актера и неспутани размах њихових креативних могућности. На претходно нагони и сâм живот у флуидном модерном друштву који, једноставно, „не може стајати у месту“. „Он се мора модернизовати (... сваког дана се ослобађати атрибута којима је истекао рок трајања и настављати са демонтирањем/одбацивањем идентитета који су тренутно склопљени/постављени) или нестати.“ (Bauman, 2009: 11) У овом тексту бавићемо се идентитетом младих³ односно студената, који вероватно понајвише сматрају да је њихов идентитет

³ Уобичајено, термином „млади“ се обухватају индивидуе старе између 15 и 24. године, које су се приближиле крају школовања, који су стекли квалификације за излазак на тржиште рада, или су већ запослени али још увек нису засновали своју засебну породицу. Поменуто одређење је мањкаво са социолошког становишта, јер пренебрегава друштвену раслојеност младих људи, њихове друштвене улоге, несагласност између психофизичке зрелости и социјалне незрелости, специфичне вредности, супкултуре и стилове живота младих. (Ilišin, 1999: 22-24) Што се тиче сродног појма „омладина“, већина њених операционалних дефиниција се задржава на биолошко-статистичко-генерацијским карактеристикама, а то је да омладину чине лица од 15 – 27 година са сличним психолошким, друштвеним и културним обележјима. За већину аутора, међутим, омладина је специфична социјална група коју одликују неке карактеристичне особености. Тако М. Броћић види *пет кључних обележја омладине*: радно-економски положај је сличан и по правилу незавидан; маргиналан политички положај младих; тешкоће при укључивању у секундарну друштвену средину; одлике идејног профила; секундарни вид друштвене стратификације. (Броћић, 1982:109-131)

њихова лична ствар, резултат само њихових афинитета и избора. Ипак, важну улогу у изградњи идентитета и ове друштвене групе имају и фактори друштвене структуре и културне средине. Сходно томе, идентитет студената се првенствено стиче у урбаној средини која је по дефиницији космополитска и одређена „опозицијом према новој доминацији руралних и полуруралних културних форми, укључујући и њихово испољавање у политици и у другим видовима свакодневног живота.“ (Горди, 2001: 161)

Због своје мултиплексности, у социолошкој литератури се *омладина* одређује на веома различите начине. О тешкоћама у вези са дефинисањем омладине још крајем шездесетих година 20. века (на конференцији UNESCO-а о омладини) истакнуто је да се социјални, економски и психолошки положај младих у пракси у толикој мери разликује да је крајње тешко формулисати било какву уопштену и садржајну дефиницију омладине. „Из тих разлога се понекад као компромис може прихватити прагматично одређење ‘млади’ за све оне којима је друштво дало такав статус.“ (Томановић, 1980: 17) Упркос сложености „друштвеног бића“ омладине, омладина се најчешће дефинише као релативно јединствена и специфична социјална група, док се у факторе који су омогућили њено конституисање као засебне друштвене категорије пре свега издвајају: ослобођење од патријархалних стега породице, запошљавање изван ње, продужено образовање, учешће у политичком животу и стварање специфичне поткултуре младих. У вези са појмовном дистинкцијом појмова млади и омладине, А. Милић сматра да појам омладине садржи једно објективно, материјално одређење у виду „специфичног социјално-историјског уређења генерацијских односа помоћу кога се млади људи у датом простору и времену дефинишу, позиционирају и контролишу процес њиховог одрастања и улажења у свет одраслих“. (Милић, 1987: 17). На тај начин, категорија омладине се разликује од категорије *младости* која упућује на био-антрополошка и психолошка својства људи, тј. на процесе њиховог одрастања, односно старења и што доводи до разликовања животних доби на младост, зрелост и старост. У најужем смислу, *differentia specifica* омладине може се препознати у трима главним обележјима: „објективно различитог друштвеног положаја младих у односу на друге друштвене групе; самопроизводње властите субјективне свести – самосвести и групног идентитета; и дистинктивних образаца понашања младих.“ (Милић, Чичкарић, 1998: 18)

Овде ваља подсетити да омладина није настала одједном као резултат историјских промена, већ има свој сопствени историјски развој. Процес “конструкције” омладинске структуре прошао је кроз неколико етапа: 1) етапа “малог човека”, 2) етапа формирања “младог човека”, 3) етапа “двокласног обрасца одрастања” и 4) етапа коначног успостављања омладине као посебне структуре. (Марковић Крстић, 2008:89) У начелу, појава омладине као посебне друштвене групе дешава се тек са настанком модерног доба, па се појам омладина односи управо на „друштвену конструкцију Модерне: он потенцира друштвена обележја младих као узрасне групе, настале у процесима дугог трајања који чине историјски контекст њеног настанка“. (Томановић, 2012:10) У ранијим историјским пери-

одима, омладина као посебна друштвена група се није могла формирати, јер се радило о друштвима у којима није било дугогодишњег школовања, па се укључивање појединаца у сферу рада дешавало још у детињству. У савременом добу, пак, укљученост у образовни процес може трајати и до тридесетих година живота, што младе одваја од света рада, и притом конситуише као засебну друштвену групу. Актуелна проучавања омладине су, међутим, указала да се данас млади људи налазе у врло сложеном положају, с обзиром на њихове социјалне перспективе, економске проблеме као и уже проблеме образовања. Истовремено, они међу првима реагују на друштвене промене али први и сноси последице тих промена. Разлози за то леже у њеној релативној бројности но, исто тако, и у пројектованим циљевима друштва који су се првенствено односили на омладину. Стога је досад омладина „била у положају да не само непосредно него и најбрже осети све ефекте изведених системских и идеолошких заокрета“. (Милић, 1987: 117) Имајући у виду претходне напомене, у овом тексту под младима подразумевамо друштвену групу “која је настала у индустријском друштву и обухвата популацију у добу од 15. до 30. године живота, а којој друштво, независно од њене психофизичке зрелости и социокултурне раслојености, приписује заједничке специфичне социјалне значајке, на основу којих јој одређује посебну друштвену улогу и подвргава посебном друштвеном третману, последица чега је маргиналан друштвени статус младежи наспрам старије популације”. (Илишин, 1999: 69) Што се тиче студентске омладине, под њом подразумевамо део омладинске популације који студира, односно школује се у високошколским установама, старости од 19 до 24, односно, 30 година.

Данас се у научном приступу младима могу препознати две међусобно различите, али и комплементарне интелектуалне традиције. Једна полази од младих као *ресурса*, тј. млади се посматрају као представници пожељне будућности, носиоци доминантних друштвених вредности које се преносе с генерације на генерацију, али и потенцијални извор иновација и витално друштвено богатство, па стога и као сегмент популације коме треба осигурати оптималне друштвене услове. Друга традиција види младе као *проблем* (као извор проблема или групу која је у проблемима), тј. као популацију у осетљивом стадијуму развоја и која је пријемчива за разне облике девијантног понашања. Млади се у овом контексту посматрају као део становништва који још није довољно интегрисан у друштво и који то исто друштво треба да штити. Који ће од наведена два приступа у одређеном тренутку превладати, зависи не толико од младих, колико од динамике друштвених збивања и промена. Индикативно је, ипак да виђење младих као „ресурса“ доминира у раздобљима друштвене стабилности и економског напретка „док је виђење младих као проблема израженије у друштвено нестабилнијим условима праћеним економском стагнацијом или назадовањем“. (Илишин, 2005: 17) Независно о томе који приступ младима превладава, циљ свих савремених демократских друштава требало би да буде адекватна друштвена интеграција младих као и стимулација и развој њихових капацитета, за шта су потребни и одговарајући друштвени услови, посебно у нестабилним временима обележеним убрзаним променама.

Што се тиче идентитета студената, он се, као и код читаве омладине, још увек налази у процесу формирања и кристализације. Идентитети особа и група се, иначе, развијају током читавог живота и имају утицај на начин разумевања света. Данашњи студенти у Србији су, притом, и будући носиоци развоја српског друштва. Њихово сазревање дешава се у јединственом друштвено-историјском тренутку и обележено је двоструком транзицијом: прво, студенти пролазе кроз прелазно раздобље из младости у одраслост и друго, тај процес се одвија у друштву које је и само у процесу темељне друштвене трансформације. „Једна од синтагми којом је било уобичајено да се именује ситуација заједничка младима у друштвима која су наследила социјалистичке режиме јесте „двострука транзиција“: транзиција у одраслост у друштву у транзицији“. (Томановић, 2012: 34)

Имајући у виду претходне теоријске наводе као и бројна истраживања о младима и студентима, произлази да су студенти по свом начину живота, ставовима, вредностима и обрасцима понашања једна специфична и препознатљива друштвена група, али и да се по претходним категоријама различити сегменти студената међусобно разликују, првенствено с обзиром на њихова социодемографска обележја. Млади представљају засебну друштвену групу коју одређују неке заједничке социјалне карактеристике, пре свега неповољан друштвени статус у односу на старије, што за има за последицу њихову слабију друштвену интеграцију и креирање специфичних генерацијски обликованих поткултура. Истовремено, млади долазе из свих друштвених слојева, па их обележава и унутрашње социјално раслојавање у складу са диференцирањем у читавом друштву у којем живе. Распад социјалистичких држава у југоисточној Европи и актуелни процес проширење ЕУ управо тим државама, стављају у први план питање *демократског потенцијала* будућих грађана уједињене Европе. Другачије, осим правно-формалних услова (устав, институције, партије), демократија у овим државама захтева и одговарајуће вредносне ставове као дела шире (демократске) *политичке културе*. То се нарочито односи на младе, од којих се много очекује у будућности Европе, но који се, исто тако, посматрају и као потенцијално највећи добитници евроинтеграцијских процеса. Циљеви и динамика евроинтеграција захтевају пропитивање односа младих према демократским вредностима, посебно у оним државама које се налазе у различитим фазама за прикључивање Унији.

Када говоримо о Србији, можемо рећи да она, попут већине држава на Балкану, не садржи све одреднице модерног демократског друштва. По многим ауторима, она се још увек налази у фази предмодерног друштва, које није у довољној мери ни „индустријско“ ни „развијено“ и које, разапето између ретрадиционализације и модернизације, карактерише својеврсни *плурални идентитет*. Под овим идентитетом ваља подразумевати „комбинацију православне саборности (идентитета) и латентно присутног комунистичког колективизма (идентитета) на путу ка грађанском индивидуализму (идентитету)“. (Божиловић, 2014: 61) Оно што предстоји Србији и ултимативно захтева њену модернизацију, јесу широке социјалне промене које укључују техничко усавршавање,

економски напредак, промену социјалне структуре као и одговарајућу промену социокултурних вредности. А све у циљу креирања оне „карике у ланцу“ која још увек недостаје Србији а која би омогућила што безболнији прелаз од ауторитарно-традиционалног идентитета ка грађанском идентитету, карактеристичном за савремена демократска друштва.

Идентитет студената ваља посматрати и интерпретирати у контексту цивилне или демократске политичке културе, која пре свега подразумева односе између појединца и одговарајућих вредности, ставова и друштвене партиципације. Под *политичком културом* подразумевамо „интегралну целину политичких ставова, вредности, традиције, социјализације, институција, материјалних претпоставки, као и свих других културних феномена који се тичу политичких односа и механизма освајања и остваривања власти“. (Стевановић, 2006: 82)⁴ Дакако, за савремене истраживаче, најзанимљивија је грађанска (или цивилна или демократска) политичка култура. Јер, развој стабилне и ефикасне демократске власти не зависи само од структуре власти и политике, већ и од оријентацији људи према политичком процесу, од политичке културе: „Уколико политичка култура не може подржати демократски систем, мршаве су шансе за успјех тог система“. (Almond, Werba, 2000: 366) Једино развијена цивилна/грађанска политичка култура може доприносити одржавању стабилне вишестраначке компетитивне демократије као и ефикасне и одговорне власти.

У Србији је, као и другде у постсоцијалистичким земљама, дуго била присутна предрасуда да ће се демократија задобити само размахом економије, док су се ставови и вредносне оријентације грађана сматрали мање важним. Савремена демократија, међутим, захтева одговарајући *политички идентитет* и ширу *политичку културу*, односно „демократског човека који жели и обликује демократију, као што она обликује њега“. (Фукујама/Fukuyama 1997: 155) Демократска политичка култура и концепција грађанства повезују се са „социјалним капиталом“ који се схвата као мрежа социјалних односа заснованих на поверењу, реципроцитету, кооперативности и солидарности (Matić, 2000; Putnam, 2000), а која доприноси укупном развоју друштва укључујући и демократизацији друштвених односа.

Досадашњи резултати показују да се доминантне вредности бирачког тела у Србији не подударају сасвим са његовим декларативним одређењем за демократизацију и укључење у европске интеграције. Грађанство у Србији је још увек умногоме окренуто прошлости и оспоравању процеса реформи (на пр. приватизације), што говори о непостојању сагласности о начину превазилажења тешкоћа у демократској трансформацији. Додамо ли овоме и селективно прихватање норми међународних институција, низак степен толеранције пре-

⁴ Политичка култура се односи на вредности, уверења, ставове, обрасце понашања неке политичке заједнице и оријентације према политичком систему (Almond & Verba, 1963: 12). Као део опште културе, она представља трајнију конструкцију и пресудно утиче на избор циљева и праваца по којима се појединци, друштво и држава крећу и развијају (Чупић, 2009: 339). Њен смисао је уношење реда у политички живот, а сама представља сусретање индивидуалног, колективног и јавног искуства (Вујадиновић, 2008: 32).

ма различитим депривираним друштвеним групама, произлази да доминантне „вредности“ (које се по појединим питањима приближавају предрасудама и стереотипима) знатног дела грађана представљају озбиљну баријеру процесу демократизације. Заједно са ауторитарним наслеђем, све то чини плодно тле за опстајање недемократске политичке културе која србијанско друштво постојано држи „на дистанци“ од савремене демократије и европских интеграција. Разуме се, овоме су погодвала бројна политичка и друга дешавања у Србији и око ње у протекле две деценије (слом социјализма, ратови, санкције, економска криза, нарушавање територијалног интегритета) и друге отежавајуће околности због којих је било тешко изградити солидан темељ за демократску политичку културу у Србији.⁵

Генерално, оно што смо истраживали у оквиру потпројекта *Демократска политичка култура и политичка социјализација*⁶ односило се на питање да ли су (и у којој мери) најважније компоненте политичке културе и политичког идентитета студената на Балкану (тј. у Србији, Македонији и Бугарској) у сагласности са прокламованом демократизацијом укупног друштва и текућим процесом евроинтеграције.⁷ Анализом података покушали смо да утврдимо у којој су мери политички идентитети и политичка култура „као такви“ подложни променама под утицајем актуелних друштвених кретања, трансформација и (евро)интеграција. У овом тексту ћемо се, међутим, осврнути само на неке најбитније елементе идентитета студената, имајући у виду да се у овој сфери, на врло видљив начин, укрштају и поларизују све главне тенденције које се надмећу и у читавом друштву. Промене које се збивају у савременом свету, иначе,

⁵ У најважније друштвено-политичке околности које узрокују тешкоће за прелазак у либерално-демократско друштво могу се издвојити: тринаест година ауторитарне владавине, недефинисан територијално-државни оквир, конфузна улога хашког трибунала и захтева међународних институција, ратови у протекле две деценије и њихове последице на односе са суседима и изолација и негативна слика Србије у свету. (Павићевић, 2002: 166)

⁶ Потпројекат је рађен у оквиру наведеног пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*.

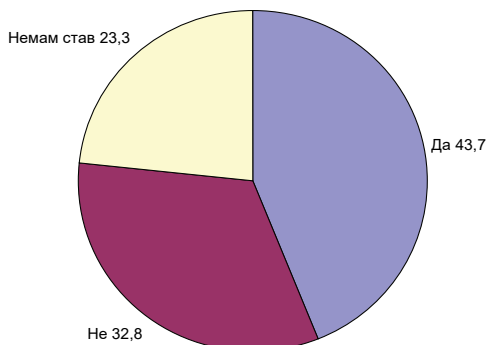
⁷ Истраживање је спроведено у периоду од 1.12.2012. до 14.12.2012. године (у Србији, односно Нишу), док је у БЈР Македонији и Бугарској прикупљање података умерено за две недеље. Узорак од 2400 испитаника је реализован кроз три подузорка са подједнаким бројем испитаника у регионалним универзитетским центрима: Нишу, Битољу и Великом Трнову. Ради се узорку суб кластер типа који је подразумевао да се на нивоу сваког подузорка добије репрезентативно присуство студената са одређеним социодемографским обележјима (професионално-образовни профил, година студија и др.). Присуство група испитаника са наведеним обележјима је обезбеђено процедуром случајног одабирања и уважавањем пропорција које се односе на удео студената у појединим групама факултета, као и њихове бројности на појединим факултетима унутар група. Подузорак за *Србију* је реализован на 56,73% студената из групе друштвено-хуманистичких наука (Економски, Правни и Филозофски факултет), 20,72% из техничко-технолошке (Грађевинско-архитектонски и Електронски факултет) и 22,55% студената из групације медицинских и природно-математичких наука (Природно-математички факултет). Истраживање је обављено на 13 различитих студијских програма/смерова из прве, 8 студијских програма из друге и 5 студијских програма из треће групе. Такође, у реализованом подузорку (817 испитаника) је било 40,6% студената и 59,4% студенткиња. (Извор: Петровић, 2014: 13-14)

готово увек и свуда, понајвише погађају омладину. Основни разлог за претходно лежи у томе што се млади налазе на средокраћи између заштићеног света детињства и грубог света одраслих, који од њих очекује адекватну интеграцију кроз преузимање трајних друштвених улога. Због ових својих особености, млади представљају онај сегмент популације који представља један од „најосетљивијих сеизмографа друштвених промена“. (Иlišin, Bouillet, Gvozdanović, Potočnik, 2013: 9) С тим у вези, увид у ставове студената („генерације будућности“) пружа нам актуалне информације о жељама, очекивањима, интересима и друштвеном понашању младих, на основу којих се могу извести и закључци о развојним трендовима у некој земљи у целини, што важи и за Србију.

На ставове и понашање појединаца и група утиче укупан друштвени контекст, а када говоримо о студентима, овде ваља посебно нагласити и утицаје животног доба и специфичног генерацијског искуства. Комбинација тих утицаја производи препознатљиве обрасце понашања младих у односу на старије генерације. Генерално, млади људи су дистанциранији од политике, посебно оне институционалне, а када се друштвено ангажују, склонији су ванинституционалном деловању у форми различитих облика протеста. Такође, млади инклинирају радикалнијим политичким позицијама и подложнији су разним облицима политичке инструментализације. Разлози за претходно налазе се у помањкању искуства омладине, али и других ресурса; животно доба у којем се она налази у великој мери карактерише оријентација на алтернативне облике друштвеног ангажмана као и „дефицитарна концепција политике“ повезана са нижим нивоима политичког интереса, знања и поверења. Поменуте тенденције уочене су у свим европским земљама, али је такође запажено и то да су млади либералнији и толерантнији од старијих, што је, несумњиво, један од важнијих потенцијала за развој демократског поретка у целини.

У нашем истраживању идентитет младих смо сагледавали кроз одговоре студената на питања која се односе на прикључење Европској унији, однос према нацији, врсту друштвених промена ка којима су оријентисани и онога шта им је најважније код особа које су тек упознали. Теза од које смо пошли је да демократско друштво захтева одговарајући *вредносни систем* као и *понашање* људи које је надахнуто вредностима слободе, правде, једнакости и сл. Личност са демократским политичким идентитетом поштује свачију слободу изражавања и бори се за слободу избора сваког грађанина. Она је нарочито осетљива на све облике „идеолошке правоверности“, што, опет, значи да је неговање дијалога односно разговора „најбоља политика“. (Шушњић 1997: 169) Анализу почињемо ставовима студената (графикон бр.1) у вези са питањем да ли Србија треба да уђе у ЕУ. Резултати су, дакако, охрабрујући. Већи број студената Универзитета у Нишу обухваћених истраживањем одобрава чланство Србије у ЕУ (43,7%), а студенти који се томеprotиве чине 32,8%, док остали студенти немају став о томе. Што се тиче пола, девојке предњаче у преферирању уласка у ЕУ (46,7%) у односу на мушкарце (39,1%), који се, пак, у знатно већој мери опредељују за одговор да се не слажу са уласком Србије у ЕУ (43%) у односу на „лепши“ пол (26%).

Графикон бр.1. Да ли одобравате улазак/чланство Ваше земље у ЕУ?(%)

У међувремену се не само међу студентима, већ и у читавом друштву, ситуација променила у корист приближавања ЕУ. У једном истраживању студената из читаве Србије из 2013-те (и са државних и са приватних универзитета), скоро 60 % испитаника је желело да се Србија прикључи Европској унији, док је нешто више од 40% било против. (Радисављевић-Ћипаризовић, 2013: 92) Истраживање *Medium Galup-a*, урађено за потребе Делегације ЕУ у Србији (спроведено од 24-30. 09. 2014.) је показало да 57% свих грађана Србије подржава чланство Србије у ЕУ, док је против само 28%. Најчешћи разлози које су грађани навели у прилог поверењу у ЕУ су економске природе: боља будућност, просперитет (42%), бољи стандард (41%), боље шансе за запослење (32%). Истраживање је такође показало да је однос грађана према ЕУ знатно позитивнији у односу на претходне године, јер је њих 47% рекло да је њихов став „генерално позитиван“, док у ранијим истраживањима та подршка није прелазила 35%.⁸

Како су испитаници у последње поменуто истраживању рекли да им је став према ЕУ генерално позитивнији понајвише због *помоћи* ЕУ Србији након поплава које су је задесиле у 2014-ој, ваља подсетити да се улазак Србије у процес демократске трансформације одвијао под изразито неповољним како унутрашњим тако и међународним околностима а којима су „кумовале“ и неке од водећих чланица ЕУ. Те околности су симултано довеле до насилног распада СФРЈ, економских санкција Уједињених нација, бомбардовања од стране НАТО-а и, најзад, признања отцепљене србијанске покрајине КИМ као независне државе од стране огромне већине земаља чланица ЕУ. Не би требало сметнути с ума и периодичне извештаје о својеврсном „рачјем ходу“ Србије у испуњавању постављених услова за улазак у ЕУ, који су условљавали раст неповерења и незадовољства српске јавности према њој. Истовремено, јасно

⁸ Подаци преузети са: <http://www.tanjug.rs/novosti/155740/vise-od-polovine-gradjana-za-clanstvo-srbije-u-eu.htm> (приступљено 20.12. 2014.)

је да се за чланство у ЕУ морају испунити бројни стриктни услови који важе у свим земљама Уније – што неће бити нимало лако остварити, иако су их грађани свесни. У истраживању *Medium Galup-a*, као услов који треба да испуни Србија као би постала чланица ЕУ, грађани су најчешће навели признавање независности Косова (33%), реформе правосудног система (18%), свеобухватне реформе (17%) и борбу против корупције и криминала (14%).

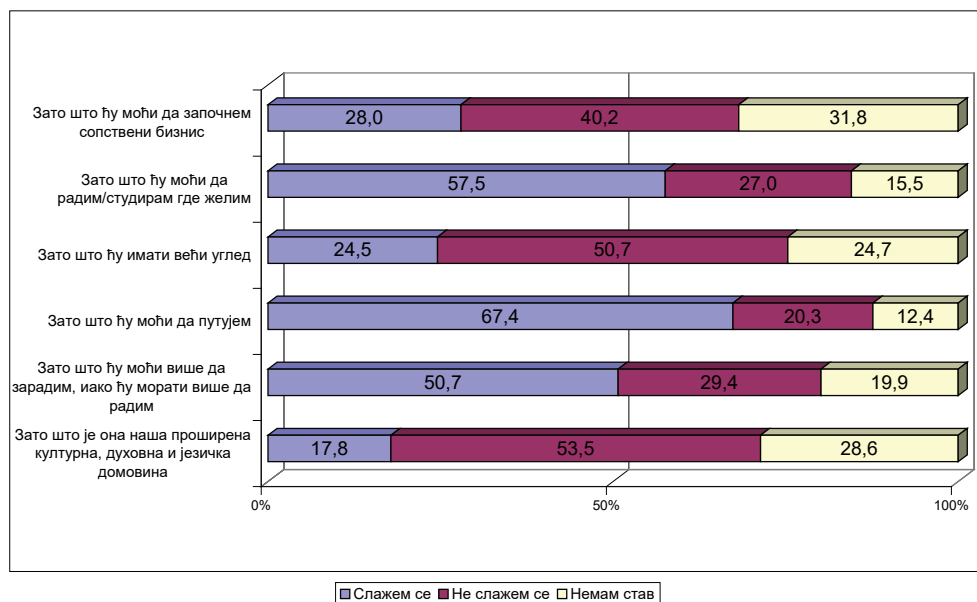
Када говоримо о студентима у Србији, мора се истаћи и то да се ради о популацији која је расла и стасавала у „постсоцијалистичкој транзицији“, коју од 1990-их година наовамо облежавала перманентна несигурност. Тек 1999-те су прекинута сва ратна дејства, али тај прекид није наследило материјално благостање већ – оскудица, повећање социјалних разлика и велика економска несигурност. „Реструктурирање привреде“ која је пре свега подразумевала свеобухватну (па и пљачкашку) приватизацију, довела је до масовне незапослености и све веће маргинализације грађана, посебно омладине. С обзиром на незапосленост која је прошлих година брзо расла, млади су све забринутији за своју будућност и све више суочени с недостатком перспективе. Ове и многе друге тешкоће везане за процес транзиције у Србији, дакако не значе да је процес њене евроинтеграције унапред осуђен на неуспех. По свему судећи, евроинтеграција Србије нема реалне историјске алтернативе, а онај ко би овај процес свесно успоравао или прекинуо, неизоставно би се суочио са економском рецесијом, реставрацијом недемократског режима и новом међународном изолацијом.

Чињеница да у нашем истраживању свега 43,7% студената резолутно одобрава чланство Србије у ЕУ, донекле релативизује нашироко присутна схватања о омладини и студентима као слободољубивим и толерантнијим друштвеним категоријама *per se*. Познати филозоф „наде“ Е. Блох (Bloch) својевремено је за младе рекао да представљају „биолошко место новог“, али изгледа да они то нису увек и на сваком месту (макар то нису били у Србији у време када се спроводило наше анкетање). У сваком случају, у одговорима студената до изражаја су дошли ставови оних који су, као уосталом и читав српски народ, прилично збуњени оном што се протекле две деценије показало као резултат „демократије“ која је стигла из Европе и осталог развијеног света. Велика је, иначе, грешка евроинтеграције везивати само за некакав загарантовани економски бољитак који ће аутоматски уследити онда када Србија постане пуноправни члан ЕУ (што показују примери Румуније и Бугарске које нису много економски напредовале од свог уласка у ЕУ). Истовремено, дуготрајно сиромаштво и незапосленост, одсуство владавине права, корупција и бирократизација не рађају само еврооптимизам, већ (како управо показује пример Србије) – и евроскептицизам. На основу наших резултата произлази да европска интеграција Србије међу студентима ужива тек умерену подршку, која је, ипак, знатно већа од супротстављања ЕУ. Дакако, разлоге за изостанак снажнијег пријањања уз ЕУ, могуће је наћи и у ауторитаризму, традиционализму, ретроградном народњаштву, провинцијализму и антипросветителству значајног дела омладине у Србији. Највећи део разлога, међутим, свакако лежи у свепри-

сутном *сиромаштву* и *бесперспективности* која се надвила над Србијом, а које се увек везивала за недемократске оријентације и нетолеранцију, ауторитаризам и традиционализам.

Може се приметити да, иако постоји значајно колебање по питању прихватања Европске уније, већи проценат оних који су се определили за чланство Србије у ову наднационалну организацију, указује и на извесне промене ставова, тј. на јачање рационално-интересне свести код студената. Графикон бр. 2 показује да су мотиви за прикључење ЕУ више материјалне а мање културолошке природе: студенти верују да ће им чланство Србије у ЕУ помоћи да буду боље плаћени за свој рад. Из одговора такође произлази да би студенти желели да имају и другачији стил живота који подразумева више путовања и већу студентску мобилност. Дакако, то је нешто што је својствено студентској популацији у читавој Европи, али у чему су студенти из Србије прилично ускраћени, што из материјалних, што из политичких разлога.

Графикон бр.2. Треба прихватити Европску Унију (%)

Следећа карактеристика студентског идентитета тичала се односа према *нацији*, тј. важности коју испитаници придају сопственој националној припадности. Поставља се питање у којој мери се студенти идентификују са нацијом којој припадају, а колико са неким другим идентитетима важним за (недовршени) процес модернизације српског друштва и приближавања ЕУ? Што се тиче одређивања идентитета савремене нације, ради се о једном флуидном процесу у коме линија раздвајања „нас“ од „других“ садржи бројне предрасуде и мистификације које јачају партикуларне идентитете језика, националности, расе и религије.⁹ Са своје стране, Европска унија даје предност идентификацији на

⁹ У истраживању из 2001, Ј. Шакаја је идентификовала четири „имагинативне зоне“ на Балкану

темељу функционалних и међународних регија, подстичући тај модел и финансијски. Овде ваља подвући да се стабилна демократија у вишенационалним заједницама (каква је и Србија) не може изградити на принципима некакве једнонационалне државе и „једнонационалне културе“. Савремена демократска држава има „десупстанцијализовани идентитет“, а њене грађане на окупу не држи некакво „супстанцијално јединство“ октроисано од стране већинске нације, већ „заједничка правила игре“. Ради се о универзалним и чисто формалним правилима, која су „равнодушна према сваком посебном садржају и утолико отворена за идеолошке, религиозне, моралне, обичајносне итд. разлике.“ (Дивјак, 2006: 72)

Одговори студената обухваћених истраживањем показују да у односу према другим нацијама, студенти углавном показују отвореност. Највећи проценат њих не сматра да су национално мешовити бракови нестабилнији од других, нити се осећа сигурно искључиво у окружењу са припадницима сопствене нације. Такође се не слажу са тврдњом да су припадници сопствене нације једини ослонац у „тешким временима“, нити да у странце не треба имати поверења. Притом, углавном не сматрају да је истицање националних обележја израз примитивизма, а неодлучни су по питању тога да ли националне мањине у Србији остварују своја национална права. Истовремено, само једна четвртина испитаника је одговорила да прошлост нашег (што у већини значи: српског) народа „мора бити светиња“.

Према даљим подацима, студенти су у највећој мери неодлучни када се ради о ставу по коме национална припадност само оптерећује човека (34%) што, дакако, охрабрује. Веома је индикативно да студенти српске националности, као део већинског народа у Србији, данас у 43% случајева изјављују да им није битно да се зна којој нацији припадају. Чињеница да све већи број Срба у Србији своју личност битно не везује за припадност српској нацији, упућује на извесно „отрежњење“ као пандан ретрадиционализацији с почетка 90-тих година прошлог века. Немогуће је побројати све факторе који су на то утицали; ако ни о чему другом, ради се о психолошком одговору на вишегодишњи третман српског народа као “реметилачког фактора” на Балкану. Изгледа да припадницима народа који је све време сукоба на бившем југословенском простору био оптуживан као “главни кривац” за недаће и био изолован од једног дела међународне заједнице, није преостало ништа друго него да потраже „нове углове самопосматрања“ и групне идентификације по страни од своје националне припадности.

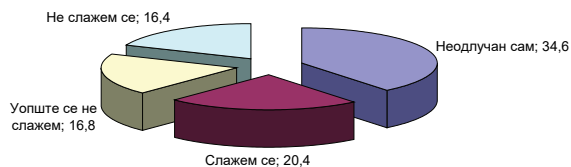
Претходни налаз се потврдио и у случају исказа „спреман сам да се жртвујем за интерес и достојанство своје нације“ са којим се идентификовала

које су исказали млади Загрепчани: прва зона “непотпуног Другог” (која подразумева непосредне контакте и најближе језичке додире – у коју су спадале БиХ и Југославија, односно Црна Гора и Србија); друга зона (која подразумева игноранцију или индиференцију на коју се шири негативно слика прве зоне – Бугарска, Македонија, Румунија); трећа зона “потпуно Другог” (Албанија, Турска); четврта зона: не-Балкан, а на Балкану једина зона која се позитивно перципира – Грчка (Šakaја, 2001).

свега 1/5 (20,4%) испитаника; неодлучно по овом питању је било 34,6%, док је оних који се са овим ставом уопште не слажу или не слажу укупно 33,2% (графикон бр.3).

Графикон бр.3. С којим се од следећих ставова слажете и у којој мери: спреман сам да се жртвујем за интерес и достојанство своје нације (%)

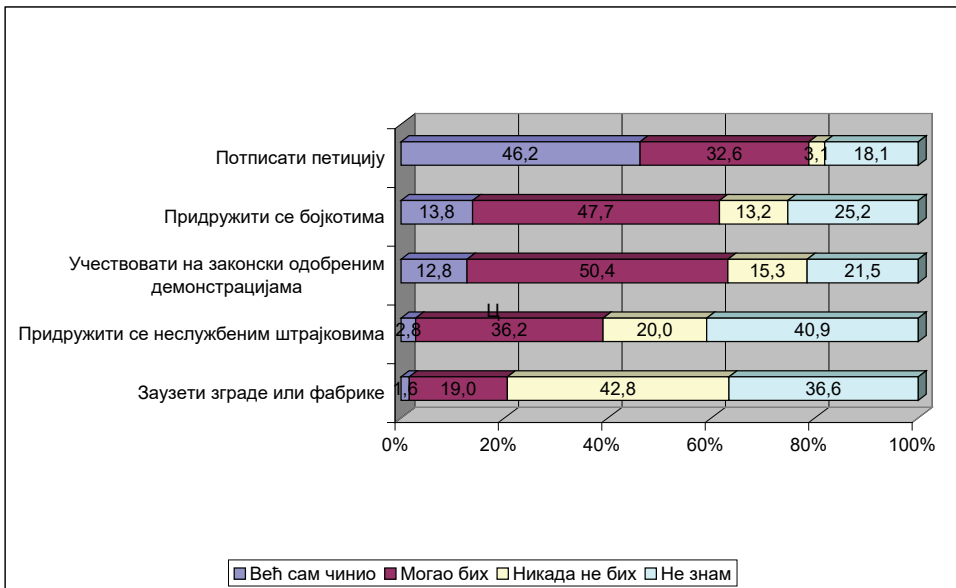

Мишљења смо да се у претходним одговорима студената, иако не и на први поглед, може назрети и изванредан благи тренд у корист евроинтеграција. Наиме, одређеност за европеизацију Србије се не може мерити само (малим) постотком оних који експлицитно одбацују „жртвовање за нацију“. Овој групацији (16,8%), свакако ваља придодати и оне испитанике (16,4%) који су се определили за одговор „не слажем се (да се жртвујем за своју нацију)“ као и оне неодлучне (34,6%), јер сва ова колебања испитаника за своју основу имају плурализацију сопственог идентитета који се *ipso facto* налази на „европском курсу“. На нивоу принципа, Европска унија свакако не подразумева гушење оног националног, већ јединство различитости. Из главног тока према Европи свакако не би требало искључивати оне студенте који су „неодлучни“, јер је ова неодлучност (као и много шта друго у одговорима студената), индукована пре свега лошим резултатима досадашње српске економије и политике, а не одбојношћу ЕУ „по себи“. Уз то, питање прикључења ЕУ није само уско политичко питање, већ – егзистенцијално, а таква питања не трпе индиферентност и „неутралност“, посебно не на дужи рок. Строго посматрано, ако је питање прикључења ЕУ егзистенцијалне природе, из курса евроинтеграција не би смели априорно искључивати чак ни оне студенте који би се „жртвовали за своју нацију“ (а њих је 20,4% у истраживању). Чини се да данас управо задовољавање елементарног српског националног и државног интереса захтева што брже прикључење ЕУ, „везивањем малог српског чамца за велики европски брод“, уз који ће Србија бити мирнија, стабилнија и просперитетнија земља. Ако се то не покаже исправним, на крају крајева, увек постоји могућност изласка из ЕУ, иако се досад ниједна држава-чланица није на то одлучила.

Покушамо ли да одредимо грађански/демократски идентитет, видећемо да се његово главно обележје огледа у способности грађана за самоодређење и аутономију као и за одговорност, а све у циљу активног учествовања у јавним пословима и контроли власти. Грађански/демократски идентитет подразумева

промену односа у свим сегментима живота, а не само у политици, па је њега немогуће стећи пуким учлањивањем у неку од постојећих политичких партија. У особине које поспешују демократско понашање често се убрајају следеће карактеристике: 1. толерантност, 2. спремност на дијалог, кооперативност, прихватање компромиса, 3. спремност на ризик и прихватање одговорности за донете одлуке и 4. спремност за ангажовање. (Кузмановић, 1997: 147-148) Последњепоменути *спремност за ангажовање*, тј. специфични активистичко-партиципативни однос грађана према политичком систему, представља *conditio sine qua non* успешне демократије. Што се тиче облика учешћа у политичким акцијама, половина испитаника у нашем истраживању (графикон бр. 4) се сагласила око тога да би отишла на „законски одобрене демонстрације“. Висок проценат придружио би се бојкоту (47,7%) и потписао петицију (46,2%). Неслужбеним штрајковима придружило би се 36%, испитаника, док 40% њих не зна да ли би се одлучило на такав потез. Већина (од 42,8%), ипак, никада не би заузела зграде или фабрике.

Графикон бр. 4. Који бисте облик политичке акције подржали? (%)

Из података произлази да веома скроман број студената уопште види некакву везу између друштвеног и политичког ангажмана и сопствене перспективе; другим речима, слабо је присутна спремност на друштвену и политичку партиципацију. То је, дакако, сасвим у складу са налазима бројних истраживања, не само у Србији, који говоре да политичке странке, парламент и влада међу студентима уживају врло мало поверења. И овде је немогуће набројати све разлоге актуелног дефицита социјалног и политичког ангажмана српских студената. Један део разлога свакако лежи у пословичној мањој заинтересова-

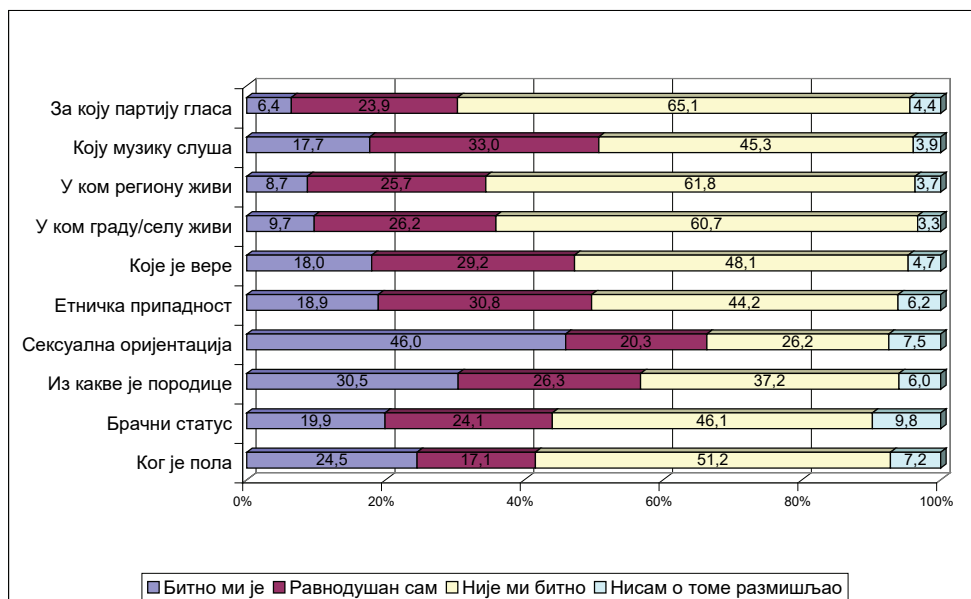
ности омладине да партиципира у друштвено-политичком животу који се доживљава као стран младалачком духу; други део разлога се вероватно налази у „револуцији растућих очекивања” која је карактеристична за земље које се убрзано економски модернизују и у којима људи „упоређују своју ситуацију не са оном традиционалних друштава већ са оном богатих земаља и, као резултат тога, гнев расте”. (Фукујама, 1997: 193) Овде ваља поменути и разочарење у постојеће политичке партије које су често мењале своје темељне политичке принципе и колаборирале са својим „љутим неистомишљеницима”. Због свега тога, данас се политички живот у Србији одликује специфичном врстом (балканског) *нецивизма*, који се, као и другде, одликује високим степеном неповерења према непосредним носиоцима политичке власти, као и одсуством кооперације и заједништва грађана у политичким акцијама. Разуме се, није добро да млади/студенти сагледавају себе у оштрој одвојености од политике, јер то води у пасивизам и отвара пут неодговорности политичких елита – чиме се посредно уздрмавају сами темељи демократског поретка.

Без сумње, идентитети на Балкану се налазе у процесу трансформације, а многи би желели да се они крећу у правцу демократског и грађанског идентитета. Проверили смо овај курс и одговором испитаних студената на питање: „Шта најпре желите да сазнате о особи коју сте тек упознали?” Резултати су били прилично охрабрујући: од понуђених особина, студентима је најважнија *сексуална оријентација* особе коју су тек упознали, док им остале карактеристике (етничка припадности, за коју партију гласа и др.) махом нису битне (графикон бр. 5). Добро је што је етничка припадност отишла у „други план“, јер се препотенцирањем оног националног у сопственом бићу, етнички идентитет лако може изродити у *примитивни етнонационализам* који врши политизацију етничке свести и постаје основа једне конзервативне идеологије коју одликује самољубивост, национална искључивост, ексклузивност и острашћеност, ксенофобија, охолост, егоизам и провинцијализам (Jenkins, 1997: 215). С друге стране, мишљења смо да испољену заинтересованост за сексуалну оријентацију од стране студената не треба брзоплето везивати за *хомофобију* и чињеницу да тзв. ЛГБТ популација у Србији (и шире) спада у најугроженије друштвене групе.¹⁰ Нетолеранција и социјална дистанца према хомосексуалцима свакако постоји и међу српским студентима, али она, напросто, није „мерена“ поменутиим питањем. Ради се, наиме, о младим људима који су сексуално најактивнија друштвена група, а минимална претпоставка за било какву сексуалну активност (или чак само за необавезну причу о сексуалним темама) јесте сазнање о сексуалној оријентацији „особе коју сте тек упознали“. Сама по себи, заин-

¹⁰ Чини се да однос према (хомо)сексуалности, макар у Србији, представља парадигму односа према свакој другој разноликости. У нашој средини негативан и нетолерантан однос према хомосексуалцима се најчешће генерише из националистичких и клерикалних средина, пре свега у циљу снажења нетрпеливости према етничким „другима“. Следствено, националисти су своје, измишљене или стварне непријатеље, често квалификовали као хомосексуалце укључујући и оне са Запада, док су, по асоцијативној логици, локални геј људи постали „западни агенти.“ (Мос, 2002: 340)

тересованост за сексуалну оријентацију би могла да буде и израз пажње, као и жеље да се непознати саговорник не повреди неком исхитреном тврдњом у вези са (не)стандардном сексуалношћу.

Графикон бр. 5. Колико су Вам битне наведене особине особе коју сте тек упознали (%)

Резултати истраживања које смо овом приликом узели у обзир, још једном тенденцијски потврђују налазе низа претходних емпиријских истраживања о томе да су идентитети грађана Србије подложни сталним променама, тј. да су под снажним утицајем актуелне политичке и економске ситуације у земљи, као и положајем Србије у међународним односима. И идентитет српских студената представља својеврсну реакцију на дугогодишње фрустрације грађана Србије, као што представља и израз иманентне потребе за сопственом обновом. Имајући у виду бројна турбулентна дешавања у протекле две деценије (грађански ратови, економске санкције, угрожавање територијалног интегритета и друго), може се рећи да је тренутно идентитет студената нешто јасније одређен, с тенденцијом отклона од традиционалистичког дискурса, што представља корак у правцу грађанског/демократског идентитета (а што се види пре свега у ставовима о нацији), али и да се не може говорити о некаквом потпуном превладавању ауторитарне политичке културе (о чему нарочито сведочи релативно скроман и уопште, флукуацији превише подложен, проценат студената који би Србију да виде у ЕУ). Негативни ставови о Европској унији, као и о свему осталом што долази са Запада, дакако, нарочито су оснажени након бомбардовања Србије од стране НАТО алијансе, које се десило иако за

то није било обезбеђена потпуна сагласност *Савета безбедности* УН-а. Отуд и сталне осцилације процената оних грађана Србије који су за њену евроинтеграцију; однос према Европској унији у Србији се и даље перципира као однос према нечему што је „страно“, но што би, парадоксално, требало да обезбеђује нашој земљи извесна материјална средства (као након овогодишњих поплава), у ком случају „рејтинг“ ЕУ – назауостављиво расте.

Насупрот овој једностраној и наивној, патерналистичко-клијентелистичкој перцепцији Европске уније, грађани Србије, укључујући и студенте, би требало да развију аутохтони „понос на демократију“ и поунутрашње демократске вредности, а то је управо оно што се сматра под *демократским идентитетом*. Оно што предстоји Србији као и осталим државама Балкана које желе да се прикључе ЕУ, је „креативно и имагинативно пројектовање таквих друштвених система који ће се ослањати на традицију ових земаља и на позитивна искуства модерних демократских друштава, коригујући њихове слабости, а не само копирање овог или оног типа постојећих система на Западу“ (Голубовић, 1999: 10). Изградња демократског идентитета мора бити постојани задатак свих политичких актера, што подразумева напуштање ретроградних образаца идентификације на основу фетишизације сопствене историје, уз истовремено редифинисање положаја индивидуе како би се она учинила активнијим субјектом у политичком и друштвеном животу. У раскораку између старог и новог, традиције и модернизације, управо је политичком идентитету дат задатак да ствара нове форме идентификације, кроз поштовање традиције али и кроз изградњу демократског и цивилног друштва.

Несумњиво, резултати до којих смо дошли показују да тренутно млада генерација у Србији на друштвено-политичку и економску несигурност одговара специфичним конформирањем, као и удаљавањем од јавног живота. Мало је тога по чему се млади у Србији (у својим жељама, ставовима, вредностима) данас разликују од одраслих, будући да су оријентисани према политичком и сваком другом „главном току“. А ако се међу младима не може наћи ниједна алтернативна оријентација која би довела у питање оно постојеће, онда се омладина од „најосетљивијег сеизмографа друштвених промена“ већ претворила у чувара *status quo*-а и апологету једне рђаве садашњости. Разуме, се, они који имају политичку одговорност али и економску моћ, требало би да учине све како би спречили овај негативан тренд не би ли српска омладина уместо *генерације кризе* постала (макар мало) *генерација будућности*.

Литература

- Almond, G. and Verba S. 1963. *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Almond G. i Verba S. 2000. *Civilna kultura; Politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Zagreb: Politička kultura – Nakladno izdavački zavod.

- Бајовић, Тијана (2013) “Постконфликтна демократија: политичка култура студената у Србији”, у: *(Пост)секуларни обрт: религијске, моралне и друштвено-политичке вредности студената у Србији*, прир. М. Благојевић, Ј. Јабланов-Максимовић и Т. Бајовић, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију (Центар за религијске студије), Фондација Конрад Аденауер, Центар за европске студије, 199-251.
- Bauman, Zigmunt (2009) *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Вјелажас, Слободан, Пилић, Шиме (2005) “Однос идентитета и жеље за прикључивањем Хрватске Европској Унији студената наставничких студија у Сплиту”, *Ревизија за социологију*, Vol XXXVI. (2005), No 1–2, 34-54.
- Божиловић, Никола (2014) *Културно клатно - огледи о традицији и модернизацији културе српског друштва*, Ниш: Филозофски факултет.
- Броћић, Манојло (1982) “Млади као предмет посебног научног проучавања”, у *Млада генерација данас*, Београд: Младост, 102-131.
- Васић, Јерина (2013) “Верски и национални идентитет младих интелектуалаца у Србији”, у: *(Пост)секуларни обрт: религијске, моралне и друштвено-политичке вредности студената у Србији*, прир. М. Благојевић, Ј. Јабланов Максимовић, Т. Бајовић, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију (Центар за религијске студије), Фондација Конрад Аденауер, Центар за европске студије, 117-158.
- Вујадиновић, Драгица (2008) “Цивилно друштво и политичка култура”. *Filozofska istraživanja*, 1, 21-34.
- Голубовић, Загорка (1999) *Ја и други: Антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*. Београд: Република.
- Горди, Ерик (2001) *Култура власти у Србији. Национализам и разарање алтернатива*. Београд: Самиздат Б92.
- Дивјак, Слободан (2006) *Проблем идентитета: културно, етничко, национално и индивидуално*. Београд: Службени гласник.
- Пишин, Власта (1999) *Млади на margini друштва и политике*. Zagreb: Alineja.
- Пишин, Власта (2003) “Politička participacija mladih i politika prema mladima: Hrvatska u europskom kontekstu”, *Politička misao*, Vol XL, (2003.), br. 3, 37–57.
- Пишин, Власта (2005) “Млади, Хрватска и Европа: Увод у истраживање”, у: *Млади Хрватске и европска интеграција*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja, 11-32.
- Пишин Власта, Bouillet Dejana, Gvozdanović Anja, Potočnik Dunja (2013) *Млади у времену кризе*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja у Zagrebu, Friedrich Ebert Stiftung.
- Castells, Manuel (2002) *Моћ идентитета*. Zagreb: Golden marketing.
- Кузмановић Бора (1995) “Друштвене промене и промене вредносних оријентација ученика”. *Психолошка истраживања* (7); 17-47.
- Кузмановић, Бора (1997) “Личност и демократско понашање”, у: *Демократија, васпитање, личност* (зборник), Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Марковић Крстић, Сузана (2008) “Феномен омладине у друштвено-историјском контексту”, *Годишњак за социологију*. Ниш: Филозофски факултет, 4 (4), 83-92
- Matić, Davorka (2000): “Демократија, повјерење и социјална правда”. *Ревизија за социологију*, бр. 31(3-4); 183-195.

- Милић, Анђелка (1987) *Загонетка омладине*. Београд-Загреб: ЦИД-ИДИС.
- Милић, Анђелка, Чичкарић, Љиљана (1998) *Генерација у протесту*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Михаиловић, Срећко ed. (2004) *Млади заубљени у транзицији*. Београд: Центар за проучавање алтернатива.
- Мос, Кевин (2002) “Југословенски транссексуални хероји: „Вирцина“ и „Marble Ass““. *Реч* 67/13: 327-346.
- Павићевић, Ђорђе (2002) “Либералне вредности и политичка стабилност у Србији”. Београд: *Филозофија и друштво XIX/XX*, 165–178.
- Петровић, Јасмина (2014) “Основне информације о узорку, инструменту и теренској реализацији емпиријског истраживања »Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану«, у: *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, прир. Д. Захаријевски, Г. Ђорић, Г. Стојић, Филозофски факултет, Ниш, 11-16.
- Putnam, D. Robert (2000): *Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Радисављевић-Ћипаризовић, Драгана (2013) “Религиозност студената у Србији и став према ЕУ”, у *(Пост)секуларни обрт: религијске, моралне и друштвено-политичке вредности студената у Србији*, прир. М. Благојевић, Ј. Јабланов Максимовић и Т. Бајовић, Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију (Центар за религијске студије), Фондација Конрад Аденауер, Центар за европске студије, 62-94.
- Саид, Едвард (2000) *Оријентализам*. Београд: Библиотека XX век.
- Стевановић, Бранислав (2006) “Грађански културни идентитет у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције”. *Годишњак за социологију*. 71–90
- Стевановић, Бранислав (2008) *Демократски принципи и политичко-културне вредности*. Ниш: Филозофски факултет, Свен
- Стевановић, Бранислав. (2008а). *Политичка култура и културни идентитети у Србији и на Балкану*, Ниш: Филозофски факултет – Свен.
- Стевановић, Бранислав (2009) «Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније». У: *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*. Ниш: Филозофски факултет, 141-194
- Стевановић, Бранислав (2013) *Политичко-културне интерференције (Социолошки огледи о политици и култури)*. Ниш: Студентски културни центар.
- Стевановић, Бранислав, Божиловић, Јелена (2014) “Неки аспекти демократизације политичке културе у Србији (поглед из угла студената)”, у: Б. Димитријевић (ур.) *Историографија и савремено друштво*, Зборник радова са међународног научног скупа Наука и савремени универзитет 3, Том 1, Ниш: Филозофски факултет, 265-277.
- Стојковић, Бранимир (1993) *Европски културни идентитет*, Ниш: Просвета, Београд: Завод за проучавање културног развитка.
- Стојковић, Бранимир (2002) *Идентитет и комуникација*. Београд: Факултет политичких наука у Београду и Чигоја штампа.

- Томановић, В. (1980) *Друштвене промене и образовање*, Београд: Издавачки центар Комунист.
- Томановић Смиљка ed. (2012) *Млади – наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*. Београд: Чигоја штампа, Институт за социолошка истраживања.
- Томановић, Смиљка (2012) “Од омладине до социјалних биографија младих у постсоцијалистичкој трансформацији друштва Србије: концептуални и контекстуални оквир истраживања”, у: *Млади – наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, „Чигоја штампа“, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Фукујама, Френсис (1997) *Крај историје и последњи човек*. Подгорица: ЦИД
- Хантингтон Семјуел (2000) *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Подгорица - ЦИД, Бања Лука- Романов
- <http://www.tanjug.rs/novosti/155740/vise-od-polovine-gradjana-za-clanstvo-srbije-u-eu.htm> (приступљено 20.12. 2014.)
- Jenkins, Richard (1997) *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Чупић, Чедомир (2009) “Политичка култура и медији”. *Годишњак Факултета политичких наука*, 2, 339-351
- Šakaja, Laura (2001) “Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu, Prilog proučavanju imaginativne geografije”. *Revija za sociologiju*, vol. 32, бр. 1-2 (са: <http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/155/03-Sakaja.geografija.pdf>)
- Шушњић, Ђуро (1997) *Дијалог и толеранција*, Београд: Чигоја штампа.

Branislav Stevanović

IDENTITY OF YOUTH IN THE PROCESS OF MODERNIZATION AND EURO-INTEGRATION OF SERBIAN SOCIETY (on the Example of University of Niš' Students)

Summary: As part of the youth, students are kind of “litmus test” of society, especially the “urban” one, in which they come from or where they will work tomorrow. Because of that, study of the attitudes of students offers not only the latest information about them, but also knowledge about the trends of particular societies. Since this is about those who are still in the process of formation, students are largely subjected to the dominant attitudes of a whole society. Analysis of students' attitudes towards certain social issues, leads to the conclusion that one cannot speak of a complete overcoming authoritarian and traditional social consciousness. Despite the radical changes that have emerged from the dissolution of the old and the construction of a new order, the mechanism of transmission of values from the older to the younger generation

is still in operation, primarily perpetuated by poor results of the current Serbian economy. However, fairly stable are also the attitudes that testify to the openness to Europe and the world, as a complementary and not as opposing on national identification.

Keywords: youth, students, identity, values, civic awareness

Слободан Миладиновић
Универзитет у Београду
Факултет организационих наука, Београд

УДК 316.334.56:316.334.23
Оригинални научни рад

УРБАНИЗАЦИЈА СИРОМАШТВА¹²

Сажетак: Модернизација је глобални феномен а једна од њених последица је повећана хоризонтална покретљивост праћена растућом урбанизацијом. Све већи број људи, у савременом добу, живи у градовима. Једна од последица урбаног бума је и растуће урбано сиромаштво. Сиромаштво се истовремено јавља и као узрок и као последица друштвених неједнакости. То за собом повлачи низ социјалних проблема као што су, растућа незапосленост, стамбена и социјална сегрегација, социјална изолација, неједнаке шансе у образовању, здравствена угроженост, итд. У последње време је урбано сиромаштво почело да привлачи пажњу због недостатка шанси за добијање одговарајућег запослења пре свега код младих и женске популације, који сада постају посебно ризичне групе. Један од кључних проблема је да велики број сиромашних градских становника улази на неформално тржиште рада чиме директно постаје на дуги рок економски и социјално угрожено. То води у социјалну искљученост и маргинализацију. Једна од последица маргинализације је формирање бројне групације која је потуно искључена из друштвеног живота и која постаје база за формирање нове класне групације, маргиналне класе.

Кључне речи: Урбано сиромаштво, социјална искљученост, маргинализација, маргинална класа.

Увод

Друштвени развој у периоду после Другог светског рата је генерално обележен узлазном линијом. Свет пролази кроз велику транзицију током које се повезује у јединствену и међузависну целину али се истовремено и поларизује по различитим критеријумима. Са процесом убрзане научно-технолошке модернизације долази до својеврсног развојног парадокса, до глобалног сиромаштва

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *Урбано друштво и урбане суккултуре у развоју цивилног друштва у земљама у транзицији* који је одржан 12.12. 2014. на Филозофском факултету у Нишу.

² Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*, који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

као израза једне од доминирајућих противречности савременог глобализованог света – неравномерног техничко-технолошког и економског развоја и то како на локалном тако и на глобалном нивоу. Било је потребно да се XX век приближи свом крају да би се схватило да је сиромаштво, насупротив очекивањима, опстало у условима убрзаног друштвеног развоја и економског раста те да је нужно покренути ширу друштвену акцију да би се оно искоренило (Miladinović, 2013).

Циљ овог рада је да се укаже управо на урбани аспект сиромаштва тј да се да увид у ниву географију сиромаштва која се одликује растућим бројем сиромашних у урбаним регијама, затим да се укаже на вишедимензионалну природу сиромаштва с посебним нагласком на урбану димензију сиромаштва. Следећи циљ је да се укаже на манифестације урбаног сиромаштва при чему ће посебна пажња бити посвећена проблему стамбене сегрегације тј. појави и ширењу неусловних насеља – сламова унутар урбаних зона као и појави нове групације са класним карактеристикама – маргиналне класе као примарно урбаног феномена.

Нова географија сиромаштва

Почетком деведесетих је 93% сиромашних живело у неразвијеним земљама. Двадесет година касније 72% сиромашних живи у средње развијеним земљама. По очекивањима, и у наредном периоду ће значајан број сиромашних живети у средње развијеним земљама (Kanbur & Sumner, 2011: 3). Чињеница је да данас постоји нова географија сиромаштва у којој већина сиромашних живи у средње развијеним земљама које нису сиромашне. Према Самнеровим налазима (Sumner, 2010: 10) сада постоји нова милијарда на дну (960 милиона сиромашних људи или 72% од свих сиромашних у свету) који живе не у сиромашним земљама већ у земљама са средњом висином прихода по глави а многи од њих живе у економски врло стабилним земљама у развоју. С друге стране, тек око четвртине сиромашних (око 370 милиона) живи у преосталих четрдесетак земаља са ниским просечним приходом, углавном у Субсахарској Африци.

Током 2008. године је број људи који живе у урбаним регијама, по први пут, надмашио износ од 50% укупне светске популације. Од тад можемо сматрати да је глобално друштво постало већински урбано. Такав исход је био и очекиван с обзиром да је виши ниво урбанизације увек био повезан са дугорочним економским развојем (Desai, 2010: 2).

Очекује се да ће се у периоду између 2007-2050. светска популација увећати за 2,5 милијарде и тиме достићи 9,2 милијарде становника. Истовремено се очекује дуплирање урбане популације (раста са 3,3 на 6,4 милијарде) што би требало да значи да ће две трећине светске популације живети у урбаним регијама. Штавише, очекује се да ће светска популација расти заједно са градовима у земљама у развоју. У складу с тим се очекује смањивање руралног становништва за око 600 милиона до 2050. Највећи раст становништва се очекује у земљама у развоју те би он требало да поприми размере урбаног феномена (World Urbanization Prospects, 2008: 1).

Постоје процене да око три четвртине сиромашних у земљама у развоју још увек живи у руралним областима (Benell, 2010). Чињеница је да сиромаштво све више постаје урбано мада се очекује да ће проћи више деценија пре него што већина сиромашних у земљама у развоју буде живела у урбаним областима. Сиромашни се брже урбанизују од целине популације чиме се чини да је темпо смањења урбаног сиромаштва нижи од просека.

Забринутост због наизглед спорог темпа смањења урбаног сиромаштва у већем делу света у развоју мора бити растерећена чињеницом да њу прати већи напредак у борби против руралног сиромаштва. Између 1993-2002. је за скоро 50 милиона повећан број оних који живе са мање од 1\$ дневно у урбаним регијама. Укупан број сиромашних је за то време смањен за око 100 милиона, захваљујући одступању од 150 милиона у броју сиромашних у руралним регијама (Ravallion, Shaohua, Sangraula, 2007: 26-27).

Урбанизација има двоструки утицај на економски развој. У почетку она подстиче раднике да прелазе са нископродуктивних сектора производње на продуктивније секторе (нпр. са пољопривреде на индустрију и услуге). Након тога настају проблеми који се огледају у онемогућавању градских становника у задовољавању основних животних потреба. Такође је примећена тенденција да сиромашни настоје да се брже урбанизују у односу на остатак популације те у том процесу урбанизација води ка настанку урбаног сиромаштва које се битно разликује од руралног у односу на њихову учесталост а затим и економске, демографске и политичке карактеристике (Awan & Iqbal, 2010: 1).

Овим се не нарушава став да процес урбанизације има важну улогу у смањеном сиромаштву тиме што пружа нове шансе руралним мигрантима као и кроз други круг утицаја урбанизације на оне који остају у руралним подручјима. Сиромашни, у намери да превазиђу своја економска ограничења, гравитирају градовима али да би дошло до бржег смањења сиромаштва неопходан је још бржи темпо урбанизације. Наравно, на глобалном нивоу постоје регионалне разлике, тако нпр. већина сиромашних из Латинске Америке живи у градовима док је таквих у Источној Азији мање од 10% и то, пре свега, због високе стопе руралног сиромаштва у Кини. Овај тренд углавном не важи универзално, рурализација сиромаштва је карактеристична за Кину, Источну Европу и Централну Азију. У постсоцијалистичкој транзицији Источноевропских земаља сиромаштво је мање више остало рурални феномен. То не ремети чињеницу да се глобална светска транзиција креће у смеру превазилажења руралног друштва и стварања великих урбаних центара који, нажалост неретко постају и зоне великог ризика од сиромаштва.

Вишедимензионалност сиромаштва

Опште је прихваћено да је данас сиромаштво вишедимензионална појава те оно данас обухвата немогућност да се задовоље основне потребе под којима се подразумевају, најмање, храна, одећа, смештај, пијаћа вода, канализација,

образовање и здравствена заштита (Обавештење комисије европском парламенту, 2010:4), а то све није могуће исказати административно постављеном линијом сиромаштва или потрошачком корпом. Сиромаштво се најчешће појављује као комбинација ниских прихода домаћинства и ниског јавног стандарда локалне заједнице тј. недостатка квалитетне јавне инфраструктуре из које ће следити и (не)могућности задовољавања осталих основних животних потреба становништва (вода, канализација, школе, здравствене установе и друге јавне и комуналне услуге.). С обзиром на сложеност проблема, новчано изражена линија сиромаштва није довољно добра за објашњење овог проблема.

Упркос свих предности које има новчано исказано мерење сиромаштва, оно ипак има и више методолошких недостатака. Подаци су временски и кроз различита друштва тешко упоредиви, могуће је мерити приходе али и потрошњу, питање је како вредновати становање, сопствени узгој хране, како исказати величину и састав домаћинства итд. Новчаним исказивањем се може потценити урбано сиромаштво јер се њиме не узимају у обзир додатни трошкови градског живота (становање, превоз, недостатак могућности за сопствену производњу хране).

Мерење на бази прихода и потрошње такође не захвата многе аспекте сиромаштва. Сиромашни у урбаним областима више зависе од економије товог новца, што их посебно чини угроженим од приходовних осцилација а уз то постоје и већи еколошки и безбедносни ризици. Такође треба урачунати и приступ основним друштвеним услугама (водовод, канализација, здравствена заштита, образовање, сигурносне мреже за ублажавање последица тешких времена.

У вези с тим Бејкер и Шулер (Baker & Schuler, 2004: 4-5) сматрају да је потребно, у намери да се ублаже ови проблеми, у мерење сиромаштва укључити различите приступе. Ови аутори посебан нагласак стављају на следећим ставкама:

Мерење прихода или потрошње: мерење потрошње се сматра бољом мером од мерења прихода с обзиром на веће трошкове живота у урбаним срединама.

Индекс незадовољених основних потреба: овај приступ дефинише минимални праг за неколико димензија сиромаштва класификујући тиме она домаћинства која немају приступ тим основним потребама (писменост, похађање школа, водовод, канализацију, адекватно становање, стамбена пренасељеност, адекватна исхрана у смислу уношења одређене количине калорија и протеина). Ако домаћинство не задовољава неки од ових критеријума онда је оно класификовано као домаћинство које има незадовољене основне потребе.

Имовински индикатори: на бази овог се гради индикатор социо-економског статуса домаћинства. Ови индикатори укључују поседовање аутомобила, фрижидера, телевизора, карактеристике боравишта као што су врста крова, пода, WC, водовод, електрична струја и сл.)

Рањивост: подразумева вероватноћу да ће појединци бити угрожени различитим ризицима, од економских и здравствених па све до изложености

насиљу, криминалу, природним катастрофама, одсуством из образовног система. Ради се о врло сложеном аспекту који подразумева низ компоненти које се морају узети у обзир (физичка средина, људски капитал, диверзификовани приходи, укљученост у друштвене мреже, приступ кредитном тржишту итд.).

Методологије учешћа: Подразумева ослонац на квалитативни приступ дефинисању и анализи урбаног сиромаштва којим је могуће одредити перцепцију сиромаштва, идентификацију приоритетних потреба и брига и стећи увид у ефективност програма и политика редукције сиромаштва из угла корисника друштвене помоћи.

Дакле, евидентно је да постоји много димензија и аспеката са којих се може сагледавати сиромаштво али је такође евидентно и да постоји низ карактеристика које посебно долазе до изражаја код сиромашних у урбаним срединама Бејкер и Шулер (Baker, Schuler, 2004: 3) наводе као најзначајније следеће:

- **ослонац на економији заснованој на готовом новцу**, натурална привреда није својствена урбаном друштву, тамо нема много места за пољопривредну производњу те су и захтеви преживљавања другачији негу на руралним просторима. Привређивање добија новчану димензију то представља отежавајућу околност за сиромашне становнике градова, стога се и процењује да је сиромашнима из урбаних зона потребно око 30% више новчаних средстава (Ravallion, Shaohua, Sangraula, 2007: 11) за елементарно преживљавање него што је потребно сиромашним са сеоских подручја.
- **живот у условима пренасељености (сламови)**. Подразумева се да у градовима живи велики број људи. Та тенденција посебно постаје видљива у новим мегалополисима у земљама у развоју. Ти градиву често броје по више милиона становника и има их доста у којима је тај број прешао десетмилионски износ. Напросто је постало очекивано да сиромашни живе у деловима града који су пренасељени, неусловни за нормалан живот, претрпани људима, без елементарне комуналне инфраструктуре.
- **животни ризик** (који произлази из велике густине становништва, опасне локације, изложености загађивачима), Хигијенски и здравствени услови живота у сламовима су на ниском нивоу. Сламови су у принципу места опасна за живот због недостатка чисте пијаће воде, непостојања канализације и високе концентрације фекалног и осталог отпада. Такође треба напоменути да су сламови најчешће изграђени од лако запаљивих материјала попут дрвета, картона и сличног те је једна од стално присутних опасности избијање пожара који могу веома брзо да се рашире и да том приликом изгори велики број подигнутих објеката а не ретко и цело насеље, не искључујући и људске жртве.
- **социјална фрагментација** (недостатак заједнице и механизма повезивања домаћинстава у циљу социјалне заштите у односу на иста у руралним подручјима) и посебно у односу на урбане просторе ван сла-

мова. Унутаргрупна солидарност и социјални капитал сиромашних из урбаних насиља функционишу по значајно другачијим друштвеним обрасцима у односу на исте у руралним зонама а поготову не у односу на остатак друштва који не карактерише сиромаштво.

- **криминал и насиље** су уобичајено саставни делови живот у сламовима, сиромаштво често отвара пут за функционисање с друге стране закона. Велика концентрација људи на малом простору додатно погодује стварању разних облика алтернативних социјалних мрежа посредством којих се ствара својеврсно „подземље“ које има за циљ прибављање какве – такве материјалне користи. У таквом контексту сви постају угрожени и свако је потенцијална жртва, често организованог, насиља. Трговина људима, разни облици радне и сексуалне експлоатације, породичног насиља и других манифестација асоцијалног и антисоцијалног понашања постају позадина урбаног сиромаштва, готово подразумевајући миље у којем оно егзистира.
- **саобраћајне несреће и природне катастрофе** су такође пратећи елемент сиромаштва с обзиром да сиромашни у већини слушају нису образовани нити су добро информисани о потенцијалним опасностима које могу вребати у њиховој непосредној близини. Слаба родитељска контрола децу често чини жртвама саобраћајних несрећа (нпр. када су укључена у „привређивање“ тј. прошњу или вршење ситних услуга на раскрсницама и сличним местима попут, прања аутомобила и сл.). Родитељско занемаривање које је такође чест пратилац сиромаштва може имати за последицу повећан ризик за безбедност деце на отвореном простору. Такође се дешава да су сламови подигнути на небезбедним местима те да тиме њихови сиромашни житељи често постају жртве природних непогода попут бујица, поплава и сличног.)

Присуство урбаног сиромаштва одаје велики број показатеља, посебно бисмо могли истаћи потражњу за друштвеним услугама која је већа од капацитета и финансијских могућности самих градова. Следећи је отежана могућност обезбеђивања адекватног смештаја што је изазвано урбаном пренасељеношћу и директно доводи до феномена бескућништва и у перспективи, здравствених проблема изазваних неадекватним окружењем проблемима животне средине разним природним шоковима и непогодама. као и повећану осетљивост на исте. Ово прати и растућа унутарградска неједнакост која се манифестује кроз оштру стамбену сегрегацију, увећање насиља, дискриминације, социјалне маргинализације и изолованости као и рањивост посебно осетљивих делова сиромашне популације (жене, деца, стари и сл.).

Овде се долази допитања односа сиромаштва и социјалне искључености. Сиромашни су углавном искључени из већине друштвених токова што само појачава њихову депривилеговану позицију која само једним делом произилази из недовољности прихода. Дакле, економска депривације иде руку под руку са социјалном депривацијом а сиромаштво је не само први корак ка социјал-

ној искључености, оно је темељ социјалне искључености. Термин социјална искљученост на појмовном нивоу није још увек утемељен нити емпиријски потврђен. Његова теоријска концептуализација је много више у функцији политичког прагматизма, ради решавања социјалних проблема конкретних политичких заједница, него теоријско сазајне потребе те је стога и изостала његова прецизна операционализација (Starc, 2006: 11).

На европском простору се под искљученошћу подразумева процес којим одређени појединци бивају потиснути на маргине друштва те спречени да пуним капацитетом учествују у друштвеним односима и токовима. Разлог томе може бити сиромаштво, или због недостатка основних знања и могућности за доживотно учење али и дискриминација. Ово удаљава појединце и групе од могућности за запослење, остваривање прихода и могућности образовања као и од укључивања и учешћа у друштвеним мрежама и активностима у заједници. Искључени појединци и групе имају недовољан и неадекватан приступ институцијама, органима власти и процесима доношења одлука (Праћење социјалне укључености у Србији, 2010: 6).

Социјална искљученост је по свом садржају шири појам од сиромаштва и она указује на вишеслојну удаљеност економски искљученог, сиромашног, појединца из размене добара, услуга, информација и уопште из друштвених токова. Према дефиницији Европске комисије под социјалном искљученошћу се подразумева „процес који појединце потискује на друштвену маргину и онемогућава да у потпуности партиципирају у друштвеним процесима услед сиромаштва, некомпетентности, немогућности за доживотно стицање знања, као и услед дискриминације” (Joint Report on Social Inclusion, 2004: 10).

Основне димензије социјалне искључености су политичка (онемогућавање појединаца да утичу на рад државних органа и јавних служби ради остваривања сопствених права и интереса), економска (искљученост из тржишта рада - незапосленост и расподеле економских ресурса - сиромаштво) и друштвена искљученост (ограничен приступ важним јавним услугама типа здравствене заштите или образовања и генерално смањен степену комуникације и интеракције међу људима) (Бабовић, 2011: 26-28).

Кључне димензије социјалне искључености су финансијско сиромаштво (укупни приходи домаћинства испод утврђене линије сиромаштва) материјална депривација (незадовољеност основних потреба попут неадекватне исхране, лоше стамбене ситуације, недоступности инфраструктуре типа водовода, канализације, електричне енергије, телефона и сл), искљученост са тржишта рада, искљученост из образовног процеса; искљученост из приступа услугама здравствене заштите, немогућност политичке, социјалне и културне партиципације и просторна искљученост.

У овом контексту о сиромаштву можемо говорити као о стању а о искључености као о процесу који се међусобно условљавају и преплићу. Сиромаштво је могуће посматрати као једну од димензија социјалне искључености док је социјалну искљученост могуће посматрати као екстремни облик сиромаштва. Наравно могуће је да се у реалном животу појединаца и њихових породица ове

два појаве преклапају али и да буде присутна само једна нпр. сиромаштво без искључености или до извесне мере искљученост без сиромаштва.

Урбанизација сиромаштва и сламови

Урбано сиромаштво прати и стамбена сегрегација тј. подвајање делова града за ниже класе, у којима се још увек одржава какав-такав квалитет живота и доступност урбане инфраструктуре с једне стране, и сиротињска гета (сламови) с друге стране која због недоступности основних јавних услуга постају социјално изолована и маргинализована.

Једна од највећих манифестација урбаног сиромаштва у земљама у развоју је ширење сламова и дивљих насеља. Урбано сиромаштво се често изједначава са сламовима. У земљама у развоју расту мега градови који представљају комбинација велике густине насељености, сиромаштва и ограничених ресурса што омогућава брз раст сламова. Процењује се да данас у урбаним сламовима живи преко милијарде људи те се очекује и њихов даљи раст. Што је најгоре, њихове развојне перспективе су прилично лоше с обзиром да су сламови запостављени од стране локалних власти и недоступни за озбиљнија научна и статистичка истраживања. То само још више доприноси одржавању урбаног сиромаштва ако не чак и његовом даљем ширењу.

Глобалне процене казују да око 32% светског градског становништва живи у нехигијенским насељима док тај број у земљама у развоју износи 43%. Ова насеља карактерише неадекватно водоснабдевање, низак ниво чистоће јавних површина у насељу, становање у пренасељеним и трошним кућама, висок ризик становања и несигурност закупа као и низ других економских и социјалних ускраћености (Arimah, 2010: 1).

Сламови се најједноставније дефинишу као густо насељена урбана подручја у којима се живот одвија у незадовољавајућим условима становања и беде. То подразумева да сламове карактерише велика густина насељености, низак стандард јавних услуга и објеката и, генерално, нехигијене. Прва два критеријума представљају просторне димензије док је трећи представља друштвену односно димензију понашања (Grant, 2010: 8-9). Суштина је у томе да се физичко-просторна димензија не може одвојити од социјалне као и да социјална димензија повратно утиче на то како и зашто политички подсистем и инвеститори одређена подручја искључују или превиђају у својим плановима и акцијама. Проблем је у томе што су у пракси сиромашна подручја најугроженија и слабо интегрисана у шире урбано друштво. Практично, сиромаштво и с њим везано одсуство друштвене моћи представља хендикеп у социјалној акцији зарад поправљања сопственог егзистенцијалног и социјалног положаја.

Друштвене и просторне димензије се преклапају са обрасцима запошљавања. На делу је често дискриминација оних који живе у фавелама. Сламови, као лична адреса, су углавном стигматизовани, поготову ако се везују за висок ниво криминала. Велики проблем житеља ових насеља је и то да не поседују формалну адресу

која је битна за социјално укључивање сиромашних. Ове форма дискриминације су дешавају упркос повећаног улагања у урбану инфраструктуру. Проблем је у томе што је присутна политичка изолација у позитивној корелацији са могућношћу добијања услуга од стране локалне и централне власти. Слаб приступ тржишним институцијама може довести до високих трошкова (високе станарине, високе камате код позајмљивања новца од зеленаша уместо задуживање код банака и сл.). Све ово отежава могућност сиромашних да изађу из сиромаштва, чак и онда када друштво економски и политички напредује. Социјално, политичко и економске искључивање потпомаже да се географски густо концентрисане зоне урбаног сиромаштва жилаво одржавају упркос евентуалним мерама ширег друштва да их сузбије

Сламови су из више разлога непожељни у урбаним областима. Не само да се ради о међусобном зазирању на релацији сиромашни – они који то нису, већ о и о потенцијалним опасностима типа ширења зараза али и повећаног присуства разних облика социјално-патолошког понашања као и низа других проблема. Сламови такође нарушавају и развојне концепције градова те није чудно да локалне и државне власти желе да реше проблем њиховог присуства у урбанизованим подручјима. Не постоји јединствено становиште о томе на који начин је то изводљиво. Аримах (Arimah, 2010: 2-3) констатује да су током последњих пола века власти у земљама у развоју примениле више стратегија регулисања присуства сламова у градским насељима. Те стратегије укључују:

1. бенигно толерисање нехигијенских насеља као привременог феномена, који се и поред свих очекивања дугорочно очувао. Овим се проблеми не решавају већ се пушта да се исти дугорочно гомилају, укорењују те самим тим постају још озбиљнији и сложенији.
2. принудна иселјавања и рушења која подразумевају иселјавања људи из њихових кућа и са њихове земље противно њиховој вољи, што врло лако може да изазове немира како од стране становника сламова тако и од разних удружења која се боре за заштиту људских права. Овим мерама се људи премештају на друга места и тамо сви проблеми почињу из почетка.
3. програме пресељавања који су често били везани за акције иселјавања и рушења сламова. Да би се ова мера остварила, често су потребна велика средства које друштво не може да обезбеди тако да ове мере пре имају симболичан значај него што успевају да квалитетно реше проблем.
4. програме модернизације сламова, ово су програми које је често финансијски помагала и Светска банка с обзиром да претходне стратегије нису давале резултате. Ова стратегија је подразумевала снабдевање насеља основним комуналним услугама и инфраструктурним елементима. Ова надоградња, у принципу, не подразумева стамбену изградњу али се не искључује могућност субвенционисаног кредитирања ради побољшавања постојећих стамбених услова.

Искуство казује да становници урбаних сламова често конституишу сопствено друштво, које функционише паралелно са официјелним друштвом и

које живи по сопственим правилима. Идеја да сиромашни конституишу сопствено друштво, јасно разграничено од остатка друштва, унутар ког влада њихов сопствени кодекс вредности и понашања, није нова. Још у XIX веку је запажено да је појединим категоријама индустријских радника (нпр. сиромашнима или имигрантима) потребна трансформација вредности исто онолико колико и побољшавање њихових лоших животних услова (De Forest, Veiller, 1903). Ове идеје имају одјека и данас. Тај одјек се препознаје, између осталог и кроз теоријске елаборације идеје маргиналне класе (underclass).

Урбано сиромаштво и маргинална класа

Полазиште ових идеја је став да је урбано сиромаштво делом последица дугорочне искључености из процеса рада на бази које се стварају велике групе припадника урбане популације за које се може тврдити да представљају зачетак нове класне групације карактеристичне пре свега за урбане средине а које су истовремено искључене из низа других друштвених процеса и за које се све више користи термин маргинална класа (underclass). Ствара се нова група са класним карактеристикама међу којима се посебно истиче релативно трајна незапосленост, пасивност, социјална искљученост и зависност од сиве економије. Карактерише их фрагментисан живот те се код њих сиромаштво не јавља као суштинска већ само као једна од многих друштвених карактеристика. Суштински маргинална класа је обележена друштвеном дезорганизованошћу, недостатком друштвених мрежа и прихваћених и уважених друштвених улога а индивидуализам који их карактерише се одликује тешким успостављањем међусобне али и шире сарадње и поверења што нужно води у затвореност и изолацију.

Трајна незапосленост сиромаштво и социјална искљученост су, у случају маргиналне класе, вишеструко повезани појмови с обзиром да се међусобно условљавају и допуњују те да међу њима постоји вишесмерна узрочно-последична повезаност што их на себи својствен начин чини комплементарним појмовима. У том контексту сиромаштво представља пратећу појаву а не битну одредницу положаја маргиналне класе. Сиромаштво прате и девијације у социјалном понашању (болести зависности, криминал, проституција, породично насиље, злостављање, психолошки проблеми итд.). Све ово прати и редуција друштвених активности која се манифестује смањеном учесталомшћу социјалних контаката и повећаној вероватноћи социјалне изолације што се одражава и на погоршавање породичних односа али и са ширим друштвом чиме се све дубље и дубље улази у зачарани круг сиромаштва, социјалне изолације и маргинализације.

Само на корак од овог налази се ненемогућност остваривања друштвене акције, немогућност реализовања личних и колективних права, чиме се у друштвени живот укоренењују дискриминација и сегрегација. Ово је проблем кроз који пролазе друштва у транзицији за која је у ранијем периоду била карактеристична неравномерна дистрибуција друштвене моћи, социјална маргинализација и искљученост великог броја људи са хијерархијски нижих

друштвених позиција из многих аспеката друштвеног живота. У њиховом случају сиромаштво је само додатно отежало њихов укупан друштвени положај.

Сваки покушај да се маргинална класа јасно и недвосмислено дефинише мора узети у обзир податак да се ради о друштвеној групи коју карактерише (1) маргинализација која је последица продуженог боравка на тржишту рада, затим, (2) да је та група у стању знатно веће социјалне ускраћености него што је то случај са радничком класом те да (3) она поседује сопствену поткултуру тј да њих карактерише посебан облик понашање који се може одредити као а(н)тисоцијалан поглед на остатак друштва и генерално на живот. Дакле, основна карактеристика маргиналне класе је дугорочна незапослености њу прати сиромаштво али такође и друштвена пасивност и склоност ка разним видовима социјалнопатолошког понашања (Миладиновић, 2014). У појединим друштвима социјална маргинализација је повезана и са одређеним етничким и расним својствима што лако продукује и екстремистичке ставове с обе стране етничких и расних граница. У овом погледу је веома илустративан случај афроамериканаца у САД мада не треба занемарити ни ромску популацију у многим деловима света.

Садашња гледишта на маргиналну класу се, у крајњој линији, могу одредити као конзервативна и радикална (Gallie, 1993: 1-2). Иако се овим термином објашњава социјални положај, разлика ових концепција следи из односа према незапосленима и посебно дугорочно незапосленима. Конзервативна гледишта незапосленост сматрају последицом личних особина и ставова незапослених према раду који су резултанта урођених личних недостатака или пропуста у систему примарне социјализације (Murray, 1990). С друге стране радикални концепт маргиналне класе на незапослене гледа као на жртве сопствених животних околности. Услед брзих технолошких промена долази до произвођења дугорочне незапослености што због смене традиционалних занимања и стварања нових радних услова долази до нове врсте структуре незапослености коју карактерише хронична или повратна незапосленост (Giddens, 1973).

Закључак

Евидентно је да велики број друштвених процеса који се паралелно одвијају у савременом тренутку, у већој или мањој мери, отвара простор за развој сиромаштва и посебно урбаног сиромаштва. Већина ових процеса има велики одјек на друштва која пролазе кроз транзицију из неког облика периферног друштва у различите форме индустријализоваг друштва а да при том најчешће немају довољно снаге и капацитета да процес успешно приведу крају. У том контексту се јавља и урбано сиромаштво као законита последица низа унутрашњих друштвених противречности таквих друштава. Чини се да су у том контексту најзначајнији следећи процеси (Teitz & Chapple, 1998: 36-37):

- урбано сиромаштво је последица дубоких структуралних и економских промена које су разбиле компететивну позицију централних градова у индустријском сектору који су обезбеђивали посао радницима

и посебно мањинама тако да је потражња за њиховим радом значајно опала. Структуралне промене посебно погађају друштва која пролазе кроз транзицију у намери да изађу на сопствени пут развоја.

- урбано сиромаштво је одраз неадекватног хуманог капитала радне снаге. Што их чини мање продуктивним и некомпетентним на тржишту рада, поготово у нарастајућим секторима привреде у којима су боље зараде.
- урбано сиромаштво је често резултата опстајања етничких и родних дискриминација у запошљавању, што одређене сегменте популације онемогућава да реализују свој пун потенцијал на тржишту рада.
- урбано сиромаштво је резултат комплексних интеракција културе и понашања које је произвела популација која је изолована, самодовољна и одвојена од тржишта рада и формалне економије.
- урбано сиромаштво је резултат дугог историјског процеса сегрегације сиромашне мањине у градовима што је резултирало просторном раздвојеношћу радника и места рада код децентрализованог запошљавања.
- урбано сиромаштво произилази из миграционих процеса који истовремене померају припаднике средње класе и успешне чланове заједнице, чиме се смањује социјални капитал док, с друге стране долази до досељавања новог сиромашнијег становништва, чија конкуренција тежи да смањује зараде и шансе за запошљавање.
- урбано сиромаштво се одражава на ендогени дефицит раста који произилази из ниског нивоа предузетништва и приступа капиталу, нарочито међу мањинским делом становништва.
- Урбано сиромаштво је, врло често, непланирана, ненамеравана и, у крајњој линији, неочекивана последица државне политике која је требало да ублажи социјалне проблеме али их је насупрот очекивањима проузроковала па и погоршала у неким аспектима.

Можемо закључити да данас постоје бројне замке сиромаштва у свим друштвима која пролазе кроз различите облике транзиције и у којима паралелно егзистирају рапидна урбанизација и растуће урбано сиромаштво. На први поглед ово може да изгледа нелогично с обзиром да су становници урбаних зона много ближи тржишту, јавним услугама као и производним активностима. Међутим фокус треба ставити на основне димензије релације укљученост – искљученост и односе моћи који посредују приступ могућностима запошљавања, тржишног позиционирања и коришћења разних друштвених услуга.

Литература

- Arimah, Ben C. (2010): *The Face of Urban Poverty. Explaining the Prevalence of Slums in Developing Countries*, Working Paper No. 2010/30, March 2010. http://www.wider.unu.edu/publications/working-papers/2010/en_GB/wp2010-30/
- Awan, Masood Sarwar and Iqbal, Nasir (2010): *Determinants of Urban Poverty: The Case of Medium Sized City in Pakistan*, Pakistan Institute of Development Economics,

- Islamabad, Working Papers, 2010: 60. <http://www.pide.org.pk/pdf/Working%20Paper/WorkingPaper-60.pdf>
- Бабовић М. (ур): *Социјално укључивање: концепти, стање, политике*, СеЦонС – група за развојну иницијативу и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд 2011.
- Baker, Judy & Schuler, Nina (2004): *Analyzing Urban Poverty: A Summary of Methods and Approaches*, World Bank Policy Research Working Paper 3399, September 2004 p. 3. <http://siteresources.worldbank.org/INTURBANPOVERTY/Resources/analyzingurbanpoverty.pdf>
- Bennell, Paul (2010): *Investing in the future, Creating opportunities for young rural people*. International Fund for Agricultural Development. Rome. http://www.ifad.org/events/gc/34/panels/invest_future.pdf
- De Forest, Robert W. and Veiller, Lawrence. (1903). The Tenement House Problem (Being the General report of the Commission), *The Tenement House Problem. Including the Report of the New York State Tenement House Commission of 1900*. London: Macmillan. <https://archive.org/details/tenementhousepro01deforich>
- Desai, Raj: (2010): The Political Economy of Urban Poverty on Developing Countries - Theories, Issues, and an Agenda For Research, Wolfensohn Center for Development, Working Paper 20. June 2010. http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2010/6/urban-poverty-desai/06_urban_poverty_desai.pdf
- European Commission (2004): *Joint Report on Social Inclusion 2004*, incl. Statistical Annex, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg. http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf
- Gallie, D. (1993). *Are the Unemployed an Underclass? Some Evidence From the Social Change and Economic Life Initiative*, Estudio/Working Paper 1993/46, June http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1993_46_en.pdf.
- Giddens, Antony (1973). *The Class Structure of Advanced Societies*, London, Hutchinson.
- Grant, Ursula (2010): *Spatial inequality and urban poverty traps*, ODI Working Paper 326, CPRC Working Paper 166, Overseas Development Institute, London. <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/5502.pdf>
- Kanbur, Ravi and Sumner, Andy (2011): *Poor Countries or Poor People? Development Assistance and the New Geography of Global Poverty*, p. 3. dostupno na web adresi <http://kanbur.dyson.cornell.edu/papers/KanburSumnerPoorCountriesOrPoorPeople.pdf>
- Миладиновић, Слободан (2013): Глобално сиромаштво као развојни и модернизацијски парадокс, Вулетић, Владимир; Ћирић, Јован; Шуваковић, Урош (приређивачи): Глобализација и десуверенизација, Српско социолошко друштво, Београд; Институт за упоредно право, Београд; Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица. стр. 595-514.
- Миладиновић, Слободан (2014): Декласирани или на маргини класне структуре?, *Социолошки преглед*, vol. XLVIII, no. 1, стр. 47–68.
- Murray, Charles (1990). *The Emerging British Underclass*, London, The IEA Health and Welfare Unit.

- Обавештење комисије Европском парламенту, Савету, Европском економском и социјалном комитету и Комитету региона; Европска платформа за борбу против сиромаштва и социјалне искључености: Европски оквир за социјалну и територијалну кохезију, Брисел: Европска комисија. 16.12.2010. <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/Evropska%20platforma%20za%20borbu%20protiv%20siromastva.pdf>
- Ravallion, Martin; Shaohua, Chen and Sangraula, Prem (2007). *New Evidence on the Urbanization of Global Poverty*. Policy Research Working Paper No. 4199. Washington D.C.: World Bank. p. 26-27.
- Sumner, Andy (2010): Global Poverty and the New Bottom Billion: What if Three-Quarters of the World's Poor Live in Middle-Income Countries?. IDS Working Paper. Institute of Development Studies: Sussex, UK, 12. september 2010. <http://www.ids.ac.uk/files/dmfile/GlobalPovertyDataPaper1.pdf>
- Teitz, Michael B. & Chapple, Karen (1998): The Causes of Inner-City Poverty: Eight Hypotheses in Search of Reality, *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*, Volume 3, Number 3. pp. 33-70.
- World Urbanization Prospects: The 2007 Revision* (2008). New York: United Nations Population Division. http://www.un.org/esa/population/publications/wup2007/2007WUP_Highlights_web.pdf

Slobodan Miladinović

URBANIZATION OF POVERTY

Summary

Modernization is a global phenomenon and one of its consequences is increased horizontal mobility accompanied by increasing urbanization. An increasing number of people in the modern age live in cities. One of the consequences of urban boom is the growing urban poverty. Poverty at the same time appears as a cause and consequence of social inequality. This entails a number of social problems such as rising unemployment, housing and social segregation, social isolation, unequal opportunities in education, health threat etc. In recent times urban poverty has begun to attract attention because of the lack of opportunities for obtaining suitable employment primarily among young and female, who are now becoming particularly risk groups. One of the key problems is that a large number of poor urban residents entering the informal labor market, which directly becomes the long term economically and socially vulnerable. This leads to social exclusion and marginalization. One of the consequences of marginalization is the formation of a number of groups that are entirely excluded from social life and which becomes the basis for the formation of a new class group, underclass.

Key words: urban poverty, social exclusion, marginalization, underclass

Јелена С. Петковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш

УДК 316.334.56
Прегледни рад

ГРАД У ТРАНЗИЦИЈИ: КУЛТУРА КАО ПОТЕНЦИЈАЛ УРБАНОГРАЗВОЈА СРБИЈЕ^{1,2}

Сажетак: У оквиру савременог друштвеног/културног развоја, градове не треба посматрати само као значајне чиниоце постиндустријске економске моћи, него и као простор бројних социјалних покрета и мрежа, као и свакодневних манифестација културних разноликости и садржаја. Штавише, сви ови поменути сегменти у већој или мањој мери међусобно корелирају. Излазећи из својих крутих елитистичких оквира, култура је данас динамична категорија која све значајније обликује свакодневни живот градова и њихових становника, па се у оквиру урбаног развоја наглашава важност културне партиципације, креативности, знања, иновативних потенцијала, економије услуга, толеранције и интеркултурализма као стратешких циљева развоја градова и њихових културних политика.

Недостатак политике равномерног и полицентричног развоја последњих деценија у Србији условио је бројне регионалне диспропорције у погледу економског, социјалног и културног развоја урбаних средина. Стратешко планирање културног развоја градова у Србији је последњих деценија углавном изостајало, или се постављени приоритети, планиране активности и резултати нису остваривали у довољној мери, нити очекиваном динамиком и успешношћу. Остајући углавном у секторским/ресорирним оградама, изван важних градских токова, култура се није препознавала у довољној мери као значајан ресурс у решавању нагомиланих социјалних, економских и политичких проблема, које је процес трансформације (транзиције) друштва донео са собом. У раду се чини аналитички осврт на друштвене узроке и последице таквог стања.

Кључне речи: град, урбани развој, култура, културна политика.

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *Урбано друштво и урбане супкултуре у развоју цивилног друштва у земљама у транзицији* који је одржан 12.12. 2014. на Филозофском факултету у Нишу.

² Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, под називом *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*, уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„Када би било могуће да се сагледа сва множина друштвене мисли о граду, вероватно да бисмо угледали како већина од њих у свом средишту има културу (...) Истовремено знамо да одгонетање узрочно-последичних веза између града и културе готово да нема смисла јер је реч о *conditio sine qua non* сваке социолошке анализе урбане стварности.”

Љубинко Пушић,
Пракса транзицијских процеса у Србији као
култура антиурбаности

Увод

Док је почетком XX века свега негде око пет процената светског становништва живело у градским насељима, данас се обиљем статистичких показатеља потврђује да више од половине светске популације насељава градове. Снажан темпо урбанизације, нарочито у неразвијеном делу савременог света, и све већи број мегаграда потврђују да урбани начин живота постаје све значајније обележје данашњице у готово свим социјалном срединама. Ове наводе могуће је илустровати интересантним подацима: када се зброји урбано становништво у само три земље света – Кини, Индији и Бразилу – оно је готово једнако укупном становништву Европе и Северне Америке (Davis, 2011: 12). Такође, велики светски градови броје више становника него поједине европске државе – у Токију, као најмногљуднијем граду у свету данас, могло би се сместити становништво скоро тридесет Београда или више од пет Србија.³ Тиме се наглашавају бројне урбане и друштвене развојне неусклађености као још једно значајно обележје постојећег света.

Учесталији друштвени контакти, новине и структуралне промене које са собом носи савремено, глобално, „умрежено друштво“ (Castells, 2002), довели су у питање доследност теоријских поставки о строго схватаној супротности између села и града. Насупрот социолошким учењима XIX века која су почивала на круто постављеној дихотомији село-град⁴, новији истраживачки налази, нарочито у земљама са високом стопом урбанизације, показују да су разлике између различитих четврти у истом граду постале дубље од уобичајених разлика између урбаног и руралног. Савремени град је постао центар друштвене енергије и економске експанзије, „културна арматура“ (Wood, Landry, 2008)

³ Наведено према подацима сајта *City population „The Principal Agglomerations of the World“*. Доступно на: <http://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html> (извору приступљено: 17.12.2014.).

⁴ То потврђује Тенисово разликовање руралног као заједнице (*Gemeinschaft*) и урбаног као друштва (*Gesellschaft*), Диркемово разликовање друштва механичке солидарности (архаична и традиционална рурална друштва) и друштва органске солидарности (друштва индустријског типа), Веберово разликовање традиционалног и рационалног, Редфилдово разликовање народног друштва (*folk society*) и урбаног друштва (*urban society*).

савременог светског друштва, просторни репрезент његовог социо-културног, економског и политичког битисања.

Град као сложен феномен изазива аналитичку пажњу бројних истраживача различитих проблемских усмерења и теоријско-методолошких позиција, попут социолога и социјалних психолога, културолога, урбаниста и архитеката, економиста, демографа, политиколога, криминолога и др. Социолошки приступ граду оријентисан је на проучавање града као „пројекције глобалног друштва у простору“ (Лефевр), пројекције његове структуре, институција, вредности, културе и др. Утолико, социолошка анализа бројних и разноврсних појава из градског живота мора бити повезана са „животом урбаног колективитета у његовој целини“ (Вујовић, 1995: 33), као и са особинама његове друштвене структуре, локалним социо-културним специфичностима и развојем глобалног друштва у целини.

Отуда и намера да се у овом раду аналитички промисли град у контексту транзиције (постсоцијалистичке трансформације) и да се разуме до које мере и на које начине култура детерминише урбани развој и правце укупног друштвеног развоја наше земље. Ово нарочито имајући у виду потиснуте супротности у култури нашег народа и бројне, дубоко укоренење контрадикције урбано-руралног суочавања и преплитања традиционалног и модерног, локалног и глобалног, креативног и комерцијалног, популистичког и елитног. Пажња ће бити усмерена на културну димензију развоја града, која постаје кључни потенцијал одрживог развоја транзиционих друштава⁵, подстицања економског развоја и културне партиципације становништва, трансформације традиционалних друштвених институција и продора нових друштвених вредности.

Социо-културни осврт на град

Бројни и разноврсни епистемолошки приступи у анализи и експликацији града допринели су тешкоћама у постављању његове јединствене дефиниције. Имајући у виду да је статус градова махом одређиван административним одлукама, доминирале су статистичке дефиниције које су наглашавале квантитативне критеријуме у одређивању градова (број становника, густина насељености, проценат непољопривредног становништва, величина територије). Током 19. и 20. века у развоју већине европских градова „тежиште пажње се помера на теме квалитета живљења, индикатора квалитета живљења, урбанитета разумеваног као вредност која град чини не само физичким, него превасходно социјалним и културним простором у коме се препознаје и остварује људска комуникација, друштвеност, у коме је задовољење људских потреба алфа и омега градске по-

⁵ Поред три основне димензије у оквиру концепта одрживог развоја, економске, социјалне и еколошке, многи теоретичари (Мајор, 1991; Di Castri, 1995; Hawkes, 2001) са потпуним правом указују на значај неоспорно актелне културне димензије развоја – у тежњи да илуструју значај културе за друштвени развој и да објасне неопходност поимања одрживог развоја кроз четири димензије.

литике и циљева развоја града. Теоријску анализу таквих промена и залагање за друкчији приступ граду налазимо код бројних коментатора и истраживача, поменимо само Е. Хауарда, А. Лефевра, Џ. Цекобс, Х. Ганса, В. Вајта, или, од наших, Р. Супека, С. Вујовића, Д. Сеферагића и друге.“ (Петовар, 2007: 83, 84).

Један од најпознатијих представника Чикашке школе у урбаној социологији, Роберт Езра Парк, још средином XX века истакао је да град није проста мешавина људи и опреме, обична скупина установа и административних тела, већ је град пре стање духа, збир обичаја и традиција, утврђених ставова и осећања. При томе је сматрао да је физичка или еколошка организација простора једне заједнице одговор на организацију занимања и културе и да је она, у ствари, њихов одраз (Park&Burgess, 1925). Парков истраживачки сарадник Луис Вирт понудио је једну од најпознатијих социолошких дефиниција града као релативно великог, густо насељеног и сталног боравишта социјално хетерогених појединаца. Он је, такође, сагледавао град кроз стварање одређене градске културе и писао о „урбанизму као начину живота“ (Wirth, 1938). Оправдано је указао да је скок из руралног у претежно урбано друштво, који се у индустријализованим областима одиграо у распону од једне једине генерације, био праћен променама у свим фазама друштвеног живота. Историјски утицај, по мишљењу овог аутора, још више појачава околност да становништво самог града у великој мери потиче са села, у коме још увек постоје остаци некадашњег начина живота. Сеоски живот носи печат урбаног онолико колико са њим долази у додир и колико је под утицајем града. (Петровић, Вујовић, 2005: 116).

Процеси глобализацијског повезивања и интензивирани међукултурне комуникације прибављају оваквим Виртовим запажањима додатну потврду у савременим друштвима. Проблем се, заправо, поставља у равни значења града које се не може *de facto* поистоветити са значењем урбаности, упркос томе што је урбани или градски простор родно тле урбане културе. Томе у прилог говори већ поменута чињеница да је у многим градовима могуће уочити прекривање грађанске свести извесним руралним наслагама, те препознати рурални или сељачки менталитет, присутан код оних људи чији се животни садржаји и културни ниво супротстављају урбаном стилу живљења. И то било да је реч о досељеном руралном становништву или о једном делу неурбанизованог градског становништва, које и поред свог градског порекла не припада урбаном друштву и култури. Ова појава се у социолошкој литератури одређује као процес *рурализације града*, коме се обично приписују негативне вредносне конотације у смислу настајања својеврсног *културног урбицида*. Неретко се испоставља да непризнавање, чак негирање урбаних културних кодова, услед неприпремљености досељеног сеоског становништва на њихово адекватно прихватање, резултира учвршћивањем оних вредности и образаца понашања, оних културних избора и пракси који су донесени из ранијих места становања (на пример ригидни ставови о људима друге националности, вероисповести, сексуалној опредељености; неразвијеност културних интересовања и потреба; одсуство грађанског активизма; некритички однос према стварности; конзумеризам, популизам и сл.). У споју старих, не сасвим напуштених руралних вредности и

нових, мада не у потпуности прихваћених урбаних вредности, често се могућности делотворне традиције замењују ирационалним традиционализмом.⁶

Иако је историјски развој градова био праћен неговањем елитних садржаја културе, те развојем културног стваралаштва и институција попут библиотеке, позоришта, музеја, галерија, универзитета и слично, савремени развој урбаног друштва неопходно је посматрати и тумачити, такође, и у контексту посткултурне фрагментације. Наиме, некада оштре границе између високе и масовне, популарне културе релативизују се у времену постмодернизма, чиме висока култура губи ексклузивно право на легитимност. Све ово утиче и на облике и квалитет урбаног живљења, обележен разноликошћу поткултурних модела и могућношћу избора специфичног животног стила. Ипак, социолози с потпуним правом подсећају да се не сме изгубити из вида значајна чињеница да „неједнакости и даље утичу на животне шансе људи и културе што их они развијају, на уметничке облике које преферирају и на идентитете које граде“ (Haralambos&Holborn, 2002: 933).

Различите историјске, друштвене, идеолошке, политичке, економске и културне околности утицале су на развој градова кроз историју и на обликовање посебног квалитета живота урбаног друштва. Град је одувек културно и политички доминирао над селом, а потпуну (и економску) независност остварио је са индустријском револуцијом. Тада се нов начин производње и њени главни потенцијали (капитал, машине и људи) концентришу у индустријским градовима, у којима започиње процес стварања модерних грађанских класа. За савремени град може се рећи да представља егземплар сажимања времена и простора у нове односе „умреженог друштва“ којима се у значајној мери поништавају многи традицијом баштињени односи континуитета и следа. Он представља поприште сложене мреже људских институција, односа и појава, при чему не треба занемарити и појаве са социо-патолошким импликацијама, друштвене и просторне дезорганизације и бројне процесе дехуманизације. Ово су нарочито апострофирали урбани песимисти попут Волтера, Шпенглера, Ничеа, Зимела и других, посматрајући град као полигон за бројне нежељене манифестације свакодневице.

Савремено урбано друштво одликује се високо развијеном поделом рада и хетерогеном образовном, социјалном, професионалном и економском структуром становништва. Такође, социјална и просторна покретљивост нуди становницима модерног града веће могућности активног учешћа у разним интересним друштвеним групама, већу перцепцију разлика (услед сусретања и

⁶ То се може добро уочити на примеру поткултуре турбофолка. Карактеристике српске музичке традиције, осликане у старој, традиционалној, изворној народној музици, замењују се «новокомпонованом, турбофолк» музиком. Са изразито кич обележјима, ова музику претворила се у индустрију забаве, засењујући све остале традиционалне, фолклорне облике у стваралачко-изражајној пракси. О овом феномену видети детаљније у: Драгићевић-Шешић, Милена (1994) *Неофилк култура. Публика и њене звезде*. Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића; Кроња, Ивана (2001) *Смртоносни сјај: Масовна психологија и естетика турбофолка*. Београд: Технократиа.

мешања појединаца различитих културних група), као и веће могућности комуницирања, развијања и задовољавања културних потреба избором међу разноврсним социо-културним садржајима и вредностима. Стога се обично подвлачи да је урбано друштво, на супрот руралном, обележено разноврсним, променљивим, посредованим, иновативним начином живота. Семјуел Хантингтон је указао да се урбана културна динамика и рурална културна инерција, идеално-типски посматрајући, често пресликавају у контрасту између модерног и традиционалног човека/друштва у односу на опште друштвене и културне проблеме. „Традиционалан човек је пасиван и рецептиван. Он очекује континуитет и не верује у могућности обичног човека да било шта мења или контролише. Модеран човек, напротив, верује у обе могућности – у потребу и пожељност промена, као и у способност човека да контролише промене у складу са својим циљевима.“ (Huntington, 1971: 292).

Културна димензија развоја граодва

У оквиру савременог друштвеног (културног) развоја градове не треба посматрати само као значајне чиниоце постиндустријске економске моћи, него и као простор бројних социјалних покрета и мрежа, као и свакодневних манифестација културних разноликости и садржаја. Штавише, сви ови поменути сегменти у већој или мањој мери међусобно корелирају, тако да инвестирање у културу и уметност представља значајну димензију економског и социјалног развоја савремених градова. Истичући мисао о томе да култура није трошак, већ инвестиција, бројни економисти у култури су током последње две деценије XX века показали да сваки евро уложен у културу доноси осам евра прихода локалној заједници. (Драгићевић-Шешић: 2009: 29).

У погледу планирања урбаног развоја приметно је да су се у последњој деценији XX века појавиле концепције *урбане регенерације*, које наглашавају улогу културе у развоју идентитета града, доприносећи његовој ревитализацији (привлачење инвеститора, стручњака и туриста, развој градске инфраструктуре и предузетништва посебно у домену културних индустрија и сл.). Убрзано се развијају пре свега они градови чије су власти учиниле културу саставним делом интегралних развојних планова. Управо они градови који су развили свој културни идентитет посредством традиције, историје, културног наслеђа, савременог уметничког и културног стваралаштва и реализацијом бројних пројеката (манифестација, фестивала, карневала, сајмова, уличних театара, уметничких колонија, конгреса). Утемељујући своју препознатљивост, привлачност и атрактивност, читави градови који су успешно креирали сопствени имиџ постају објект културне потрошње туриста или места пословних инвестиција и улагања у оквиру индустрије културе. Парадигма *креативних градова* (Landry and Bianchini, 1995; Landry, 2000; Florida, 2005; Reckwitz, 2010) и наглашавање принципа културне разноликости настају као својеврстан одговор на трансформацију индустријског друштва и шире друштвене промене. Ове

промене иницирају креативно коришћење културних ресурса градова у циљу развоја урбане економије и јачања социјалне кохезије. Уместо стандардизованих облика забаве, који најчешће воде алијенацији, у овом концепту развоја града преовладава индивидуализација стилова живота. Наглашава се важност културне партиципације, креативности, знања, иновативних потенцијала, економије услуга, толеранције и интеркултурализма као стратешких циљева културног развоја градова.⁷

Последњих деценија атрактивност градских центара постаје нарочито значајна, као и понуда за културну потрошњу у њима. Осим специјализованих институција, тргови и улице (отворени градски простори) поново оживљавају као места динамичних културних и политичких дешавања, у које су укључени разнолики културни, али и друштвени и комерцијални садржаји.⁸ Отуда и мишљења да би „кроз уметност на јавним местима требало подстицати колективна сећања и колективну свест, да би се живот у садашњици учинио приступачнијим, динамичнијим, чак и пријатнијим, модернијим, и да би се свакодневни начин живота спојио с успешном привредом, туризмом итд. Да би се дошло до значајних резултата, модерни град и регионална економска политика требало би да интегришу културну политику и културне праксе.” (Драгићевић-Шешић, 2009: 24). На тај начин би се, по мишљењу Милене Драгићевић-Шешић, побољшала културна понуда града, отворило стваралаштво према најширој публици, народу, иницирајући њихово значајније учешће у културном животу и у самом уметничком чину, у процесу настанка одређеног културног дела или догађаја. То би допринело ревитализацији и хуманизацији градског простора, социјалној интеграцији и културном развоју локалних заједница.

Излазећи из својих крутих елитистичких оквира, култура је данас динамична категорија која обликује свакодневни живот градова и њихових становника. У питању је важан феномен који у значајној мери може допринети развоју локалних средина, представљајући извор духовне, моралне и економске обнове друштва кроз вредности које афирмише: активна културна партиципација становништва, подстицање продукције и дистрибуције културних садржаја, социјална инклузија, партнерство, предузетнички дух и економски

⁷ Детаљније о трендовима у савременој локалној културној политици на глобалном нивоу видети: Драгићевић-Шешић М., Култура у функцији развоја града, *Култура* 122/123, Београд, 2009, стр. 20-40; Радишић, С., Постиндустријски град и културна политика, *Култура*, 122/123, Београд, 2009, стр. 59-77; *Стратегија културног развоја Града Ниша 2012-2015.*, Савет за културу Града Ниша, Извршни одбор Скупштине Града Ниша, Ниш, 2012.

⁸ Познато је да су тргови у античким градовима (*агора* у грчким полисима и *форум* у староримским насељима) имали значајну улогу као места за ширење образовања, развијање филозофских система, утемељење демократских вредности, преношење културних и верских образаца, архитектонских и других знања. „Пространи тргови у градовима били су средишта политичког, културног и привредног живота. Простор где су се сусретали слободни грађани, песници, филозофи, војсковође, државници, драматурзи, сликари, вајари, атлете, говорници и други. То је био простор где се сусретала античка духовност (...) где се сусретао и живео слободан и оплемењен градски свет и где се први пут до тада на европском тлу неговао нов квалитет живота.“ (Наумовић, 1996: 106)

развој. Тиме се потврђује оправданост модерних настојања да се урбанистички развој уклопи у културни миље у ком се одвија, да урбанистички планови одражавају локалне културне специфичности, повезујући урбане центре и рурална предграђа. Отуда и савремена подстицања употребе културе у склопу социјалних и економских политика као потенцијала анимирања урбаних простора, оживљавања локалне економије, културног идентитета и социјалне једнакости (Stevenson, 2003: 87-9).

Основна програмска смерница модерних културних политика градова огледа се у подизању нивоа квалитета и разноврсности културних добара и услуга, стварању финансијских, материјалних и других услова за развој културних делатности и активном укључивању већег броја грађана у културни живот града и у процесе његовог креирања. Културна политика градова требало би да значајно допринесе повезивању вредности културе (наслеђа, различитости, креативности, преноса знања) са демократским управљањем, партиципацијом грађана и одрживим развојем. Први документ који на глобалном нивоу заговара установљавање основе за одговорност градова и локалних управа за културни развој јесте *Агенда 21 за културу*⁹. Више од 2.000 градова и локалних самоуправа у свету и пет градова у Србији (Ниш, Вршац, Нови Сад, Зрењанин и Суботица) усвојило је овај документ и приступило савезу Уједињених градова и локалних управа који културу ставља у фокус пажње својих развојних процеса. Култура се, дакле, наглашава као незаобилазна компонента свих развојних планова градова – од урбаног планирања до економске и социјалне политике. Посредством поменутог документа заговара се решавање различитих питања од значаја за развој градова и локалних самоуправа и афирмише се подизање јавне свести и културне партиципације грађана.

Култура као потенцијал урбаног развоја Србије

Европски градови засновали су своју културну политику на четири кључна принципа: културни идентитет, културна разноликост, креативност и учешће грађана у културном животу (културна партиципација). Овакво концептуално и програмско усмерење обавезује да се кроз стратешке приоритете њиховог културног развоја утемељује и децентрализације културе. Суштински то подразумева премештање културне потрошње из великих градова у мање локалне средине, уз промоцију културних садржаја у рубним деловима града и приградским насељима. Захваљујући пројекту *Европске престонице културе* и појединим регионалним програмима, у последњих тридесетак година у европским државама је подстакнуто интересовање за локалне културне афирмације.

⁹ *Агенда 21 за културу* настала је заједничким договором градова и локалних управа широм света за очување њихове посвећености људским правима, културној различитости, одрживости, активној демократији и стварању услова за мир. Одобрена је Четвртим форумом локалних власти за друштвено укључење Порто Алегреа, одржаним у Барселони, 8. маја 2004. у склопу првог Заједничког културног форума.

Чињеница је, међутим, да градови југоисточне Европе деле многе заједничке карактеристике и проблеме, попут развојног дисбаланса између центра и периферије, града и села, као и неинтегрисаности и маргинализације извесних друштвених група дефинисаних специфичним потребама, пореклом, етничком, социјалном, старосном, полном и другом припадношћу. Поменути проблеми се јасно осликавају и у сагледавању културне димензије развоја урбаног друштва у процесу постсоцијалистичке трансформације, модернизације и евроинтеграције Србије.

Карактеристике социјалистичког друштвеног система у некадашњој Југославији битно су одредиле начин организације простора градова и употребу кључних ресурса (материјалних, социјалних, културних и др.) у њима. „Урбанизам и социјална економија социјалистичких градова почивали су на редистрибутивној моћи партијске елите, руковођене принципима друштвеног власништва и максимизирања инвестиција у индустрију, што је ограничавало неопходне инвестиције у инфраструктурни развој простора и градских ресурса.“ (Петровић, 2009: 57). Становање није третирано као социјално право, у смислу грађанског права, већ као брига партијске државе о својим поданицима (значајним појединцима према њиховим заслугама и потребама – члановима политичке елите, стручњацима, инжењерима, високо квалификованим радницима и сл.). Тиме су, парадоксално, у условима пропагираних егалитаристичких наратива повећаване социјалне и просторне неједнакости, уз истовремено приметну друштвену пасивизацију и одсуство грађанског и културног активизма. Доминација државне контроле, колективистичка идеологија, одсуство институција заснованих на концепту грађанских, социјалних и културних права, као и непостојање аутономности јавног, цивилног сектора, системски је допринело деструкцији развојних ресурса градова у периоду социјализма.

Такође, бројне и друштвено врло значајне миграције са села у градове послератне Југославије (рурални егзодус)¹⁰ условио је непланску, стихијну урбанизацију и пораст урбаних предграђа/рубних делова градова. Подстичући сталну подурбанизованост градске периферије, сељаци нису имали адекватне ресурсе да се настане у граду, што је условило њихову спору социјалну интеграцију и помешаност урбаних и руралних противречности, вредносних и развојних дисбаланса. Расцеп између старијег градског становништва и придошлица са села био је крајње културно упадљив. Иако је модернизација српског друштва почев од XIX века претпостављала као свој неопходан услов стварање друштвеног амбијента подстицајаног за формирање и обликовање грађанског друштва, у већини наших градова половином 20. века још увек се јасно распознавала провинцијална урбаност. Она се често преплитала са паланачким менталитетом, кога је шездесетих година прошлога века маестрално описао

¹⁰ Послератне миграције сеоског становништва у социјалистичке градове Југославије представљале су врло значајан демографски и социокултурни феномен. Између 1948. и 1981. године са села у градове Југославије преселило се око 6,5 милиона становника, тако да се удео урбаног становништва повећао са 21,9% (након II Светског рата) на 46,5% (1981. године) и 58% 1991. године. (Вујовић, 1995: 112-113)

Радомир Константиновић у свом делу *Философија паланке*: „Између села и града, овако заборављен, свет паланке није ни село ни град. Дух његов, међутим, јесте дух између племенског, као идеално-јединственог, и светског духа, као идеално-отвореног.” (Константовић, 1981: 7).

Бременитост социјалистичког наслеђа и недостатак политике равномерног и полицентричног развоја у периоду постсоцијалистичке трансформације друштва последњих деценија у Србији условио је бројне регионалне диспропорције у погледу економског, социјалног и културног развоја урбаних средина. Евидентно је да економски развој у транзиционом периоду није био праћен порастом квалитета и услова живота у различитим градовима Србије, али ни у централним и периферијским деловима градова на подједнак начин. То је као последицу имало готово константну незаинтересованост за примењивањем мера децентрализације културних политика и ресурса, оснаживањем креативне оригиналности такозваних периферија, подстицањем друштвено рањивих група и афирмацију права свих грађана на град и на културу. Сагледавајући транзиционе процесе у Србији као културу антиурбаности, Љубинко Пушић примећује: „Ако је пут ка урбаном истовремено и пут ка модерном грађанском друштву, тада мозаик политичких, економских и еколошких околности (у социолошком смислу речи) пружа слику о животу српског друштва и показује да се Србија налази на странпутици.“ (Пушић, 2012: 91). Бројне развојне неусклађености определиле су мисао поменутог аутора о приличној удаљености процеса стасавања модерних урбаних друштава западне провенијенције и оног што се у смислу друштвене организације догађа у Србији током друге половине 20. и у првој декади 21. века. Велике друштвене развојне неусклађености између и унутар градова у Србији, као и између градова и села, могле су се препознати од раслојавања у погледу расподеле економске и друштвене моћи и утицаја, преко трансформисања и распадања вредносног система, све до различитих културних избора и пракси и сегментације начина провођења слободног времена, односно свеукупног живота у култури.¹¹ Дугогодишња централизација и преразвијеност Београда условили су да у њему данас живи готово четвртина становништва читаве наше земље. Реч је о јединој српској метрополи која се и сама још увек бори са руралним реликтима, расутиим пре по њеном духовном него физичком простору. (Пушић, 2012: 88). Друштвене развојне неусклађености у градовима могу се читати у готово свим сегментима друштвеног живота и сасвим јасно се могу уочавати у свакодневици: односу према институ-

¹¹ Епистемолошки је неутемељено приклонити се вредносној социо-културној категоризацији заснованој на ставу да је развој урбаног друштва сам по себи просперитетан, а да су рурални облици друштвености неразвијени, удаљени од модерне праксе и живота, да су оличење нецивилизованости или неразвијености. Ипак, могуће је уочити да је урбаност у Србији данас изузетно широко применљив идентитетско-дискурзивни ресурс за афирмисање сопствене супериорности над другима. Град и урбано се вербализују углавном афирмативно (придодаје им се позитивна социјална и културна конотација), за разлику од села, руралног. То је не само извор тешкоћа и логичких неспоразума, већ по мишљењу појединих аутора и потенцијал значајних социјалних борби и дистинкција. (Спасић, 2013: 67-86).

цијама, култури, уметности, европским вредностима, односу према простору, урбаном и архитектонском наслеђу, начину комуникације итд.

Стратешко планирање културног развоја на локалном нивоу у Србији последњих деценија углавном је изостајало, или се постављени приоритети, планиране активности и резултати нису остваривали у довољној мери, нити очекиваном динамиком и успешношћу. Остајући углавном у секторским/ресорним оградама, изван важних градских токова, култура се није препознавала у довољној мери као значајан ресурс у решавању нагомиланих социјалних, економских и политичких проблема, које је процес трансформације (транзиције) друштва донео са собом. Када је у питању савремени културни развој српских градова, као и интегрисаност културе у програмима и стратегијама урбаног развоја, бројни аналитичари су прилично резервисни у погледу изношења позитивних процена. Бранимир Стојковић примећује: „Културна политика српских градова налази се, с једне стране, на маргини (ако се уопште може рећи да постоји) интересовања градских управа. С друге стране, централизација културног живота и културних институција делује дестимулативно на младе људе који би можда и размишљали да се након студија врате у своје место и да се укључе у настајање градских културних пројеката или програма. Није постојало ни интересовање да се културне политике развијају као *имици стратегије*, нити да се за њих директније вежу туристички и културни пројекти.” (Стојковић, 2009: 48, 49). Оваква ситуација углавном је праћена осећајем несигурности и незадовољства културних посленика, експерата и ентузијаста због смањивања буџета за културу¹², као и због недостатка разумевања доносиоца одлука и политичара о важности улоге културе за локални развој.

Све наведено треба довести у везу са чињеницом да су политичка нестабилност, ратна догађања, осиромашење становништва и осетан пад квалитета живота грађана нарочито од деведесетих година XX века па наомамо допринели културном посрнућу транзиционе Србије.¹³ Суноврат вредности и агонија културних институција су неки од показатеља да је држава Србија последњих деценија пример вођења културне и урбане политике без дефинисане визије и циљева културног развоја. Штавише, култура није била адекватно препозната ни призната као један од најбитнијих елемената друштвене трансформације и модернизације Србије. Чак и у периоду након режимских промена 2000. годи-

¹² Буџетска средства која се на републичком и локалном нивоу издвајају за културу у Србији распоређена су тако да је скоро 70% средстава намењено за исплату плата и доприноса културним радницима (који иначе имају најмање зараде у јавном сектору), око 20% средстава издваја се за материјалне трошкове (углавном институционална улагања), а свега нешто мало више од једне десетине ионако малог буџетског издвајања за културу одлази на финансирање културно-уметничких програма и пројеката.

¹³ Тада преовлађујући културни модел имао је ослонац на такозване „традиционалне вредности“, обезбеђујући неку врсту апологије владајућег режима својеврсним „национално-патриотским“ културним садржајима. Његова популистичка усмереност огледала се у (новокомпонованој) доживљајно-потрошачкој оријентацији, испразној забави, грађанској и стваралачкој пасивности, хедонистичкој оријентацији и тежњи ка стицању материјалних добара.

не, када се то очекивало, политички естаблишмент није међу своје приоритете уврстио културу. Последица тога је дугогодишње изостајање националног законског оквира и стратешког плана развоја, без чега је суштинско реформисање целокупног културног система у Србији било готово неоствариво. Усвајањем Устава Републике Србије 2006. године, гарантовано је право на локалну самоуправу (члан 176), одређена је њена надлежност у вези са задовољавањем потреба грађана у области просвете и културе (члан 190, тачка 4), и доношење развојних планова (члан 190, тачка 5). Тиме је у значајној мери нормативно припремљена примена стратешког планирања развоја културе на локалном нивоу, које је инструментално усмерено пре свега на развој и задовољење културних потреба становништва. Крагујевац, Панчево и Ниш су градови који су предначили у стратешком планирању развоја културе на локалном нивоу у Србији, демонстрирајући јасно препознавање значаја планирања културног развоја у процесу друштвених трансформација.

Октобра месеца 2010. године Град Ниш је усвојио Агенду 21 за културу, а затим у складу са овим значајним документом и *Стратегију културног развоја Града Ниша за период од 2012. – 2015. године*. У њој су понуђени предлози за унапређење културног живота у Нишу и разрађени механизми за активирање културних ресурса града за његов економски и социјални развој. Осим тога, овај документ генерално наглашава неке значајне показатеље односа према култури у граду. Најпре, могуће је уочити да културни ресурси нису у довољној мери наглашени међу развојним потенцијалима града (Стратегија развоја града Ниша, конципирана током 2007. године терминологијом и суштински готово занемарује ову област). То апострофира својеврстан парадокс утемељен на неразумевању или недовољном препознавању богатства културних ресурса којима Ниш располаже у свести и развојним визијама оних који градом управљају или доносе стратешки важне одлуке о његовом развоју. Да је заиста тако, потврђује и дугогодишње изостајање експлицитно формулисаних и доследно спровођених културних политика града, што се обично сматра примарном последицом централизације и етатизације Србије, нарочито током 90-их година. Први покушаји у том правцу могли су се уочити тек пре десетак година, када су израђени *Прилози за дефинисање стратегије културног развоја града Ниша од 2004. до 2010. године*. Иако несумњиво концепцијски значајан, недовољан успех овог документа видљив је, између осталог, у малом броју остварених, а планираних културних активности и пројеката. Наставак стратешког планирања, као и чињеница да је Град Ниш усвојио нека значајна развојна документа и постао члан Асоцијације европских градова културе, а да је израда Повеље о културним правима и одговорностима у току, сведоче донекле о измењеном приступу култури у контексту савременог развоја. Ипак, не треба сметнути с ума да нормативни оквир у конципирању културног развоја града не значи много уколико није подржан јасном свећу његових становника о значају културе и њиховим активном (стваралачком и критичком) партиципацијом у културном животу града.

Закључак

Фокус интересовања у области социолошке анализе града и урбане политике премешта се последњих година са политичко-економске ка културно-естетској димензији градског простора. Утолико се, по мишљењу појединих аутора (Петровић, 2009: 52), основна дебата у извесној мери помера са питања како редизајнирати град да се постигне једнакост и социјална правда (иако се ова питања не напуштају) ка изражавању диверзификованих идентитета и културном брендирању савремених градова. Култура се, наиме, препознаје као значајан чинилац друштвеног развоја и поставља као једна од највиших вредности нарочито локалних развојних планова. Век у коме живимо обележен је управо настојањем да се у развојном погледу потпуно различите и наизглед антагонистичке парадигме, као што су културна и економска, доведу у исту раван, креативно повежу и остваре пожељну синергију у оквиру планирања развоја градова. Савремени приступ заснован на оваквим циљевима данас се често назива *развој предвођен културом*. Овако утемељен развој претпоставља остварење и низа значајних и пожељних социјалних и хуманих циљева као што су образовање, инклузија, кохезија и очување традиције (Skot-Hansen, 2006). Изградња теорија и практична искуства развоја локалних средина требало би да врхуне у тежњи за интеграцијом социјалног, економског, еколошког и културног аспекта развоја савремених градова.

Социолошком анализом данашњег постсоцијалистичког периода запажа се да политичка и економска транзиција српског друштва није донела само социоекономску промену, већ је условила значајну промену у функционисању културног живота у урбаном свакодневљу. Међутим, ова транзиција није линеарна и свеобухватна, већ садржи снажне контрасте. Док се спољашњи изглед градова и материјалне културе бржим темпом модернизује, широке области нематеријалне културе (представе, начини понашања и размишљања) у великој мери су ретрадиционализоване, па чак и архаизоване. Негативне компоненте традиције постају препрека модернизацији, то јест развоју тржишне привреде, демократије и структура цивилног друштва, које се најбоље читавају у градовима Србије у којима долази до неочекиваних, несхватљивих, понекад и неспретних симбиоза традиционалних и (пост)модерних вредности и стилова живота. Деиндустријализација српских градова, економска криза и уочљиво висока стопа урбаног сиромаштва у периоду постсоцијалистичке трансформације друштва нису оставиле много тога што би могло послужити за изградњу позитивног локалног идентитета градова. У таквим условима култура би требало да буде призната као значајан потенцијал урбаног развоја Србије, који ће учинити српске градове препознатљивим и допринети њиховом успешнијем позиционирању на културној мапи света. Ово нас усмерава закључку да успех економских и политичких реформи у процесу даље модернизације градова и евроинтеграције транзиционог друштва Србије несумњиво захтева културни сензибилитет усмерен ка демократизацији и децентрализацији културне и

урбане политике, оснаживању културне партиципације грађана, анимирању културних ресурса у служби економског развоја, интеркултурног дијалога и сарадње.

Литература

- Castells, Manuel (2002) Local and Global: Cities in the Network Society, in: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, Volume 93, Issue 5, pages 548–558. http://www.readcube.com/articles/10.1111%2F14679663.00225?r3_referer=wol&tracking_action=preview_click&show_checkout=1
- Davis, Mike (2011) *Planet slumova*. Zagreb: VBZ studio, biblioteka tridvajedan.
- Di Castri, Francesco (1995) Came up with a good metaphor: “The Chair of sustainable development. *Nature & Resources* 3 (3): 2–7, 1995.
- Драгићевић-Шешић, Милена (1994) *Неофолк култура. Публика и њене звезде*. Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Драгићевић-Шешић, Милена (2009) Култура у функцији развоја града. У: *Култура*, бр. 122/123, 2009. стр. 20-40.
- Florida, Richard (2005) *Cities and the Creative Class*. London: Routledge.
- Haralambos, Michael&Holborn, Martin (2002) *Sociologija – teme i perspektive*. Zagreb: Golden Marketing.
- Hawkes, Jon (2001) *The fourth pillar of sustainability: Culture’s essential role in public planning*. Melbourne: Cultural Development Network & Common Ground Press.
- Huntington, Samuel (1971) The Change to Change: Modernization, Development, and Politics. In: *Comparative Politics Vol.3, No.3*. The City University of New York, p. 283-322.
- Landry, Charles (2000) *The Creative City – a Toolkit for Urban Inovators*. London: Earthscan Publications.
- Landry, Charles and Bianchini, Franco (1995) *The Creative City*. London: Demos.
- Reckwitz, Anreas (2010) *The Self-Culturalisation of the City: On the Transformation of Modern Urbanity in the ‘Creative City’*, ESA Research Network Sociology of Culture Midterm Conference: Culture and the Making of Worlds. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1699808> (October 29, 2010).
- Robert, Park E.&Ernest Burgess (1925). *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Skot-Hansen, Dorte (2006) Why Urban Cultural Policies? In: J. Robinson (Ed.), *EUROCULT2, Integrated Report*, Helsinki: EUROCULT2, p. 31-39.
- Stevenson, Deborah (2003) *Cities and Urban Cultures*. Buckingham & Philadelphia: Maiden Head: Open University Press.
- With, Luis (1938) Urbanism as a Way of Life. In: *American Journal of Sociology*, vol. XLIV, p. 1-24.
- Wood, Phil and Landry, Charles (2008) *The intercultural city: planning for diversity advantage*. UK, SAD: Earthscan.

- Вујовић, Сретен (1995) Стереотипи о граду, национализам и рат, *Република*, 1–15. 04. 1995.
- Константиновић, Радомир (1981) *Философија паланке*. Београд: Нолит.
- Мајор, Федерико (1991) *Сутра је увек касно*. Београд: Југословенска ревија.
- Наумовић, Миомир С. (1996) *Насеља као огледало друштва*. Ниш: Градина.
- Петовар, Ксенија (2007) О критеријумима дефиниције града, у: *У сусрет новом статусу градова у Србији – реалност и потребе*, (ур. Миленковић, Д. и Дамјановић, Д.), Београд: Фонд за отворено друштво - Србија, стр. 83-95.
- Петровић, Мина и Вујовић, Сретен (2005) *Урбана социологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић, Мина (2009) *Трансформација градова: ка деполитизацији урбаног питања*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Пушић, Љубинко (2012) Пракса транзицијских процеса у Србији као култура антиурбаности, у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, Књига XXXVII, str. 81-92.
- Радишић, Славица (2009) Постиндустријски град и културна политика. У: *Култура*, 122/123, стр. 59-77.
- City population „The Principal Agglomerations of the World“*. Доступно на: <http://www.citypopulation.de/world/Agglomerations.html> (извору приступљено: 17. 12. 2014.)
- Спасић, Ивана (2013) *Култура на делу. Друштвена трансформација Србије из бурдијевске перспективе*. Београд: Фабрика књига.
- Стојковић, Бранимир (2009) Град као оквир завичајног идентитета. У: *Култура*, 122-123/2009, стр. 41-53.
- Стратегија културног развоја Града Ниша 2012-2015.*, Савет за културу Града Ниша, Извршни одбор Скупштине Града Ниша, Ниш, 2012.

Jelena Petković

CITY IN TRANSITION: CULTURE AS A POTENTIAL OF URBAN DEVELOPMENT IN SERBIA

Summary

In the context of the contemporary social (cultural) development, the cities should not be considered just as important factors of the post-industrial economic power, but also as a place of many social movements and networks, as well as everyday manifestations of cultural diversity and content. Moreover, all these mentioned elements correlate to a greater or lesser extent with each other. Emerging from their rigid elitist framework, culture is today a dynamic category which significantly shapes the daily life of the cities and their

inhabitants, and in the context of urban development highlights the importance of cultural participation, creativity, knowledge, innovative potential of the service economy, tolerance and interculturalism as strategic objectives in the development of cities and their cultural policies.

The lack of policy of balanced and polycentric development in recent decades in Serbia caused a number of regional disproportions in terms of economic, social and cultural development of urban areas. In the recent decades, strategic planning for cultural development of the cities in Serbia is widely absent, or prioritized, planned activities and results are not exercised sufficiently, nor are they exercised the expected dynamics and success rate. Mostly staying in sectoral /line fences, outside major urban trends, culture was not sufficiently recognized as an important resource in addressing pressing social, economic and political problems, which have been brought with the process of transformation (transition) of the society. The paper makes an analytical review of the social causes and consequences of such a situation.

Keywords: city, urban development, culture, cultural policy.

Јелена Н. Божиловић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш

УДК 321,7; 316.334.56
Прегледни рад

ГРАД И ГРАЂАНСТВО – ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ЗНАЧЕЊА^{1,2}

Сажетак: Феномен грађанства генерише се из града, па се може рећи да је град колевка грађанства. Да је током историје принцип грађанства био везан уз град, потврђује и етимологија појма. Овај спој (уз изузетке империја) трајао је све до стварања националних држава, процеса који је започет у XVII веку, а који кулминира током XX. Држава тада постаје доминантна територијална форма друштва и узима примат као основни центар доношења одлука, који подређује све друге инстанце (градове, регионе, наднационалне ентитете). Она такође јесте и основни регулатор грађанских права и обавеза, и то преко статуса држављанства. Национални идентитет постаје уједињујући оквир који надилази све партикуларне идентитете у друштву и тиме бива важна полуга грађанства. Данас, међутим, у ери глобализације, долази до трансформације у моћи националне државе, њених ингеренција и суверенитета. Ове промене утичу на то да се и концепт грађанства ставља пред нове друштвене изазове и промишља на другачије начине. Циљ рада је да прикаже историјске трансформације појма грађанина и принципа грађанства, уз осврт на савремене промене, које подразумевају диверзификацију националног концепта грађанства на бројне нове концепте, од којих један јесте и урбано грађанство.

Кључне речи: град, грађанин, грађанство, нови концепти грађанства, урбано грађанство.

Увод

Сам термин грађанство носилац је многоструких значења. Понекад се под грађанином мисли на становника града, понекад на држављанина,³ а неретко се

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *Урбано друштво и урбане супкултуре у развоју цивилног друштва у земљама у транзицији* који је одржан 12.12. 2014. на Филозофском факултету у Нишу.

² Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, под називом *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*, уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Појам *држављанства* тиче се правно-формалног припадања одређеној политичкој заједници и

он изједначава са припадником буржоазије (што потиче из марксистичке традиције). У сваком случају, грађанина данас можемо одредити као сложен филозофски, друштвени и политички концепт, који за разлику од држављанства није сводив на *статус*, већ је динамичан и представља *социјални процес*. Појединац који као припадник грађанског друштва стаје у одбрану одређених вредности и идентитета, не мирећи се са постојећим стањем дистрибуције грађанских права, остварује се као грађанин.

Структура појма грађанства у теорији се сагледава разнолико, али се у основи посматра кроз формално-правну и морално-вредносну димензију. Исин (Engin F. Isin), на пример, у грађанству препознаје два аспекта: правно-политички и социјални (Isin, 2007: 218), док Јопке (Christian Joppke) под овим појмом подразумева статус, права и идентитет (Joppke, 2008: 37). Бројни други аутори као његове интегралне елементе наводе статус или формалну припадност, затим права, осећај припадности (идентитет), праксу, партиципацију и друго. Сматрамо да је поред *статуса, права и одговорности, идентитета и вредности*, потребно додати још један елемент, а то је *територијални ниво* (eng. *scale*) као простор унутар којег се одвија динамика грађанства. Под скалом или територијалним нивоом мисли се на друштвено конструисану хијерархију ограничених територија и простора различитих величина, као што су локално, регионално, национално или глобално. Ова димензија грађанства није фиксирана датост, већ флексибилна политичка и друштвена конструкција простора која се историјски и периодично трансформише (Guarnizo, 2012: 18), а анализа концепта грађанства дубоко је са њом повезана јер се грађанство увек односи и важи у одређеном територијално омеђеном политичком простору.⁴

Територијалност се историјски мењала, а данас такође доживљава интензивне трансформације померајући се са средњег националног нивоа на ниже локалне нивое (градове) и транснационалне просторе одлучивања. Ови процеси преламају се и на концепт грађанства, па се у том смислу појављује низ

представља услов за стицање свих других права у оквиру дате заједнице. Држављанин је, дакле, онај који је у правном односу са државом, као њен члан, и који по том основу према држави испуњава одређене обавезе, а заузврат добија од ње одређена права (Molnar, 2007: 105).

⁴ Управо због тога су се још антички филозофи бавили питањем идеалне величине државе. Платон је сматрао да је величина полиса битна да би политичка заједница добро функционисала. По њему, идеалан број грађана треба да је константан, а о томе треба да брине држава. У то време (V век п.н.е.) у Атини је живело око 30 000 грађана, а укупно око 150 000 становника, рачунајући жене, робове, децу и странце. Аристотел је сматрао да је тај број јако велики за полис и говорио да је потребно да грађани познају једни друге како би заједница добро функционисала (Aristotel, 2003: 229). Сличног мишљења много касније био је и Русо (Jean-Jacques Rousseau) сматравши да демократија погодује мањим државама. По њему права величина државе лежи у идеалном размеру величине територије (земље) и броја становника. Ако је становника много, грађани не познају оне који су на управљачким функцијама и међусобно се отуђују. Такође, ако је територија сувише велика у односу на број становника, надзор те земље је скуп а производња преобилна, што ствара узроке за одбрамбене ратове. Ако је земља мала у односу на број становника, биће рањива и зависеће од помоћи других, трпеће унутрашње немире и ићи ће у нападачке ратове (Ruso, 1978: 122).

идеја о грађанству повезаних са наднационалним инстанцама (космополитско, постнационално, европско, итд), док урбано грађанство (насупротив претходно поменутиим концептима) почива на идеји о градовима као примарним базама регулације грађанских права и дужности.

Социо-историјска генеза грађанства

Историјски развој грађанства показује нам да се ради о једном од најдинамичнијих феномена и да су током историје различите друштвене групе, не мирећи се са постојећим стањем дистрибуције права, наново покретале питање његовог важења. У антици је грађанство било везано за морал и политичко учешће, да би се у Римској империји значење померило на приватно-правне односе међу појединцима. Процват градова-држава у другој половини средњег века створио је нову фигуру грађанина која се темељи на етици рада и стицања богатства. Током наредних векова кроз револуције грађанство ће доживети нову трансформацију: постаће универзалније, а касније ће добити и национални оквир. Следи краћи приказ историјске генезе појма.

У античкој Грчкој под грађанином се није подразумевао само становник града или припадник државне заједнице (полиса), већ је грађанин и онај који поседује врлину, односно одређени грађански *ethos*. Управо ова последња карактеристика га и раздваја од држављанина. Морално васпитање и способност доношења одлука у корист општег добра основне су грађанске врлине. Тек је на том плану (у појму грађанина) могуће сјединити сферу морала и политике. На нивоу држављанина, она још увек не досеже до моралних идеала и остаје искључиво у правном домену.

Теорија која је репрезентативна за овај период, а уједно је и прва филозофска студија о грађанину јесте Аристотелова. У трећој глави „Политике“, Аристотел грађанина одређује као оног ко може да учествује у саветодавној и судској власти, односно обавља јавне послове (Aristotel, 2003: 72). Да би грађанин могао да влада, он претходно мора научити и да се покорава. Дobar је, по Аристотелу, онај грађанин који делује тако да доприноси добру државе. Овим Аристотел следи Платоново схватање да сваки појединац постоји најпре ради државе, а не за себе самог. Онај ко може да живи ван заједнице је или звер или бог.

Аристотелово схватање темељи се на оштрој сепарацији приватне (*oikos*) и јавне (*polis*) сфере. Да би појединац постао грађанин он мора имати власт и управљати над домаћинством у коме рад робова и жена задовољава његове базичне људске потребе, и оставља га слободним да се политички ангажује са осталим грађанима са којима је једнак. Та једнакост односила се на три ствари: једнакост пред законом (*isonomia*), једнакост могућности говора (*isagoria*) и право на једнаку надницу за рад у јавним установама (*isotimia*) (Podunavac, 2001: 24).

Грађанин полиса постаје грађанин од рођења. Осим тога за овај статус по Аристотелу потребно је испунити неколико услова: грађанин је мушкарац коме се зна порекло, односно лоза; он је власник робова и ратник; напoкон, грађанин

је онај појединац који не учествује у физичким пословима и који је потпуно издвојен из сфере материјалне продукције. Као и код Платона, и код Аристотела физички рад супротан је врлинама које творе грађанску врлину. Оно што разликује грађанина од становника полиса који то није, тиче се интелектуалног капацитета и рационалних способности и врлина које му омогућавају да правилно расуђује и доноси најбоље одлуке у корист читаве заједнице. Интелектуалне капацитете за политичко одлучивање поседује само мањина међусобно једнаких. Стога су се грађани бавили питањима од општег државног значаја, као што су склапање рата и мира, савезништво са другим државама, избор закона и магистрата, трговина са другим градовима.

У Риму су ствари стајале другачије. Императорска логика Рима захтевала је уређење односа међу људима који се нису нужно везивали за остварење опште користи и моралних вредности, већ регулисања практичних потреба. Док је у класичном аристотеловском схватању грађанства грађанин онај који је по природи одређен да буде друштвено биће и политички делује (*kata phusin zoon politikon*), у Риму је грађанство нераскидиво везано за правни систем. Грци су сматрали да је свет материјалних ствари везан за *oikos* и да онај ко је грађанин не треба да се бави таквим питањима. У Риму су, напротив, веровали да је основа међуљудских односа управо у поседовању и управљању материјалним стварима. Већина људских активности односи се на стицање и задржавање добра, захваљујући чему субјекти долазе у различите контакте једни са другима, па је у таквом свету потребно законом регулисати односе. Уместо бића које политички делује, грађанин је овде схваћен као онај који стиче и поседује ствари, односно онај који је слободан да делује према закону и да од закона очекује заштиту; грађанин је комбинација економске моћи и права. Тако се може рећи да се, историјски гледано, схватање грађанства померило са *zoon politikon*-а у правцу *legalis homo*. Скала важења принципа грађанства такође се мења: Рим престаје да буде полис и постаје територијална држава.

Дванаести и тринаести век у Европи обележени су стварањем и успоном градова. Средњовековни градови настајали су на темељима античких, али су мењали облик и функцију. Док је војна и одбрамбена улога била основна функција античког града, у другој половини средњег века примат имају економија, потрошња, трговина и универзитети, па се и функције града обликују сходно овим структурама. Типичан средњовековни човек у том смислу јесте грађанин-трговац. Супротност на релацији село-град која је постојала и у Римском царству, овде постаје још израженија и заправо је означавала опозицију цивилизованог града према некултивисаном селу и сељаштву. Сељаци су били у зависном положају и називани су простацима, док се појам грађанина поклапао са појмом слободног човека (Le Gof, 2010: 129). Анимозитета према категоријама трговца и занатлија (који је постојао у античкој Грчкој) више нема.

Макс Вебер (Max Weber) оригиналност градова на Западу види у постојању општине, која мора имати утврђење, тржиште, суд и самосталну управу. Аутономна управа је кључна карактеристика града на Западу, а она подразумева постојање групе грађана који деле заједнички интерес и правно су једнаки. У

том смислу, Вебер град на Западу види као корпорацијски организовано друштво у чијем центру стоји урбано грађанство правно једнаких грађана⁵. Грађане су чинили они појединци који су били чланови цехова, односно професионалних удружења трговаца и занатлија. Кроз припадност и лојалност цеховским удружењима и унапређење *опитег добра* читавог града, ови грађани стичу и морални квалитет, чиме се квалификују као грађани (Molnar, 2004: 24). Општи интереси и корпоративни интереси творили су суштину грађанске врлине.

Нововековни обрт подстакнут је економским успоном грађанског сталежа и економским раслојавањем унутар цеховских удружења. Временом су неки трговци и занатлије постајали богатији од других, па је то створило основу за јачање индивидуалности као основне вредности. На тај начин друштво почиње да се схвата као заједница индивидуа које повезују једнакост у правима за стицање и уговарање. У социјалној мисли и моралном погледу почиње да преовладава либерално схватање, па грађанин све више почиње да се поима као индивидуа чија се врлина и морални квалитет огледају у предузетничком духу и стицању, односно етици рада и профита и духу трговине. Из Хобсовог (Thomas Hobbes) виђења, грађанин има двостуку улогу. Са једне стране он је онај који има три основна права: право на живот у миру, право на ствари које живот чине удобним и право да те ствари стекне радом. Са друге стране, тај исти грађанин је и поданик политичког града (државе) као установе која настаје уговорним путем (Hobs, 2006: 94-95).

На територијалном и политичком плану такође се дешавају крупне промене. Вестфалски споразум из 1648. године означава прекретницу којом почиње нова епоха у историји европских држава, када оне стичу независност, аутономију и суверенитет, док Свето римско царство задржава само духовну доминацију над земљама. Резултат Вестфалског мира јесте и увођење принципа једнакости нација, као и обавезујућих међународних уговора између држава и немешање држава у унутрашњу политику других држава. Значај Вестфалског споразума јесте почетак формирања новог међународног поретка чији центар моћи лежи у појединачним сувереним националним државама, чији партикуларни интереси добијају примат над универзалним интересима царства. На плану грађанства, то је значило промену скале, односно слабљење улоге градова као базе грађанства, а јачање државе као ширег оквира примене овог принципа, док је на плану идентитетске димензије значило лојалност нацији.

Иако су трговци и занатлије као кључне фигуре грађанина имали економску моћ, они нису имали политичка права. Како се њихово богатство временом увећавало, а тиме и њихов значај у друштву, они су постали носиоци захтева за слободом и егалитаризацијом, која ће кулминирати Француском револуцијом, када бивају укинуте све сталешке разлике, а принцип грађанства почиње да се везује уз националитет и државу.

⁵ За разлику од Европе, у Јапану, Кини, Индији и на Истоку уопште, појам грађанина, као ни појам општине није фигурирао као такав. Јака кастинска структура и сродничка припадност надјачавали су интересно удруживање (Veber, 1976: 322).

Оно што се може издвојити као особеност овог периода (крај XIX и већи део XX века) јесте то да се грађанска права шире на оне друштвене групе које су до тада биле лишене тих права. Исин фигуру грађанина кроз историју описује као мушкарца, ратника и оног ко поседује имовину. Генеза и трансформација грађанства кроз XIX и XX век указује на трансформацију те фигуре: имовина није више играла улогу када су грађанска права у питању, жене макар формално, ако не супстантивно, бивају укључене у заједницу кроз иста права, док се војска професионализује и постаје плаћена (Isin, 2009: 375). Грађани се без обзира на своје партикуларне интересе сусрећу и изједначавају под окриљем националитета, који сада постаје владајући унифицирајући принцип грађана и темељ на коме се гради лојалност према националној држави. На плану скале, грађанство се такође трансформише. Држава постаје фактор регулативе који додељује права и укључује односно искључује појединце из заједнице преко принципа грађанства који се идентификује са националношћу. Да би грађани могли да уживају права и статусе, они сада морају бити формални чланови националне државе, односно њени држављани.

У духу нових друштвених односа, класних раслојавања и тиме изазваних конфликта настаје једна од најзначајнијих теорија грађанства XX века, теорија Томаса Хемфрија Маршала (Thomas Humphrey Marshall). Овај енглески социолог је у свом огледу „Грађанство и друштвена класа“ („Citizenship and social class“), први пут објављеном 1950. године, детаљније развио концепцију грађанства, чију структуру види у тријади цивилних, политичких и социјалних права. Његова је основна идеја да једнакост грађана у индустријском друштву по питању *цивилних права* (слобода личности, говора, мишљења, веровања, права на својину, уговоре и права на правду), *политичких права* (право на учествовање у ширим политичким установама, пре свега у парламенту) и *социјалних права* (право на економско благостање и сигурност, институционализовано у образовању и социјалним установама) умањује социјалне неједнакости (Marshall, 1950: 11). Радничка класа је депривирана и налази се на социо-економској маргини, па је решење за њену инклузију у британско друштво садржано у регулисању наведених права од стране државе. Дугорочније последице друштва уређеног према овом принципу огледају се у јакој нацији-држави, сматра Маршал.

Аутор изучавању грађанства приступа еволутивно и историјски, па образлаже да најпре настаје цивилно грађанство у XVIII веку, јачањем институција непристрасног судства и, опште узевши, владавине права. Политичко грађанство врхуни током XIX века и огледа се у ширењу политичких права, односно доступности политичких институција ширем слоју грађана. Социјално грађанство продукт је XX века и представља, на неки начин, врхунац и крај историје грађанства, јер се управо њиме довршава процес историјске борбе за једнакост започете и остварене кроз прва два корпуса права. Покушавши да помири економске неједнакости које производи капитализам кроз увођење социјалних, цивилних и политичких права, Маршал принцип грађанства сагледава као кључни механизам за достизање социјалне правде.

Поред критика о томе да је линеарност у генези права коју Маршал даје упитна (види: Podunavac, 2001: 41), још једна од ствари која указује на ограниченост Маршаловог концепта данас тиче се питања идентитета и националне државе. Маршалова идеја о достизању социјалне правде класно је и национално оријентисана, односно бави се питањем интеграције радничке класе у циљу спречавања друштвених конфликта и максималног смањења социо-економских неједнакости. Међутим, још шездесетих година XX века друштвени покрети скренули су пажњу са проблема класе и нације на *свет живота*, односно права различитих друштвених група као носилаца многоструких идентитета. У XXI веку борбе за грађанска права чешће су израз културних идентитета, у најширем смислу (сексуалног идентитета, родне равноправности, очувања староседелачких култура, еколошке средине, права на град итд.) (Turner, 2000: 133). Дакле, може се рећи да класа није основни нити једини оквир сукоба, па самим тим ни једина тема која се тиче грађанства.

Код Маршала је такође приметна фокусираност на јачање националне државе. Његова идеја била је да би смањење класних конфликта могло допринети оснаживању националне државе (али и повратно), коју он сматра основним оквиром важења и примене идеје грађанства. Управо је ово тема о којој се данас доста дискутује у друштвеној теорији и место на коме се се понајвише огледа ограничење примене Маршаловог концепта грађанства на савремено друштво. Национална држава више нема ингеренције у решавању многих питања и ту улогу преузимају други нивои одлучивања. Осим чињенице да је моћ са националне државе пренета на друге инстанце, многи аутори сматрају да заједничка култура и заједничко национално наслеђе о којима Маршал говори када утемељује грађанска права, тешко могу бити уједињујући фактор око кога би требало формулисати принципе грађанских права. Све трансформације у друштву настале услед глобализацијских процеса морају бити важан чинилац (императив) приликом сагледавања и конструисања уједињујућег грађанског концепта данас.

Критика Маршала уједно представља и друштвени контекст који обликује савремене теорије грађанства.

Савремене трансформације националног концепта грађанства и урбано грађанство

Може се рећи да је ера доминације националне државе започета након Француске револуције и да је обележила већи део XX века. У пракси то је значило да економију, трговину, политичке процесе, па и концепт грађанства одређује и регулише превасходно национална држава. Међутим, транзиција од интернационалне ка глобалној економији од краја '70-их наопако је довела до тога да национална држава почне да губи регулативни значај који је некада имала (процес дерегулације), а да са друге стране улога локалних, регионалних и супранационалних инстанци добије већу економску и политичку моћ (Кнох према Petrović, 2004: 20).

Глобализација у сфери економије, односно ширење капитала на глобалном нивоу, његово савладавање просторних граница (просторно-временска компресија), све већа улога транснационалних корпорација у укупним друштвеним процесима, а у складу са тим и повећана мобилност становништва, одразили су се на живот држава, али и градова. Утицај глобализације на градове неки аутори виде пре свега у рескалирању друштвене моћи, чиме градови стичу више моћи и постају аутономне јединице политичких одлука, односно прихватају више одговорности и ауторитета по питању економског развоја, социјалних сервиса, просторног планирања и слично (Purcell, 2002: 100). Градови су постали транснационализовани локалитети, односно места где се укрштају глобалне политике са локалним структурама моћи, али и грађанима и њиховим захтевима. Глобално и локално нису у антагонизму како се то некада сматрало, већ урбано постаје социјални простор локализованих пракси не само локалних, већ и регионалних, националних транснационалних и глобалних актера (Petrović, 2009: 222). На плану грађанства, промена у односу на претходни период лежи у томе што стандардизовани национални концепти више нису довољни и не представљају адекватан одговор на новонастале промене. Зато се јављају тзв. *нови концепти грађанства* као идеје које пружају могућа решења за савремене недостатке постојећег концепта.

Нови концепти грађанства настају у циљу превладавања ограничености концепта базираног на националној држави и попуњавања противречности које из тога извиру. Односе се на различите аспекте живота, односно грађанских права и идентитета, за које се сматра да су раније били запостављани. Најпре се јавила идеја о *феминистичком грађанству*, која је настала као израз бунта против историјске чињенице о искључености жена из разних друштвених сфера. Слично томе, јавио се и захтев за *интимним грађанством* као тежњом за регулисањем грађанских права која се тичу области интимног живота и избора појединаца (подизање деце, употреба тела, преузимање родних улога, итд.) Осим наведених, значајно је споменути и идеју о *европском грађанству* (које је заживело Мастрихтским уговором из 1992. године), која је резултат стварања наднационалне институције Европске уније, а тиче се не-државног облика грађанства, односно наднационалне припадности. Још шири концепт грађанства јесте *космополитско грађанство* које је присутно код бројних теоретичара (Beck, Held, Habermas). Џон Ари (John Urry) наводи још неке концепте попут *мобилног, мањинског, културног, еколошког* и других (Urry, 2000: 63), а свима је заједничко то што покушавају да укажу на важност остваривања различитих права, која се тичу разних нивоа и скала одлучивања и која концепт грађанства желе да учине компатибилним са савременим глобализованим светом.

Један од нових концепата грађанства јесте и урбано грађанство које је последњих деценија постало честа тема друштвених разматрања. Његова ре-афирмација одраз је схватања да је веза града и грађанства нераскидива и да би данас у друштву које функционише на више скала грађанска права зарад демократске контроле требало више везивати за сам град, без обзира на порекло и националну припадност појединаца. Сама идеја урбаног грађанства и није

тако нова ако учинимо осврт на Лефеврову (Henri Lefebvre) идеју о праву на град. Шездесетих година прошлог века, овај аутор заговарао је идеју по којој би остваривање грађанских права требало да извире из припадања и лојалности граду, а не држави-нацији. Лефевр, као представник марксистичке мисли у урбаној социологији, сматра да град јесте резултат или отисак доминантних односа у друштвеној производњи. Град представља како материјалну, тако и симболичку пројекцију датог друштва, али такође и сам учествује у репродукцији друштвених односа. Градски простор је конкретизована апстракција; на њему се рефлектују економска база и надградња (у виду споменика, јавних и приватних зграда који чине симболе моћи глобалног друштва и владајућих класа) (Vujović, 1982: 114). Анализирајући однос државе и града, Лефевр закључује да је на делу процес етатизације, који значи да држава стоји изнад друштва и да власт на град гледа са висине и са дозом неповерења, као на друштвени облик који генерише самосталност и аутономију и који се одупире контроли. Држава тежи да бирократски и административно доминира над градом, да га присвоји и „прогута“, да преузме његове функције и моћ у доношењу самосталних одлука (Vujović, 1982: 107). Зато се Лефевр залаже за политичку и економску децентрализацију. Она представља пут ка стварању урбаног друштва које би почивало на демократском управљању. Ради се о врсти самоуправљања за коју је Лефевр сматрао да би морало постати основни облик организације друштвених односа у свим територијалним јединицама и производним делатностима.

У вези са тим настало је и једно од његових најзначајнијих дела *Le droit à la ville*, које се бави могућностима политизације урбаног питања. Лефевр износи идеју да би процес доношења одлука у граду требало да буде проширен на све оне који насељавају град и који су његови корисници. Управљање би требало да се базира на демократским принципима и ниједна одлука не би се смела донети без сагласности народа. У ширем смислу, политизација урбаног питања означава победу друштвеног над политичким и државним. Право на град Лефевр сагледава из антрополошке перспективе, као још једно у низу других права (право на рад, културу, старост, пол, образовање, одмор, здравље, природу, итд) која се кристалишу конкретизацијом апстрактних права човека и грађанина (Lefevr, 2008: 28). Као главну снагу и носиоца идеје права на град Лефевр види радничку класу, али износи и сумње. Сматра да је њена моћ ослабљена тиме што је гурнута на маргину, у субурбана подручја. Радници су у заблуди и верују да су се приближили природи, а заправо су престали да буду грађани. Лефевр истиче да урбано друштво без радничке класе није могуће, али додаје да она није једина маргинализована група која ће водити ка његовом остварењу (Lefevr, 2008: 24). Иако Лефеврова мисао има филозофско-утопијски призив, за социологе она је јако инспиративна и конкретна. Савремени аутори урбаног грађанства надовезују се на Лефеврове идеје, стављајући његове основне принципе у оквире глобализације и растућег мултикултурализма.

Динамика градова данас се у великој мери огледа у „борби“ два супротстављена актера, и то: *глобалне економске елите* која присваја градски простор ради остваривања профита, тиме остварујући права на град, али не обавезујући се и на

одговорност и њој супротстављених грађана који настајују град, било да се ради о *домицилном становништву* које тражи своја права на град позивајући се на различите вредности и идентитете, или о *имигрантима* којих је у градовима Запада све више, а који се боре против резиденцијалне сегрегације и других проблема на које наилазе у свакодневном животу. Економски актери често остварују своје интересе уз подршку локалних власти које интересе капитала стављају испред интереса локалног становништва и њихових потреба за квалитетним животом и социјалним сервисима. Фаворизовање захтева капитала у односу на потребе и захтеве локалних актера значи да је предузетничка функција града јача од социјалне, што ствара тензије између различитих актера унутар градског простора.

На трагу Лефевра, урбано грађанство може се дефинисати као онај вид грађанства који за циљ има остваривање грађанских права и обавеза према граду као месту припадности, боравка и живљења. Теоретичар Гварницо (Eduardo Guarnizo) феномен урбаног грађанства одређује као ону врсту грађанства која се налази на доњој скали, везује се за идеју права на град, а настаје као одговор на неолиберализам и глобализацију која јој иде под руку (Guarnizo, 2012: 15). Сматра се да је зарад постизања већег степена демократије у друштву у коме глобална неолиберална економска елита има највише друштвене моћи, неопходно је удружити снаге разних актера урбаног грађанства који би били брана овој врсти доминације. Као неки од актера у оквиру савремених разматрања урбаног грађанства идентификују се разне организације и покрети чији основни циљ јесте остваривање *права на град*. Иако већи део захтева потиче од стране имиграната који немају формално-правни статус, носиоци идеје о урбаном грађанству јесу и оне друштвене групе које поседују држављанство, али су на разне институционалне начине искључене из система. Закон јесте једна од важних арена која дефинише социјални статус и идентитет појединца, али социологе интересују и друга поља на којима се одвија динамика живота у градовима и чини да грађани буду укључени у заједницу или маргинализовани (Smith, McQuarrie, 2012: 4).

Као што је појам грађанства нераскидиво везан за остваривање грађанских права, тако је појам урбаног грађанства несагледив ван идеје права на град. Док Лефевр акценат ставља на радничку класу, савремени аутори допуњују овог аутора идејом да не може једна друштвена категорија да реши овако велика питања, и да је учешће других маргинализованих друштвених група једнако неопходно, пре свега као удружена брана против неолибералне идеологије (Purcell, 2003: 106). У том смислу се разматра улога еколошких, феминистичких, сквотерских и других значајних урбаних покрета.

Као главна замерка свим *новим концептима грађанства* јавља се приговор да су допринели великом растезању самог појма и везали га уз квазиполитичке заједнице (Vasiljević, 2013: 151), чиме се он доводи у кризу. Но упркос томе, сматра се да је њихов допринос пре свега у томе што су показали да је грађанство не само могуће, него и неопходно мислити на другачије начине. Што се урбаног грађанства тиче, важно је нагласити да се оно, како ни други нови концепти, не види као једина могућа форма грађанства која би у потпуности требало да преузме регулативу у друштву, већ се перципира као допуна

која би могла да „поправи“ недостатке постојећег концепта. Урбано грађанство у том смислу преплиће и укршта са осталим скалама моћи. Оно интерферира са државом, али и са транснационалним (наднационалним) нивоима. Ова међуделовања указују на то да је територијално-политичка структура на глобалном нивоу услед савремених процеса данас живља него што је била у периоду стабилности и моћи националне државе, и на то да је концепт грађанства потребно мислити у другачијим оквирима и новом кључу.

Литература

- Aristotel (2003) *Politika*. Beograd: BIGZ.
- Vasiljević, J. (2013) „Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije“, *Filozofija i društvo* XXIV (3), str. 135-155.
- Veber, M. (1976) *Privreda i društvo 1–2*. Beograd: Prosveta.
- Vujović, S. (1982) *Grad i društvo: marksistička misao o gradu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Guarnizo, E. (2012). „The fluid multiscalar, and Contradictory Construction of Citizenship“, In: *Remaking urban citizenship: organisations, institutions and the right to the city*. Comparative urban and community research, volume 10, (ed) Smith, M.P. and McQuarrie, M. New Brunswick and London: Transaction publishers.
- Isin, E. F. (2007) “City.State: Critique of scalar thought”, *Citizenship studies*, Vol. 11, No. 2, pp. 211-228.
- Isin, E. F. (2009) ”Citizenship in flux: the figure of the activist citizen”, *Politics and international studies (POLIS)*, Issue 29, pp. 367-388.
- Joppke, C. (2008). “Transformation of citizenship: Status, Rights, Identity”, In: Issin, E.F., Nyers, P., Turner, B.S. (ed). *Citizenship between past and future*, Abingdon: Routledge, pp. 36-48.
- Le Gof, Ž. (2010) *Da li je Evropa stvorena u sredwem veku?* Beograd: Clio.
- Lefebvre, H. (2008) „Pravo na grad“, U: *Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Kovačević i dr. (ur), Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni insitut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u arhitekturi, Su Klubtura/Clubture, str. 17-29.
- Marshall, T. H. (1950) *Citizenship and social class*. London: Cambridge university press.
- Molnar, A. (2004) „Građanin“, U: *Kritički pojmovnik civilnog društva (II)*“. Krstić, P. (ur), Beograd: Grupa 484.
- Molnar, A. (2007) „Građanin“ U: Mimica, A., Bogdanović, M. *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Petrović, M. (2004) „Globalizacija i gradovi“, *Sociologija*, Vol. XLVI. No.1, str. 19-44.
- Petrović, M. (2009) *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Podunavac, M. (2001) *Princip građanstva i poredak politike*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa.

- Purcell, M. (2002) "Excavating Lefebvre: The right to the city and it's urban politics of the inhabitant", *GeoJournal* 58, pp. 99-108.
- Purcell, M. (2003) „Citizenship and the right to the global city: Reimagining the capitalist world order“, In: *International journal of urban and regional research*, Vol. 27.2, pp. 564-90.
- Rousseau, J. J. (1978) *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor*. Zagreb: Školska knjiga.
- Smith, M. P., and McQuarrie, M. (ed) (2012) *Remaking urban citizenship: organisations, institutions and the right to the city*. Comparative urban and community research, volume 10. New Brunswick and London: Transaction publishers.
- Turner, Bryan (2000) „Cosmopolitan virtue“, In: Isin, E.F. (ed) *Democracy, citizenship and the global city*. London: Routledge, pp. 129-147.
- Ury, J. (2000) „Global flows and global citizenship“, In: Isin, E. F. (ed) *Democracy, citizenship and the global city*. London: Routledge, pp. 62-78.
- Hobs, T. (2006) *Čovek i građanin*. Beograd: Hedone.

Jelena Božilović

CITY AND CITIZENSHIP – TRANSFORMATION OF CONCEPT

Summary

The phenomenon of citizenship is generated from the city, so we can say that the city is a cradle of citizenship. That during the history of citizenship it has been associated with the city is confirmed by the etymology of the term. This compound (with exceptions Empire) lasted until the creation of nation states, a process that began in the seventeenth century, and which culminates in the twentieth century. The state then becomes the dominant territorial form of society and the main center of decision-making, which subordinates all other instances (cities, regions, supranational entities). It is also the primary regulator of civil rights and obligations, through citizenship status. National identity (nationality) is also becoming a unifying framework that transcends the particular identities in society and thus becomes an important lever of citizenship. Today, however, in the era of globalization, there is a transformation in the power of the nation state, its jurisdiction and sovereignty. These changes affect the concept of citizenship by confronting it with new social challenges and results in appearing of new theoretical frameworks of citizenship. The aim of this paper is to present the historical transformation of the concept of citizenship and citizen, with regard to contemporary changes on contemporary changes, which include diversification of national citizenship concept in a number of new concepts, one of which is the urban citizenship.

Key words: City, Citizen, Citizenship, New concepts of citizenship, Urban citizenship.

Биљана М. Радовановић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш

УДК 316Ч165 Блур Д.
Прегледни научни рад

АРГУМЕНТ БУДУЋЕГ ЗНАЊА И ПИТАЊЕ ПРВЕНСТВА ПРИ ДОЛАСКУ ДО НАУЧНОГ ОТКРИЋА – СТАНОВИШТЕ ДЕЈВИДА БЛУРА

Сажетак: У овом раду се наводе неке основне карактеристике учења Единбуршке школе социологије сазнања, као и четири основна постулата њиховог *јаког програма социологије сазнања* које је формулисао Дејвид Блур. У тексту се износи Блунова анализа *аргумента будућег знања* који се користи у критици социологије сазнања. Разматра се питање да ли проналажење закона у друштву даје могућност предвиђања будућег знања. Блур верује да предвиђање раста и развоја будућег знања није ограничено само у друштвеним наукама, него и у природним наукама. Такође, у циљу разматрања утицаја друштвених фактора на процесе формулисања и усвајања научних теорија анализира се питање првенства при доласку до научног открића. На крају се постављају следећа дилеме: Ако је социјална детерминисаност на делу како би онда требало објаснити појаву истовременог долажења два научника из различитих социјалних средина до истог научног открића? Такође, како објаснити да научници из исте друштвене средине имају различите научне теорије поводом истог проблема?

Кључне речи: друштво, наука, аргумент будућег знања, научно откриће, научно знање, социологија сазнања, Дејвид Блур, Карл Попер.

Дејвид Блур је оснивач и најутицајнији представник *Единбуршке школе социологије сазнања*¹ и један од најзначајнијих иницијатора нових схватања ве-

¹ Дејвид Блур и Бари Барнс, чланови Катедре за научне студије из Единбурга, формулисали су седамдесетих година XX века истраживачки програм рада познат као *јаки програм социологије сазнања*. Синтагма *јаки програм* је требало да истакне високе циљеве који се постављају пред нову социологију научног знања у односу на кратке домете и уско подручје деловања на које се раније ограничавала традиционална социологија науке. Назив „социологија сазнања”, који Единбуржани користе, би требало да нагласи другачију интерпретативну позицију у односу на ранију *социологију науке*, која се базирала на позитивистичкој слици науке. Ова класична социологија науке била је доминантна у периоду од тридесетих до седамдесетих година прошлог века, а заснивала се на Мертоновој социолошкој анализи природе науке, као и на његовом становишту о томе који су домети, задаци и циљеви социологије науке као научне дисциплине. Дејвид Блур ће у великој мери критиковати Мертона зато што он одустаје од тога да се социологија

заних за методологију науке. Најважнија промена учињена у његовој теоријској концепцији тиче се проширења обима појма знања у односу на традиционалну и широко прихваћену дефиницију у филозофији, коју је дао Платон у дијалогу Теетет, да је *знање истинито оправдано веровање* (Platon 1979: 201d-202c, str. 83-84). Наиме, Блур каже да би под знањем требало подразумевати све оно што људи сматрају знањем. (Bloor 1976: 2) Ово проширење је последица захтева његове теоријске позиције да се целокупна област знања објасни јединственим типом објашњења – каузалним – за све научне поступке (Polšek 1990: 5). Сходно овом, наука се више не сагледава као самостална и посебна област духа, већ се као део културе тумачи и објашњава друштвеним факторима (Bloor 1976: 3).

Истицање утицаја и деловања социјалних фактора на науку има дугу традицију у социологији. У чему се огледа новина и особеност приступа представника Единбуршке школе? Можемо навести два значајна, велика помака која је у својој интерпретацији начинила ова школа. Прво, наука се посматра као друштвена творевина, која се у *целини* мора објаснити деловањем социјалних фактора. Дакле, не само да се спољашње околности организације научног рада морају објаснити социолошки, него се и настанак, утицај и прихватање одређених научних теорија мора објаснити на исти начин. Друго, *сви* облици знања, па и они најезактнији у оквиру математике и осталих природних наука, који су се традиционално објашњавали интерналистички, објашњавају се деловањем социјалних детерминанти.²

Јаки програм Блурове социологије научног сазнања почива на четири основна постулата, а то су: каузалност, непристрасност, симетрија и рефлексивност. Захтев за рефлексивношћу, као и захтев за симетријом део су једног ширег настојања, садржаног у намери да се у оквиру јаког програма социологије сазнања понуде општа и универзална објашњења за све облике знања. Инсистирање на принципу каузалности код представника Единбуршке школе јесте настојање да се досегне објашњавалачка принципијелност. Овај захтев, на неки начин, одговара позитивистичком предлогу за уједињењем свих наука. Наглашавањем принципа рефлексивности покушава се избећи опција самооповргавања, што је ипак тешко изводљиво након проглашавања опште социјалне условљености свеукупног знања.

Постулати непристрасности и симетрије (а посебно принцип симетрије) представљају новину у погледу тога шта социологија објашњава, тј. на које теорије се њена објашњења односе, будући да се у филозофији науке и традиционалној социологији науке сматрало како социологија може да да објашњења само за оне теорије које се сматрају погрешним, док исправне, истините и рационалне теоријске интерпретације не би требало каузално објашњавати. Поједини теоретичари у филозофији науке (нпр. Лакатош, Попер) су заступали

бави самим садржајем научних теорија (видети: Bloor 1976; Milić 1995).

² Блур ће заступати и бранити идеју о социјално условљеним облицима математичког знања, о потреби да се друштвеним факторима објасне и математичке и природнонаучне истине. (Bloor 1973; 1976: 74-140)

став да социолошко проучавање науке није довољно научно и да социологија може понудити исправно објашњење само за поступке у којима људи греше у мишљењу, али да не може објаснити зашто људи исправно закључују и мисле.

У књизи *Knowledge and Social Imagery* Дејвид Блур настоји да се обрачуна са теоријским поставкама супарничких мишљења и наглашава да постоје две парадигме које представљају најзначајније изворе за противничке аргументе, а то су *телеолошки модел*³ и *емпиристичка теорија*⁴. Блур настоји да испита какву доказну снагу и какве теоријске претпоставке имају аргументи који се често упућује његовом учењу – *аргумент самооповргавања*⁵ и *аргумент*

³ Блур ће оштро супротставити два модела објашњења знања, телеолошки и каузални (који он заступа у свом учењу). Принцип асиметрије телеолошког модела представља екстремну опозицију каузалном принципу симетричног објашњења научног знања. Блур се у свом *јаком програму социологије сазнања* залаже за *каузални приступ*, док велики број филозофа науке, уз понеког представника раније социологије науке, заступа телеолошки модел. Телеолошки вид објашњења интерпретира социологију сазнања као својеврсну социологију грешке. Она је, по овом моделу, осуђена на разматрање ирационалних аспеката науке, док се они рационални сматрају *саморазумљивим* и *самопокретачким* (Bloor 1976: 7). Ово становиште он назива телеолошким, јер сматра да се у основи асиметричног вредновања рационалних и ирационалних веровања налази прећутна теорија о телеолошкој или циљно усмереној визији знања и рационалности. Наиме, претпоставља се да су истина, рационалност и ваљаност мишљења природни циљеви којима тежи људски род, да човек по својој природи настоји да исправно размишља, као и да се спонтано приклања истини када му се она предочи. Стога, исправна веровања не захтевају неко посебно објашњење, јер у њих се верује због њихове истинитости. У оквирима телеолошког модела истиче се да је потребно објаснити само она веровања код којих се скренуло са ове природне, циљно усмерене тежње ка истини. Блур критикује становиште које тврди да за истинита уверења није потребно објашњење, а да неистинита треба објаснити. (Bloor 1976: 7–8).

⁴ Блур ће критиковати и аргументе који долазе из *емпиристичке теоријске позиције*. Ако је емпиријско становиште исправно, онда је социологија сазнања и према овом гледишту социологија грешака и заблуда, истиче Блур. Па ипак, закључци које продукује ово становиште нису тако радикални у односу на оне који следе из телеолошког приступа знању. По мишљењу Блур они се свode на то да се подручје правог сазнања остави за теоријске захвате психолошких анализа, а да се у оквиру социологије – у складу са тобоже оправданом поделом рада – заблуде, грешке и странпутице у мишљењу објашњавају друштвеним факторима и утицајима. Емпиристички модел је, за разлику од телеолошког, каузалан, али се јавља проблем друге врсте, а то је – да ли се у оваквом моделу исправно разлучује истина од онога што је њена супротност? Дејвид Блур сматра да то није случај, и то из два разлога. Први је онај на основу којег често подразумевамо да природни и спонтани пут којим се креће људско умовање неизоставно и директно води истинитом сазнању. Блур истиче да ће се у реалном и конкретном току обликовања и грађења људског сазнања увек продуковати и истина и заблуда, те да је погрешно сматрати да психички узроци природно производе само истинито сазнање. Друго, емпиристички приступ проучавању сазнања занемарује колективне облике и процедуре стицања знања. Уз помоћ емпиристичке парадигме можемо да објаснимо како индивидуални напори формирају наше сазнање, али на овај начин не можемо да објаснимо процедуре преношења и усвајања оних увида о свету које човек не прибавља сам. Велик део нашег знања о стварности чине ставови и доприноси других људи, које усвајамо као део наслеђених, проверених и потврђених сазнања. Само незнатан део целокупног корпуса знања резултат је индивидуалних напора и способности појединца. Блур оцењује да ова два наведена разлога, као погрешне претпоставке, чине прећутну основу емпиристичког приступа сазнању. (Bloor 1976: 10–13).

⁵ Блур настоји да испита какву доказну снагу и какве теоријске претпоставке има аргумент који се често упућује његовом учењу – *аргумент самооповргавања* Он наводи како критичари његовог

будућег знања. У овом раду ћемо детаљније размотрити тзв. *аргумент будућег знања* којег он анализира и критикује.

Дејвид Блур сматра да су социјални и историјски детерминизам сродне идеје. Теоретичари који сматрају да постоје одређене правилности у друштвеним процесима дозволиће да такве закономерности владају у ширим токовима историјског развоја. Односно, веровање да социјална средина детерминише човекове идеје и ставове је један вид веровања да оне зависе од датих историјских прилика и околности. Сходно овоме, Блур полази од става да они који критикују постојање историјског детерминизма, такође, критикују и деловање и постојање социјалних фактора, с обзиром на то да су ове идеје сличне (Bloor 1976: 15). Као пример оваквог теоријског критичког поступања Блур наводи становиште Карла Попера дато у делу *Беда историцизма* (видети: Popper 2009). Блур је настојао да одбаци такве критике у оном сегменту у којем се оне односе на социологију сазнања.

Теоретичари који сматрају да је трагање за законима у друштву погрешно сматрају да би изналагање таквих закономерности отворило могућност предвиђања будућих догађаја. Ако би правилности у друштву или историји заиста постојале, да ли би њихово проналажење имплицирало могућност да социологија сазнања предвиди природу и токове развоја будућег знања? Попер критикује овакав след у закључивању, и упућује примедбу за коју Блур каже да је делом формалана а делом неформална. Неформално гледано људско понашање не може понудити понављање процеса и поступака на онај начин на који је то могуће код појава у оквиру предметних подручја природних наука. На основу овог не смемо сматрати да је могуће формулисати дугорочна валидна предвиђања у социјалним релацијама. Са овим Поперовим ставом сложиће се и Блур, али је по питању следеће примедбе, која је чисто формална, другачијег мишљења.

програма социологије сазнања у својим доказима изводе следећи ток аргументације: уколико неки социолог сматра да су сва наша веровања условљена, као и да их друштвени фактори значајно одређују, тада он мора прихватити и тезу да су и његова уверења, барем у одређеној мери, социјално детерминисана. Сходно овом, он мора признати да су и његови ставови погрешни, бар до оне мере до које су одређени социјалним факторима. Они који оспоравају социологију сазнања као науку из овог изводе закључак да она не може имати општост и универзалност, јер би тиме њена теоријска позиција угрозила властито учење и аргументацију. Ако би инсистирали на томе да социологија сазнања мора постојати у неком облику, онда би се она морала ограничити на социологију погрешке. Противници и критичари идеје социологије сазнања закључују да је или теоријска позиција овако конципиране науке немогућа и неостварива, или да подручје њене примене мора бити значајно сужено у односу на онај опсег деловања о којем говори Блур. Он не оспорава консеквентност оваквог следа аргументације, али оспорава истинитост једне од премиса овог аргумента. Он сматра да је погрешна базична претпоставка да каузалност имплицира једино грешке, заблуде и одступања од истине. У доказима у којима се износи, ова погрешна премиса може да има два облика. Екстремна варијанта претпоставке укључује став да каузалност генерално води погрешкама, а блажи облик овог става сужава опсег закључка и тврди да само социјално детерминисана условљеност води погрешкама и заблудама. Блур сматра да су сва веровања узрокована неким чиниоцима и да свако од њих треба да буде каузално објашњено. Он тврди да би социологија научног сазнања требало да се бави испитивањем узрока настанка конкретних облика веровања. (Bloor 1976: 13–15).

Попер сматра да је предвиђање будућег знања немогуће јер би то предвиђање утицало на сâмо то знање, односно на његово откривање. С обзиром на то да знање утиче на понашање, некакво будуће знање, које ће тек доћи и које је непредвидиво, утицаће и на разнородне облике будућег понашања, тако да ће и само понашање бити непредвидиво. Блур истиче да овај Поперов аргумент продубљује разлику између природних и друштвених наука и задире у саму специфичну природу знања, те да доводи у питање кредибилитет човека као стручњака и научника (Bloor 1976: 15). Поперово становиште се приклања мишљењима оних филозофа науке који би окарактерисали социологију сазнања као својеврсну социологију грешке⁶ и који би ограничили делокруг њеног испитивања на повољне и неповољне спољашње околности настанка, развоја и усвајања неког научног знања.⁷ Међутим, Блур наглашава да је овим својим ставом Попер ипак само настојао да нагласи сличност између природних и друштвених наука, а не да истакне ограничења социологије сазнања као науке.

Блур верује да предвиђање тока раста и развоја будућег знања није ограничено само у друштвеним наукама, него и у природним наукама. Он разматра аргумент који би био на трагу Поперових ставова и који би оспоравао могућност предвиђања знања и у физикалном свету. Наиме, када се физика односи на физикалне процесе о којима немамо знање онда ни у овој области није могуће предвиђање. Процеси у физикалном свету зависе од ових непознатих чинилаца и узрока па се физички свет показује непредвидивим. Међутим, не треба пренебрегнути значајну примедбу која се оваквом следу аргументације може упутити. Наиме, ако наша предвиђања могу да буду погрешна то не имплицира да је сама природа непредвидива. Природа није непредвидива, али наша предвиђања често могу да буду нетачна и неодговарајућа. У области природних

⁶ Блур критикује становиште које тврди да за истинита уверења није потребно објашњење, а да неистинита треба објаснити. Такво уверење износи нпр. Рајхенбах. Он каже: „Погрешка се једино психолошки може објаснити; истина, пак, изискује логичку анализу.” (Rajhenbah 1964: 135)

⁷ Блур ће оштро супротставити два модела објашњења знања, телеолошки и каузални (који он заступа у свом учењу). Они представљају два непомирљива, супротна и међусобно искључива приступа. Принцип асиметрије телеолошког модела представља екстремну опозицију каузалном принципу симетричног објашњења научног знања. Блур се у свом *јаком програму социологије сазнања* залаже за каузални приступ, док велики број филозофа науке, уз понеког представника раније социологије науке, заступа телеолошки модел. Телеолошки вид објашњења интерпретира социологију сазнања као својеврсну социологију грешке. Она је, по овом моделу, осуђена на разматрање ирационалних аспеката науке, док се они рационални сматрају *саморазумљивим* и *самопокретачким* (Bloor 1976: 7). Ово становиште он назива телеолошким, јер сматра да се у основи асиметричног вредновања рационалних и ирационалних веровања налази прећутна теорија о телеолошкој или циљно усмереној визији знања и рационалности. Наиме, претпоставља се да су истина, рационалност и ваљаност мишљења природни циљеви којима тежи људски род, да човек по својој природи настоји да исправно размишља, као и да се спонтано приклања истини када му се она предочи. Стога, исправна веровања не захтевају неко посебно објашњење, јер у њих се верује због њихове истинитости. У оквирима телеолошког модела истиче се да је потребно објаснити само она веровања код којих се скренуло са ове природне, циљно усмерене тежње ка истини (Bloor 1976: 7–8).

наука то се дешава када не размотримо и у свој закључак не укључимо, све релевантне чињенице које су важне за дато предметно поље. Блур сматра да се ово дешава и у области историјских закона и друштвених наука.

Попер каже како су наша историјска тако и социолошка предвиђања често погрешна (видети: Popper 2009). Блур сматра како је Попер добро уочио разлог овој појави. Наиме, у области друштвених наука то се дешава јер не можемо много да знамо о свим будућим облицима социјалног понашања и организовања. Реално гледано, у предвиђању нећемо моћи много да напредујемо ако не будемо о томе знали бар приближно једнако као и они који ће бити директни актери те будућности. Овакав закључак, сматра Блур, не би требало да обесхрабри социологе да се баве покушајима извођења теорија које би назначавале токове будућних друштвених кретања на основу искуствених и историјских студија. Ограничења и заблуде су нужни, то је досадашња историја показала. Међутим, оно што би требало да представља значајан подстицај социолозима сазнања, тврди Блур, јесте чињеница да се збивања у друштву одвијају по одређеним правилностима и реду, те да се у овој области можемо надати одређеном напретку. Заблуде и погрешне теорије које се јављају на путу сазнања су неминовне.⁸

У природним наукама се често формулишу закони на основу трендова и тенденција. Као пример Блур наводи да је Сунчев систем само физикална тенденција и да се одржава у датом стању само зато што га за сада ништа не омета. Основни закони природе не захтевају да планете имају елиптичну путању, њихова кретања су могла бити сасвим другачија да су се ова тела другачије формирала. Стога, у искуственом домену природног света такође доминирају тенденције, које се формирају и изчезавају на основу случајности и тренутних услова. Блур не мисли да је тачно да се у друштвеној области могу наћи само смернице и путокази у тенденцијама и кретањима, а да се јаче детерминацијске везе и принципи могу тражити само у области природног света. Он сматра да онај ко на овакав начин посматра ствари *de facto* не уважава специфичности ових различитих области. Разматрање основе физикалних закона природног света захвата проблематику у њеној дубини и не може да се пореди са искуственим доменом бављења друштвеним чиниоцима. Наиме, ово нису исти нивои у мисаоној разради и обухватању разматране проблематике.

Блур сматра да је и у природним наукама понекад тешко иза тенденције уочити законитост. У области друштвеног света он оставља отвореним питање

⁸ И сам Попер је тврдио да је у наукама увек на делу одбацивање погрешних теорија те да је циљ научног знања истиноликост. Из тог разлога у науци би требало да делује тенденција постављања смелих претпоставки као и настојање да се дође до оповргавања теорија које су показале своју неусклађеност са емпиријском евиденцијом (Popper 1973: 73–81). Попер тврди да формирање универзалних судова у науци не иде путем индуктивног начина закључивања. Научне теорије нису генерализације настале индуктивним поступцима уопштавања, као што су то у раној фази свога рада сматрале логички позитивисти. Формирање и усвајање знања у науци дешава се *методом покушаја и елиминације грешке*. Наиме, на делу је смело постављање хипотеза, њихово проверавање и подвргавање критици, након чега се научне теорије или поправљају или оповргавају. (Popper 2002: 317– 327)

какве ће будуће правилности бити откривене иза разнородних токова и тенденција у друштву. Питање проналажења социјалних законитости није филозофско већ емпиријско. Иако је можда тешко у концепцијама обухватити велика историјска дешавања, свакако је могуће досегнути чиниоце и токове који производе емпиријски видљиве појаве и догађаје (Bloor 1976: 15-17).

Какву врсту закона тражи социолог сазнања и како се у оквиру истраживања у овој области формулишу научне теорије? Блур истиче да социологија сазнања у овом погледу не заостаје ни за једном другом науком. Поступци који се примењују у настојању да се дође до адекватне формулације научних теорија исти су као и у другим дисциплинама. Потребно је најпре у оквиру искуственог поља уочити одређене правилности, догађаје који се понављају, карактеристичне појаве и слично. Основа при томе може бити нека претходна теорија или новонастала практична потреба, проблем који би требало решити или нека аномалија. Затим, потребно је формулисати теорију која би била адекватно објашњење уочених појава. Ова научна теорија би требало да формулише неко правило или закон, или пак да се позове на неко већ постојеће објашњење које обухвата уочене искуствене чињенице. Блур истиче да научна теорија доноси, такође, својеврсну терминологију која спецификује подручје искуства, чинећи могућим прецизније опажање искуствених чињеница. Формулисање научне теорије даје основ да се јасније сагледа поље искуства на којем су уочене правилности, али оно подразумева и да се дато искуствено поље обухвати кроз адекватна објашњења о постојању или одсуству правилности, њиховим околностима и облицима.⁹

У наставку рада размотрићемо питање којим се у оквиру овог *аргумента о будућем знању* бави Блур, а које се тиче односа научника и његовог научног рада, односно теорија и открића која му се приписују. Ако пођемо од становишта да се наука развија по њој инхерентним факторима и разлозима, као што сматрају позитивистички оријентисани филозофи науке, онда можемо поставити питање: зашто је баш одређени истраживач, у одређеном периоду развоја науке, дошао до неког открића, формулисао баш ту теорију?¹⁰ Уколико психички и социјални фактори не играју значајну улогу при научном открићу, онда следи да је било ко и било где (не и било када, јер то зависи од ступња развоја одређене науке), ко је образован у датој научној области, могао да дође до неке формуле, закона или открића. Историја развоја науке нам сведочи да то ипак није тако. Тешкоће које се јављају у покушају да се дође до одговарајућег

⁹ Када овако посматрамо улогу и функцију научних теорија, онда јасније увиђамо њихов утицај на перцепцију и на процесе регистравања и обликовања научних чињеница. Новоформулисана научна теорија може утицати на измене, проширења или одбацавања неких већ постојећих теорија у датој научној области, може покренути читаву серију нових научних истраживања и даље утицати на будући ток развоја одређене науке (Bloor 1976: 16-17).

¹⁰ Наравно, уколико говоримо да се наука развија по њој инхерентним разлозима, неопходно је да претпоставимо утемељеност, стабилност и константност предмета који она разматра. Дакле, потребна је непромењивост објекта њене анализе, без обзира на то да ли је реч о искуству које је интерсубјективно проверљиво, или о стварности, о истини, о суштини ствари, итд.

решења неког научног проблема, око којег се понекад труде тимови и генерације научника, говоре о томе да су у свим повољним и неповољним околностима пресудну улогу за долажење до научног открића имале инвентивност и генијалност научника. Дакле, као одлучујући су се појављивали персонални фактори и разлози.

Ако социологија сазнања проучава утицај социјалног окружења на научника, онда би она требало да размотри начин на који научник реагује на те друштвене околности и подстицаје, а не да се са начелно усвојене позиције релевантности и значајног уплива ових фактора само наглашава њихово дејство. Важно је разјаснити начин на који научник може да реагује на те утицаје, јер сматрамо да на исте факторе научници могу реаговати у различитој мери. Разматрајући ову тематику, потребно је разлучити поступке који су довели до настанка неке теорије, као и оне процедуре које су омогућиле или спречиле прихватање неке теорије.

Расправе поводом питања ко је први дошао до неког открића честе су у науци. По многим ауторима, међу којима је и Дејвид Блур, ове расправе представљају њену важну карактеристику. Значајне су полемике на линији Лајбниц–Њутн око открића инфинитезималног рачуна, затим расправе око проблема првенства при открићу одржања енергије, расправа о хемијској структури воде, дилема поводом открића кисеоника и сл.¹¹ Међутим, рационалистички оријентисани теоретичари у филозофији науке, сматрају да су ове *расправе о примату* неважне за саму природу и будућност науке, с обзиром на то да се она развија по свом унутрашњем реду и логици, те да има себи инхерентну путању којом се креће и мења. Питање примата при доласку до неког открића директно је повезано са питањем утицаја социјалних фактора на те процесе, односно с дилемом да ли се развој научног знања одвија на основу интерних разлога или на основу екстерних утицаја. Без обзира на то да ли сматрамо да су ове расправе о примату важне или не, потребно је објаснити њихову појаву, односно требало би одговорити на питање: зашто нека открића подстичу дискусије поводом овог питања, а нека не?

Једно од значајних објашњења у социологији науке истиче да ће се расправе о примату над открићем научних закона водити утолико пре, уколико је признање поводом овог проблема у научним круговима значајније и недостижније. Ово објашњење Блур ће допунити својим ставом да открића пре свега покрећу расправе о примату у периодима када у науци долази до промена теорија, а да то није тако чест случај у времену доминације одређене теоријске парадигме (Bloor 1976: 18).

Требало би да у научним круговима буде више или мање очигледно ко је заслужан за одређена научна достигнућа. Због чега онда долази до забуна и расправа поводом питања примата?¹² Дејвид Блур износи занимљиво ста-

¹¹ Расправу о овом проблему предочио је Тулмин у свом тексту „Круцијални експеримент: Пристли и Лавоазје” [„Crucial Experiments: Priestley and Lavoisier”] (видети: Toulmin 1957).

¹² Заслуге поводом открића неког закона често се тичу не само схватања значаја уочене појаве, већ и времена публикавања и објављивања добијених резултата. Такав је случај, нпр. са Омовим законом који гласи да је струја која пролази кроз проводник између две тачке директно пропорционална напону између поменутих тачака тог проводника. Закон се приписује немачком

новиште поводом овог проблема. Он сматра да се расправе о примату често односе на ситуације у којима научници нису довољно свесни новума свог открића, па га неадекватно тумаче, погрешно називају или чак његове доприносе подводе под природу неке друге појаве. Стога је питање да ли је до одређеног открића дошао онај научник који је успео, додуше често случајно, да издвоји и изолује неку нову појаву, честицу, елемент, небеско тело и сл., али је можда погрешно протумачио оно што је уочио, или је пак заслужан за откриће онај научник који је схватио природу и значај откривеног, именовao га и разлучио у односу на сродне појаве и ситуације.¹³

На основу оваквог Блуоровог става могли бисмо закључити да одређени део расправа које се воде о примату он сматра сувишним, јер у њима није реч о томе да су два различита научника независно и истовремено дошла до открића исте појаве, него о томе да једнима можемо приписати откриће, а другима схватање значаја неке појаве. Базичне теоријске поставке једне науке и прихваћена научна парадигма увек дају одређену интерпретативну основу са које се тумаче и разумеју појаве у науци.

Други значајан Блуоров став поводом проблема примата над открићем научних закона односи се на објашњење ситуације у којој научници независно једни од других долазе до истих решења. Може се приметити да је Блуорово тумачење ове појаве на неки начин у супротности са његовим учењем о социологији сазнања. Наиме, он истиче да се наука базира на протоку информација, заједничком знању, доступним публикацијама, итд., те да оваква отвореност и транспарентност знања усмерава научнике на коришћење истих поступака и метода, што на крају доводи до истих експерименталних резултата и открића (Bloor 1976: 18). Ако је могуће да научници који живе и раде у различитим социјалним срединама, и који су изложени другачијим политичким, идеолошким, верским и економским факторима (нпр. у области физике за време хладног рата код научника у САД-у и СССР-у) на основу доступних знања и информација дођу до истих открића, онда Блур у овом случају не даје објашњење које је у сагласности са основним постулатима његовог програма.

Ако бисмо закључивали полазећи од основних идеја Блуоровог учења, онда би требало да деловање у различитим социјалним срединама, значајније детерминише правац рада научника. Другачији друштвени услови и фактори би требало да научнике усмеравају ка специфичним начинима формулисања

физичару Георгу Ому, који га је објавио 1827. године, а експериментални рад је обавио у периоду 1825–1826. године. Много пре Омовог публикавања овог закона Хенри Кевендиш је мерио јачину струје, користећи сопствено тело као затворено електрично коло, и утврдио да је она директно пропорционална напону. С обзиром на то да своје откриће није публиковао и представио другим научницима, његови резултати су били непознати све до 1879. године када их је Максвел објавио (видети: Храмов 1983).

¹³ О сложености појаве научног открића Кун каже да „[б]ило какав покушај да се утврди датум када је откриће извршено неизбежно мора да буде произвољан, пошто откриће нове врсте појава нужно претпоставља један сложен догађај, такав догађај који укључује како увиђање да нешто јесте тако и *шта* оно јесте”. (Кун 1974: 103)

знања и особеним видовима објашњења неког научног проблема. Сматрамо да Блур по овом питању не наступа консеквентно у односу на властиту теоријску позицију. Уколико тврдимо да социјални фактори јесу одлучујући у процесу формулисања и стварања научних теорија, како је онда могуће да другачија социјална средина (нпр. капиталистички систем и систем самоуправног социјализма) доведе различите научнике до истих резултата?

У оквиру Блуоровог јаког програма социологије сазнања тешко да би могла бити консеквентно објашњена могућност истовременог долажења до истих открића научника који живе и раде у другачијим друштвеним срединама. Разматрајући овај проблем, чини нам се да Блур има две могућности: прва од њега захтева да одступи од своје идеје да социјални фактори имају пресудну улогу у процесу формулисања знања, што он на неки начин у свом објашњењу проблема примата и чини, а друга од њега тражи да порекне да у науци постоје случајеви истовременог и независног долажења научника до истих открића. Блуорово објашњење оваквих ситуација у историји науке нагласило је важност и значај науци инхерентних фактора у процесу развоја и раста научног знања. На овај начин су се индиректно показала ограничења са којима се сусреће *јаки програм социологије сазнања* када се покушава његова примена на конкретне проблеме и појаве у науци. У таквим ситуацијама Блуорово објашњење развоја науке више није екстерналистичко, већ интерналистичко.

Постојање дискусија о томе ко је први открио неку научну појаву отвара питање да ли су одређени научници заиста независно долазили до истих открића. Наиме, на основу постојања расправа поводом питања о примату не морамо закључити да је заиста било независно долажења до појединих открића и теорија. Плаузибилније је закључити да је у историји науке често долазило до угледања, преузимања и присвајања открића, али да се то најчешће није признавало. Овакве ситуације су нарочито изражене у периоду развоја науке у времену тзв. „хладног рата”, када се тобоже нису размењивале информације између научних тимова, а када су, у ствари, противничке екипе научника стално биле под присмотром.

Ово има за последицу да исти научни закони често носе другачије називе, као и да се приписују различитим научницима нпр. у бившем источном блоку у односу на ознаке у оквиру западне научне мисли.¹⁴ Међутим, овакви примери се могу наћи и у другим периодима развоја науке.¹⁵ Често се научници и

¹⁴ У XX веку се нуклеарна физика једним делом развијала у склопу остварења војних циљева. Током Другог светског рата обе зарађене стране су истраживале нуклеарну физику, желећи да направе атомску бомбу. Амерички тим научника претекао је немачки. Они су вештачки произвели контролисану нуклеарну ланчану реакцију 1942. године, а 1945. године је изведена прва нуклеарна експлозија. После Другог светског рата совјетски научници су радили у истој области и произвели су не само атомску, него и много јачу хидрогенску бомбу. Многи резултати су чувани као војна тајна, нису објављивани, због чега је долазило до различитог именовања открића код ових супарничких тимова научника (управо поводом открића која су везана за производњу нуклеарне и хидрогенске бомбе).

¹⁵ Један од закона о гасовима каже да на константној температури и при непромењеној количини гаса колико пута повећамо притисак, толико пута ћемо смањити запремину гаса. Дакле, промена притиска је обрнуто пропорционална промени запремине гаса, при сталној температури, за

читаве заједнице и тимови такмиче око тога ко ће први доћи до решења неког проблема – али јесу ли те ситуације заиста такве да на основу њих можемо сматрати да је њихов рад био независан и самосталан? Расправе о примату у овом случају подстицане су политичким разлозима, а не онима на основу којих би требало да постављамо фундаментална питања о утицају социјалних фактора на поступке доласка до научних открића.¹⁶

исту количину гаса. Овај закон се негде назива Бојлов закон, а негде Бојл–Мариотов закон, у зависности од тога да ли се признаје да је поред ирског научника Роберта Бојла до његове формулације дошао и француски физичар Едм Мариот. Роберт Бојл је овај закон формулисао 1662. године, а Мариот 1676. године. Иако је очито да је до његове формулације први дошао Бојл, закон се назива и Бојл–Мариотов или, чак, само Мариотов закон. Затим, у литератури се обично наводи да је закон одржања масе у хемијским реакцијама установио француски хемичар Антоан Лавоазје 1774. године. Међутим, руски научник Михаил Ломоносов је открио закон одржања масе у хемијским реакцијама 1756. године, дакле 18 година пре Лавоазјеа. Закон о одржању масе или неуништивности материје каже да је укупна маса супстанци пре реакције једнака укупној маси производа реакције. Понекад се овај закон назива Лавоазјеов закон, а понекад се назива Лавоазје–Ломоносовљев закон. Такође, у научној литератури на Западу се вектор који описује кретање електромагнетне енергије назива Поинтигов вектор. Он представља силу електромагнетског поља по јединици површине. Енглески физичар Џон Хенри Поинтиг је 1884. године увео појам флукса електромагнетне енергије. Међутим, у неким земљама се овај вектор назива Поинтиг–Умовљев вектор. Николај Умов, руски научник, изложио је 1874. године своје учење о кретању енергије где је увео појам брзине, правца, флукса и густине енергије у датог тачки, дакле 10 година пре Поинтига. Такође, француски физичар Леон Брилуен је 1922. године предвидео измену fine структуре спектра при флукутационом расејању светлости. Аналогне резултате у СССР–у објавио је Леонид Исакович Мандељштам 1926. године. Међутим, Мандељштам је до тих својих резултата дошао независно од француског физичара, и изнео их чак знатно раније у периоду 1918–1921. године за време трајања Октобарске револуције, али их је тек касније званично публикувао. Та измена fine структуре спектра је у Русији позната као Брилуен–Мандељштамов ефекат, а у неким земљама само као Брилуенов ефекат. Покушај да се експериментално потврди тај ефекат довео је Мандељштама и његовог ученика Григорија Самуиловича Ландсберга 1928. године до комбинационог расејања светлости. Скоро у исто време у Индији, Ч. В. Раман је заједно са К. Кришнаном одлучио да уместо Х зрака употреби светлост. Раман и Кришнан су своје радове објавили 31. марта 1928. године, а Мандељштам и Ландсберг 13. јуна исте године, те је стога овај ефекат назван Рамановим ефектом. Накнадном провером је утврђено да су Ландсберг и Мандељштам неколико дана пре Рамана и његовог колеге добили прве резултате, али Раманов рад је, ипак, публикуван три месеца пре Ландсберговог, тако да је он за овај допринос 1930. године добио Нобелову награду за физику (видети: Храмов 1983; Млађеновић 1983–1989; Buchwald, Fox 2013).

¹⁶ Лакатош упозорава на то да овај проблем треба сагледати у светлу одређених методологија истраживачких програма које на својствен начин одређују шта се у оквиру датог програма сматра открићем, да ли су то чињенице или теорије. Присутност неке теорије или проблема јесте изазов већем броју научника да на нивоу чињеничких потврда траже основ за поткрепљење теорије. Ова истовременост чињеничких открића може се објаснити науци инхерентним факторима и разлозима. Проблемске ситуације у науци које су јавне, нагонне различите научне тимове и истраживаче да истовремено раде на проналажењу решења. С друге стране, велике револуционарне промене у науци, велика научна открића ретко се дешавају истовремено. Лакатош истиче да су нека наводно истовремена открића протумачена као истовремена тек с искривљеним погледом унатраг, а да су то у ствари различита открића која су се тек касније спојила у једно (Lakatos 1985: 281). Кун сматра да пресудну улогу у процесу и процедурама доласка до неког научног открића има генијалност научника: „Свака нова интерпретација природе,

Чини се да су одређена открића у конкретном периоду развоја науке била, такорећи, нужна с обзиром на достигнут степен развоја и с обзиром на већ прикупљена знања и нагомилане резултате и теорије у историји науке и целокупном друштву.¹⁷ У том смислу, Кун сматра да „открића која су унапред била предвиђена од стране теорије представљају делове нормалне науке и не доводе ни до какве *нове врсте* чињеница” (Кун 1974: 110). С друге стране, научна открића су често везана за она добра која су друштвено пожељна и важна. У том смислу политички и економски интереси често руководе процесима и усмераваним процедурама доласка до одређених научних открића.

Ако можемо настанак одређених теорија да објаснимо екстерналистички, да ли би требало на тај начин објаснити ширење, глобално преузимање и усвајање одређених идеја? *Наиме, ако социјални фактори играју пресудну улогу у јављању одређених учења, како би онда требало објаснити чињеницу да се одређене научне теорије, које настају и које се обликују у специфичној друштвеној клими, са лакоћом усвајају и заступају и у потпуно различитим социјалним срединама?* Значи ли то да социјална средина условљава јављање одређеног учења, али да не спречава преузимање и ширење неког другог? Како би онда требало објаснити функционисање ових социјалних фактора, када понекад говоримо о њиховом утицају, а понекад рачунамо на њихов изостанак? Имајући на уму ову противречност можемо да закључимо да искључиво социјални начин тумачења природе настанка и развоја научног знања показује видљива ограничења и значајне недостатке у свом интерпретативном моделу, те да мора бити употпуњен интерналистичким видовима објашњења садржаја научних теорија и идеја.

без обзира да ли се ради о открићу или теорији, настаје најпре у духу једног или неколико појединаца. Они су ти који први науче да виде другачије науку и свет, а њихова способност да изврше прелазак олакшана је двема околностима које нису заједничке већини осталих чланова њихове професије. Њихова пажња је увек била интензивно сконцентрисана на проблеме који су изазивали кризу; осим тога, они су обично млади људи или тако нови у области коју захвата криза да их је пракса мање дубоко обавезала на онај поглед на свет и правила одређена старом парадигмом од већине њихових савременика.” (Кун 1974: 203)

¹⁷ Такав пример је појава Специјалне теорије релативности 1905. године чији је аутор Алберт Ајнштајн. Ова теорија је, такорећи, висила у ваздуху припремљена претходним радовима Лоренца, Поенкареа, као и негативним исходом Мајкелсон–Морлијевог експеримента. Да Специјалну теорију релативности није формулисао Алберт Ајнштајн врло брзо би то учинио неко други. Код Опште теорије релативности, коју је Алберт Ајнштајн коначно објавио 1916. године, напротив, другачија је ситуација. Она није била очекивана ни теоријски, ни експериментално. Ајнштајн је, напротив, из одређених естетских разлога, желео да уопшти Специјалну теорију релативности и на случај неинерцијалних референтних система (видети: Мladenović 1983–1989; Buchwald, Fox 2013).

Литература

- Barnes, B. (1977) *Interests and the Growth of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Barnes, B., Bloor, D. (1982) „Relativism, rationalism and the sociology of knowledge” in: *Rationality and relativism*. Cambridge: MIT Press.
- Bloor, D., „Wittgenstein and Mannheim on the sociology of mathematics”, *Studies in History and Philosophy of Science* 4, (2), 1973, 173–191.
- Bloor, D. (1974) „Popper’s mystification of objective knowledge”, *Science studies* 4 (1): 65–76.
- Bloor, D. (1976) *Knowledge and Social Imagery*. London: Routledge & Kegan Paul
- Bloor, D. (1995) „Sociološka teorija objektivnosti”, u *Sociologija znanstvene spoznaje*. Rijeka: Hrvatski kulturni dom.
- Bloor, D. (2011) „Relativism and the Sociology of Scientific Knowledge” in: *A Companion to Relativism*. Oxford: Wiley–Blackwell.
- Buchwald, J. Z., Fox, R. (2013) *The Oxford Handbook of the History of Physics*. Oxford: Oxford University Press.
- Delanty, G. (1997) *Social Science: Beyond Constructivism and Realism*, Buckingham: Open University Press.
- Heking, I. (2012) *Društvena konstrukcija – ali čega?* NoviSad: Mediterran Publishing.
- Hesse, M. (1990) „U odbranu objektivnosti”, *Gledišta*, 3–4: 53–66.
- Храмов, Ю. А. (1983) *Физику. Биографический справочник*. Москва: Наука.
- Јоквић, А. (1996) *Аспекти научног открића*. Београд: ФДС.
- Kun, T. (1974) *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- Kukla, A. (2000) *Social Constructivism and the Philosophy of Science*. London: Routledge.
- Ladyman, J. (2002) *Understanding Philosophy of Science*. London and New York: Routledge.
- Lakatos, I. (1985) „Historija nauke i njezine racionalne rekonstrukcije” u: *Filozofija nauke*. Beograd: Nolit.
- Milić, V., *Sociologija nauke*, Odsek za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i LDI Veternik, Novi Sad 1995.
- Mladenović, M., (1983–1989) *Razvoj fizike I–IV*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Newton–Smith, W. H. (2001) *A Companion to the Philosophy of Science*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Platon, *Teetet*, u: Platon, *Dijalozi Fileb i Teetet*, Naprijed, Zagreb 1979.
- Polšek, D. (1990) Oživljavanje sociologije spoznaje, *Kulturni radnik*, 2. 5-9 str.
- Polšek, D. (prir.), *Sociologija znanstvene spoznaje*, Hrvatski kulturni dom, Rijeka 1995.
- Popper, K. (1973) *Logika naučnog otkrića*. Beograd: Nolit.
- Попер, К. Р., *Претпоставке и добијања*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци/Нови Сад 2002.
- Popper, K. (2009) *Beda istoricizma*. Beograd: Dereta.

- Rajhenbah, H. (1964) *Rađanje naučne filozofije*. Beograd: Nolit.
- Škorić, M. (2010) *Sociologija nauke*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Toulmin, S. E. (1957) „Crucial Experiments: Priestley and Lavoisier”, *Journal of History of Ideas* 18 (2): 205–220.

Biljana M. Radovanović

THE ARGUMENT FROM FUTURE KNOWLEDGE AND THE QUESTION OF PRECEDENCE OF SCIENTIFIC DISCOVERY – THE STANDPOINT OF DAVID BLOOR

Summary

This paper states some of the tenants of the ‘Edingburg school’ of social studies, as well as the four basic postulates of their *strong program of sociological factors* formulated by David Bloor. The paper states Bloor’s analysis of *the argument from future knowledge*, used in the criticism of the sociology of knowledge. The question discussed here is whether finding out the laws of the society makes it possible to predict future knowledge. Bloor believes that the prediction of the growth and development of future knowledge is limited not only in social sciences but in natural sciences as well. Also, the paper considers the question of priority in the process of scientific discovery, with the goal of discussing the influence of social factors on formulation processes and the adoption of scientific theories. Finally, the following dilemmas are posed: If social determination is at work, how should we explain the phenomenon that two scientists coming from different social milieus come to the same scientific discovery or invention? Likewise, how could we account for the fact that scientists from the same social surrounding have different scientific theories about the same problem?

Key words: society, science, argument from future knowledge, scientific discovery, scientific knowledge, sociology of knowledge, David Bloor, Karl Popper.

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И ЊЕН ДОПРИНОС УНАПРЕЂЕЊУ ДРУШТВЕНОГ ПОЛОЖАЈА ЖЕНЕ – ЦРКВЕНИ И СЕКУЛАРНИ СТАВ

Сажетак: У овом раду се разматрају два гледишта о друштвено-историјском доприносу Православне цркве (Руске и Српске) социјалној еманципацији жене. Прво гледиште (црквено) истиче огроман и пресудан значај Православне цркве побољшању друштвеног положаја жене. Друго гледиште (секуларно-научно) негира такав став и истиче веома скромне или никакве учинке и заслуге Православној цркви у том сегменту
Кључне речи: Православна црква, жена, еманципација, социјални положај

О учинку Православне цркве (па и Српске православне цркве) о побољшању друштвеног статуса жене постоје, начелно, два сасвим опречна и искључујућа становишта. Црквено становиште заснива се, поглавито, на вредносним и емоционалним основама (а мање објективним чињеницама), да је хришћанство (православље) значајно, па и пресудно, доприносило еманципованом положају жене у православним друштвима. Поред тога, црквено гледиште редовно меша два плана. Односно, реалну социјалну стварност и статус жене са њеним (знатно позитивнијим) третманом у Светим Списима.

Насупрот томе, „секуларно“ гледиште (научно, вредносно неутрално) стоји на сасвим супротним позиција да је православље или минимално или нимало допринело историјском унапређењу друштвеног положаја жене. Штавише, да се и противило социјалној еманципацији жене сматрајући да она тако запоставља своје базичне функције мајке и супруге. Међутим, омеђеност између ова два схватања није тако оштра јер и међу црквеном јерарсима имао мислиоца који сматрају да Православна црква није готово ништа учинила на олакшању друштвеног терета жене и генералном побољшању њеног социјалног положаја. Поготову је то случај са либералним и неофицијелним православним интелектуалцима из редова руске религиозне мисли који нису припадали званичном црквеном естаблишменту.

Црквено гледиште о доприносу унапређењу друштвеног положаја жене

Међу православним мислиоцима и свештеницима присутна су мишљења да је хришћанство допринело унапређивању положаја жене у друштву (поготову у односу на период паганства).

Такво мишљење заступа бивши епископ банатски Висарион. Како он сматра, власт мужа над женом у паганско време била је нарочито тешка: она је била робиња у немилости мужа. Уз то је њен значај био понижен и многоженством. Чак је и међу изабраним народом било допуштено многоженство, и мужевима је било дато право да се разводе од жена по сопственој вољи, док жене незадовољне мужем нису имале то право. У хришћанском свету многоженство је уништено; право да тражи развод у случају брачног неверства дато је не само мужу, већ и жени. Али власт над женом остала је на снази и у Новом Завету. «Жене, покоравајте се својим мужевима као Господу, јер муж је глава жени као што је и Христос глава Цркви. Као што се Црква покорава Христу, тако и жене у свему својим мужевима (Еф.5, 22-24).

И Предраг Самарцић говори о тешком положају жене и привилегованом статусу мушкарца (двоструком моралу). Међутим, он то приписује прехришћанском периоду. По њему, развод је, све негде до пред хришћанску епоху, могао да захтева само муж. Ваљан разлог за развод била је прељуба од стране жене. Међутим, оно што се код жене сматрало прељубом, није и код мужа.

Такав став има и некадашњи епископ нишки Јован који је столовао пре око пола века (коинциденција у имену са садашњим епископом Нишким). Он је пре пола века истакао наводно неоспоран утицај хришћанске религије на целокупно човечанство. По њему, мора се признати да је хришћанство положило темељ целокупној савременој цивилизацији. Дејством јеванђељске науке о љубави и добродетели, милосрђу и братству, укидањем ропства ублажене су многе друштвене недаће и основане многе хумане установе. Хришћанство је успоставило: чистоту и светињу брака, пружило заштиту жене и деце и, на крају уздигло достојанство жене (Епископ Јован, 1962: 11).

Александар Николаевич Надеждин сматра да је хришћанство пружило неизмерну услугу жени утврђујући строго јединство моногамног брака. У паганској полигамији жена представља само предмет телесне насладе мушкарца. Она је не само робиња мужевљева, него се чак изједначава са његовом личном имовином . која се може напустити, која може досадити, чувати у харему под стражом.

Подигавши жену на висине хришћанског достојанства, као умно-етичко биће које је слободно и располаже свим људским правима, хришћанство је избавило жену из ропства, признајући јој највиша људска права и квалитете. Духовна снага брачне везе, истинско достојанство жене, телесно и духовно јединство - све су то идеје које су биле непознате чак и старозаветном човеку. Он тврди да правила хришћанске вере имају једнаку важност и за мужа и за

жену, за разлику од закона грчко-римских који, дозвољавајући развод, у том погледу сва права дају мужу, тако да је муж могао да донесе одлуку да остави жену у случају њених стварних, па чак и оних престапа за које муж сумња да су учињени док он сам, и при очигледном кршењу супружанске верности, није био осуђиван, и жена у том случају није имала права на развод с грешним мужем. Хришћанско учење о разводу од самог почетка се сусретало са паганским грађанским законима, и још дуго је морало са њима да се бори. Свети Оци Цркве су штитили равноправност жене што се тиче услова брачног живота и устајали су против обичаја који је мужу давао више права у том смислу. Како тврди Свети Јован Златоусти муж нема никакву предност у односу на жену и бива, као и она, кажњаван, ако наруши закон брака.

Овај аутор износи и неке друге предности над паганством. Наиме, хришћанство назива жену слабијим сасудом а мушкарцу даје назив њеног господара. С нехришћанске тачке гледишта, можда ове речи звуче као увреда за жену. Ту се одмах јавља представа о мужевљевом деспотизму, о различитим насиљима над слабијим бићем, представа о мукама тог слабог сасуда. У паганском периоду владавине грубе физичке снаге и егоизма, умне и духовне неразвијености, овако формулисане различитости мушкарца и жене заиста су морале лоше да се одражавају на жену. Тамо су појмови господарства и потчињености незамисливи без необузданог деспотизма и ропског угњетавања. Христос је дошао да би уништио ту тамну, грубу владавину спољних сила и да створи ново царство на начелима духовности, љубави, мира, слободе, самоодрицања.

Због општих услова брака, хришћанство је морало да обезбеди равноправност у брачним односима, једнакост права, узајамност. Брачници су обавезни да поседују узајамну љубав и поштовање, уз стрпљивост и снисходљивост, поверење и отвореност, узајамну бригу, на брачну чистоту и на верност. Најзад, рачунајући на различитости и особености које су се увек примећивале у природним снагама и особинама мужа и жене, хришћанство је морало да унесе у брачне односе и неке црте различитости, не дајући ни једној страни било какве предности, које би водиле угњетавању и понижавању друге стране.

Међутим, Надеждин признаје да се понижавање жене, које хришћанство у корену сасеца, ипак сачувало и у друштвима која себе називају хришћанским. (Надеждин, 2001: 7-99).

Савремени руски свештеник, Илија Шугајев, такође, сматра да је управо хришћанство укинуло презрив однос према жени који је владао у целом свету. Управо је хришћанство изјавило да се жена не разликује од мушкарца и да је људска природа јединствена и за мушкарце и за жене, јер како каже апостол Павле: „Нема мушког пола ни женског, јер сте ви једно у Христу Исусу“ (Шугајев, Без годишта: 106).

Протођакон Ранковић када говори о позитивној еволуцији социјалног статуса жене истиче рани период хришћанства. По њему, потпуно нов однос према жени, пун духовне нежности, пажње и уважавања, успоставио је Господ Христос. О томе аутентично сведоче бројни библијски примери Христовог односа према жени, почев од блудница којима опрашта грехове на саблажњење

фарисејске околине до Његовог првог јављања женама-мироносицама након васкрснућа итд. Такав однос поштовао се у првој хришћанској заједници. Прихватање и поштовање жене као људског бића, способног за високе духовне домете настављен је и у апостолском периоду живота Цркве Христове (Ранковић, 2008).

Има мишљења да је утицај хришћанства на побољшање положаја жене трајао током читаве историје хришћанства. Тако академик Владета Јеротић набрајајући све позитивне друштвено-историјске тековине које је хришћанство остварило у току две хиљаде година извевши неколико хришћанских револуција (пре свега укидање ропства, брига за болесне и утамничене, укидање смртне казне, ублажавање сурових односа према заробљеницима у рату, моногамија у браку) истиче као достигнуће хришћанства и право на образовање жена (Јеротић, 2003: 76).

Како сматра Јеротић, с правом се каже и мисли да је хришћанство донело жени људско достојанство. Па ипак, по њему, шест векова после Христа, на једном црквеном сабору (у Макони) гласало се о томе има ли жена душу и закључено је са једним гласом већине да је ипак има. Без обзира на све кризе и сва изопачења данашњих односа мушкарца и жене, Јеротић верује да можемо бити сигурни да се слично гласање никад више неће поновити (Јеротић, 2011: 25).

Православна публицисткиња, Снежана Стојковић, износи готово идентичну тврдњу о односу хришћанства и положаја жене. Она верује да је много доказа да је хришћанство жени дало најбољи и најприкладнији положај. Онај који је не потцењује и не прецењује. Тако је слобода жене остварена управо у хришћанству и оно јој је вратило достојанство (Стојковић, Православље, 15.3.2006, бр. 911).

Социолог религије, Сергеј Флере, сматра да је хришћанство, насупрот данашњици, нудило бољу перспективу женама – од перспективе у условима живота ван хришћанства – и да нема сумње да се ширило у већој мери преко жена него преко мушкараца. И сам цар Константин је у том погледу био под утицајем мајке (Флере, 2013: 31).

Владика Порфирије Перић (митрополит загребачко-љубљански), такође, наводи неколико прехришћанских ставова о природи жене и њеном значају у друштву. У многобожачком свету, у античкој Грчкој, закон који је регулисао «породично право», давао је мушкарцу, оцу породице, апсолутну власт над имањем и члановима породице. Жена је посматрана, не само као подређена мушкарцу и мање вредна од њега, него и као власништво и његова робиња. Толико је била обезличена да је служила као објекат за задовољење сексуалног нагона мушкарца, и као таква називана је машином за размножавање. Велики философ из Стагире, Аристотел, у жени не види људско биће. Поред врсте мушкараца, говорио је, постоје и још два реда: робови и жене. Солон је тврдио да је жена «зао терет», а Филимон је говорио да је «жена вечно и нужно зло за мушкараца». У та времена у античком свету жена није имала право да учествује у јавном животу. На Далеком истоку, у Индији и Кини, место жене је било још трагичније - она није могла да одлучује о себи. На пример, хтела то жена или

не, сахрањивана је жива заједно са својим умрлим мужем.

У летимичном прегледу односа према жени у Старом свету јасно се види, према митрополиту загребачко-љубљанском Порфирију, да жена није прихватавана као личност чија је слобода равна слободи и достојанству мушкарца. У хришћанском поимању личности перспектива је сасвим другачија. Хришћанство показује свој револуционарни став у односу на сав дотадашњи познати свет. Већ на првим страницама Старога Завета види се да је Бог као круну свега створенога створио човека. «И створи Бог човека по слици и прилици Божјој, створи га; мушко и женско створи их» (Пост. 1, 27). Јасно се види да жена има исту природу коју има и мушкарац, јер под одредницом «човек» подразумевају се и мушко и женско. Разлика у половима не значи ништа друго до међусобно допуњујуће функције. Неко би могао да примети да Христос употребљава жене у службама другог реда. Међутим, не смемо, да заборавимо да Он самога себе назива слугом, који је дошао да «служи, а не да му служе» (Матеј 20, 28; Марко 10, 45). У хришћанству је велики и силан онај који служи другима (Матеј 20, 26). Сличан став имају и Свети апостоли и евангелисти. Лука и Јован по правилу описују жене топлим и благим речима. У причама апостола, ученици Христови показују страх, а жене мирносице бивају похваљене и удостојавају се да буду први сведоци васкрсења Христовог (Марко 16, 9-11; Јован 19, 11-18). Апостол Павле ће коначно дефинисати став хришћанства и цркве у односу на жену познатим речима: «нема више мушког ни женског» (Галатима 3, 28).

Ипак, у Светом Писму налазимо на извесне негативне тенденције у односу на жену. Тако, Мојсијев закон ставља жену мушкарцу на управљање због тога што је женин пад претходио паду мушкарца. Чињеница је, ипак, да Јевреји нису одбацивали жену до мере до које су то чинили, на пример Римљани, који су често новорођене девојчице бацали у шуме како би их звери растргле, или Индуси код којих је постојао поменути обичај да се закопа и жена са мужем (www.pravoslavo.net/tekstovi/arhiva/zene/Ep.%20Porfirije_o_zeni.pdf).

Међутим, митрополит заборавља да је „служење“ добровољни избор а не наметнут од других.

Веома често се у православној литератури као прекретница хуманијет третмана, напреднијег друштвеног стања жене, као и достојанства и поштовања жене наводи установљавање култа Богородице. „У прехришћанском свету постојала је представа о жени као бићу нижег реда у односу на мушкарца. Црква Христова је открила достојанство и призив жене у свој пуноћи, придавши томе дубоку духовну утемељеност, чији је врхунац поштовање Пресвете Богородице. Према православном учењу, благодатна Марија, која је Благословена међу женама, испољила је највиши степен моралне чистоте, духовног савршенства и светости до којег је могло да се уздигне човечанство и којим превазилази достојанство анђелских чинова. У њеној личности освештава се материнство и утврђује важност женског начела“ (Основи социјалне концепције РПЦ, 2011: 128-129). Историчар Предраг Марковић сматра да постоји једна доза мизогиније у нашој патријархалној култури и та мржња према жени није карактеристична за хришћанство. И у Старом завету постоји доста мржње пре-

ма жени. Али, он тврди да је Нови завет преко Богородице донео, на дугу стазу, еманципацију и заштићеност жена. Нови завет је увео женски принцип. Међутим, академик Јеротић то демантује, у истој емисији, тврдећи да тај принцип није остварен. Тада је требало да почне мало друкчије понашање према жени, али није, иако је Богородица врховни женски принцип и у светској литератури. Он додаје да и у паганским културама (Старој Грчкој...) није био толико лош однос према жени (Агапе, Студио Б, 25.02.2012).

У наглашавању значаја и доприноса хришћанства бољем друштвеном статусу жене уопштено се говори о хришћанству. То је само делимично оправдано јер је могуће неодређено помињати хришћанство, без професионалних разлика, само до периода раскола. А након тога могу се идентификовати појединачни доприноси конфесија унапређењу друштвене ситуације жене. Међутим, уопштеним коришћењем термина „Хришћанство“ као да се анулирају већи учинци западног хришћанства (поготову протестантизма) у односу на источно хришћанство или, боље речено, да се неосновано православној конфесији приписују заслуге којих нема или су минималне. Заправо, Православље се кити славом сестринских конфесија. Православна црква као институција је имала најмањи могући утицај на права и положај жене у друштву. Заправо, за то је више заслужна нова еманципаторска комунистичка политика након Другог светског рата.

Међутим, о овоме постоје и другачија, па и супротна мишљења.

Негативна гледишта о доприносу Православне цркве унапређењу социјалног положаја жене

Једино је у оцени заслуга за данашњи социјални положај жена показала интелектуално, али и хришћанско поштење и искреност (од жена хришћанки) позната политичарка и психијатар Сандра Рашковић-Ивић, када је у једној телевизијској емисији изјавила да она, иако припадник политичке оријентације десног центра (ДСС), признаје да су до побољшања друштвеног положаја жене довели левичарска идеологија и покрети (Граница, TV Нарру, 21.05.2012).

Радован Биговић, свештеник СПЦ и један од највећих православних теолога данашњице, уместо таксативног набрајања историјских учинака хришћанства има сасвим другачији приступ. Он замера Цркви да се није прославила у заштити људске слободе, права и достојанства. Пуно је примера кад их је и она, на овај или онај начин, кршила. Као примере за то истиче инквизицију, крсташке ратове, верске ратове у Европи, насилна покрштавања, жигосање па и мучење неистомишљеника, верски фанатизам и фундаментализам. Али у низу тога, он Цркви приписује у грех и неправедност жене (Биговић, 2009: 82, 2010: 108). Иако првонабројани грехови (нарочито прва два) иду на душу Римокатоличкој цркви, остали се могу приписати и Православној. Тиме овај истакнути представник СПЦ не пада у замку јефтине идеализације црквене прошлости што је готово правило у црквеним редовима, већ објективно сагледава историјски живот Цркве и третман жене у њој.

Слично претходнику и политиколог Мирољуб Јевтић није склон ружичастом виђењу доприноса Православља повољној позицији жене у друштву. Он негира да се исходиште родне равноправности, на којој се темељи савремени друштвени поредак, налази у хришћанству.

По њему, није тачно да је исходиште родне равноправности, како је схвата модерни женски покрет, у хришћанству. Она је настала у секуларним нехришћанским покретима. Према томе, друштва у којима се говори о родној неравноправности јесу секуларна и нису хришћанска, осим у традиционалном смислу. И та равноправност, како је схватају заговорници једнакости полова, није последица Христовог учења које није владајућа идеологија у тим заједницама. Упркос томе православне жене никада не протестују против црквеног и друштвеног положаја који им предодређује и прописује Црква (Јевтић, Равноправност у сенци религије, Политика, 8.9.2008).

До идентичног закључка долази и свештеник СПЦ Љубомир Ранковић. Он тврди да је основна одлика православља авангардност. Христос је био, као Богочовек, вековима испред свога времена. “Свет је каскао за хришћанством које је било толико јако да је наметнуло дух цивилизацији. Нажалост, упркос томе, он сматра да ми данас живимо у времену када свет претиче хришћанство. Еманципација жена, друштвене промене и све друго што се тиче човека дешава се изван хришћанства” (Ранковић, Жена треба да спасе човека, Блиц, 04. 11. 2008).

Протојереј Ранковић, слично претходнику, значајан (ако не и првобитни) фактор промене друштвеног односа према жени види у Француској револуцији која доноси радикалне промене у погледу људских права и слобода. Он истиче да је и хришћанство допринело том напретку, али у својој најранијој фази постојања, након чега следи одређена регресија. Како он наводи, ступањем хришћанства на историјску сцену и његовим брзим ширењем међу незнабожачким народима однос према жени се радикално мења. Међутим, када је хришћанство прихваћено у ширим друштвеним слојевима и кад је после Константиновог Указа о његовој слободи 313. године, постало државна религија, мушкарци, који су доминантни у јерархији, у црквени живот уносе стари пагански однос према жени. И мора се отворено рећи да је улога жене у хришћанству била значајнија у време његовог настанка и ширења, а маргинализована у периодима освојене моћи, да би у временима криза, жена опет добијала значајнију улогу.

Мукотрпно су и дуго жене освајале слободу и већа права за себе, кроз историјске епохе хришћанства. Нарочито је у средњем веку био тежак друштвени положај жене. То је епоха дугих и крвавих ратова у којима је доминирала сурова мушка снага и сила жена није могла доћи до изражаја.

Међутим, тек у доба Ренесансе жене су искористиле процват индивидуализма, карактеристичан за ту епоху. Жене се укључују и у културни живот, а многе почињу да пишу, да се школују и образују.

Када се сагледају све размере женске дискриминације и неравноправности кроз историју до данас, право је чудо како је жена пристала на такав статус

и како је издржала сва искушења и страдања која је током времена преживела. Њено понижење и страдање може се убројити у највеће злочине који су учињени против човечности. Онда није чудо што је јеврејски мушкарац захваљивао Богу што није рођен као роб, животиња или жена. Дугачак би био списак мушких недела према жени, особито у старом свету и паганској прошлости. Па и у новом веку (Ранковић, 2008: 94, 226-227).

У позадини историјског православног хришћанског морала налази се патријархални морал строге и беспоговорне женске субординације који захтева највећу жртву (у међуљудским односима) од жене. „Познато је да је жена вековима била систематично искључивана из сфере јавног живота и из позиције моћи. Међу најутицајнијим факторима који промовишу такву политику биле су цркве и верске заједнице, чија су правила и понашања наметала патријархални систем вредности са хијерархијском структуром моћи“ (Spiljak-Spahić, 2000).

Закључак

Побољшању друштвеног односа према жени допрели су друштвено-аутономни процеси. Пре свега, ишчезавање примитивне паганске свести са карактеристичном суровом стигматизацијом и санкционисањем жене у виду строгих механизма социјалне контроле друштвено непожељних особина или статуса жене без обзира да ли је она томе допринела или не, да ли у томе има објективне одговорности и кривице или не.

Тако на пример, док се раније изузетно вредновала полна невиност девојке због обезбеђивања гаранције аутентичног породичног наследника чему је могла бити претња њено предбрачно и промискуитетно сексуално понашање, сада се не инсистира толико строго на тој вредности нити немилосрдном јавном жигосању такве жене или девојке (нити ванбрачног детета као „копилета“ које би прозашло из таквог нелегалног и „неблагословеног“ односа). Штавише, силована „обешчашћена“ девојка или жена је готово подједнако сматрана укаљаном. Црква се уклапала и утапала у такву моралну атмосферу препуштајући се народној паганској стихији и логици. Жена нероткиња је такође била брутално осуђивана од стране средине, без обзира што ничим није допринела тој аномалији, чак и кад је узрок неплодности био у самом мушкарцу. Међутим, жена је као маргинализовано и незаштићено биће била згодан објект испољавалња фрустрације и агресивности због недостатка порода или деце одговарајућег, мушког пола. Такође, стигматизована је и разведена жена без обзира да ли је она томе допринела или донела такву одлуку.

Бољем социјалном положају жене допринело је и епохално распадање патријархалног породичног система и начина живота у коме је жена ниско вреднована и брутално третирана због својих природних датости (биолошких својстава) за које се сматрало да мање функционално доприноси таквом систему. Са нестанком таквог система долази и до бољег односа према жени. Савремена, демократска породица више није оптерећена императивном потре-

бом да има мушку децу, нити да по сваку цену има децу. Рађање више није нужан циљ брака. Православна црква је опортунистички легитимисала такав, у много чему, нехришћански патријархални вредностни систем. Наиме, иако искључиви циљ хришћанског брака није било рађање деце нити инсистирање на њиховом мушком полу, Црква је разводила бракове у коме нема деце или мушке деце¹. Међутим, познат је јеванђељски став о прихватљивости развода искључиво због прељубе а не због бездетности. Бездетна жена се не сме отерати јер према хришћанској поруци да ће брачници бити „једно тело и једна душа“ појединачне мане супружника постају њихови заједнички недостаци и да се не сме „развезати“ оно што је „Бог свезао“.

Пре свега, секуларни процеси модернизације живота и образовања становништва довели су до подизања општег културног нивоа и еманципације жене (образовања и запошљавања). Такође, и нестанак патријархалног начина живота, привређивања и система вредности резултирао је другачијим очекивањима и захтевима према жени.

Тако да је тај процес либерализације и хуманизације односа према жени текао независно од Цркве, а могло би се рећи, донекле, чак и упркос и насупрот њој.

Иако има примера спорадичних реакција прилагођавања духу новог времена, ипак су у Цркви били прилично доминантни тонови регресивне носталгије за минулим животом протеких времена – примитивне, натуралне и аутаркичне породичне привреде и патријархалног начина живота и система вредности. Међутим, без икакве реалне могућности да се такво друштвено стање рестаурира. Црква је, такође, носталгична за традиционалном женом хришћанком. Међутим, таква жена у српском и руском друштву готово да је сасвим ишчезла. А то је, заправо, жена веома ниског или никаквог образовања, ниске интелигенције, са карактерним особинама покорности и понизности, која је у потпуној зависности од мушкарца (пре свега, економској), која се бави пољопривредним пословима и домаћинством, која рађа много деце, коју други удају. Па се поставља логично питање да ли су све ове социјално и културно, углавном, непожељне особине жене неопходна цена која мора бити плаћена да би се стекао статус и углед морално и духовно подобне православке.

Њен задатак је био банално деградиран на ниво вођења домаћинства, бављења пољопривредом и рађања многобројне деце. Делимично се и у црквеним круговима (све више) увиђа и признаје да је такво схватање улоге жене банализација улоге и „назначења“ жене и да је жена позвана и достојна обављања и ванпородичних, јавних делатности

Евдокимов је тврдио да судбина жене не мора бити нужно везана за мушкарца (удајом - већ да може бити и независна). Овакав став према положају жене није последица црквеног доприноса кроз њено идеолошко или практично

¹ У Херцеговин су, у ранија времена, у случају немања мушке деце, муж и жена ишли духовној власти да их разведе. У више случајева је и духовна власт уважавала овај разлог (Ђорђевић, 1984б: 44)

залагање, већ њена последична реакција на фактично стање које се одиграло мимо њене иницијативе, деловања и воље.

Може се закључити да Православна црква није допринела унапређењу друштвеног положаја жене, осим донекле у првим, раним вековима хришћанства („хришћанске „комуна“) у односу на положај жене у периоду паганства, паганских друштава.

Од настанка хришћанства до данас еманципацију жене су унапредили искључиво нововековни секуларни процеси модернизације и ослобађања жене као што су ренесанса, реформација, просветитељство, Француска револуција који су остварили вредности либерализма, индивидуализма, секуларизма. Они су довели до таквих друштвених ефеката у хришћанском свету независно од утицаја хришћанских цркава, чак, упркос и насупротив напротив њима тј. њиховом ограничавању, противљењу и негодовању. „Својим присуством у животу школе, црква је настојала дозирати еманципацију жене“ (Матијевић, 2011). Црква се није противила просвећивању жене али само у ограниченим оквирима, само ради њеног унапређивања у обављању традиционалних женских улога (супруге, домаћице, мајке).

Добро је познато да су жене вековима биле систематски искључиване из сфере јавног живота и из позиција моћи. Међу најутуцајнијим факторима промовисања такве политике биле су цркве и верске заједнице које су наметнуле патријархални систем са изграђеном хијерархијском структуром моћи (Спахић-Шиљак, 2008: 148). Црква је, заправо, пре легитимисала и сакрализованала затечени патријархални систем него што да га је сама изграђивала као што је то чинила и са свим историјским социо-политичким системима са којима није била у строгом идеолошком и практичном непријатељству (нпр. са комунистичким режимом).

Сви ови секуларни трендови људске еманципације нису се одиграли и нису нарочито дотакли источни, православни свет због познатог петовековног ропства Срба под Османлијским царством и кашњења у културном, привредном и политичком погледу. Мада тај свет није могао остати без икаквог посредног утицаја. Иако је процес описмењавања, просвећивања жене почео у другој половини деветнаестог века, значајнији упливи на друштвено ослобађање жене у Србији почели су се дешавати тек са комунистичком револуцијом. Тада долази до освајања јавног простора од стране жене у виду стицања образовања и запошљавања. Иако су многи технички предуслови погодовали томе, не може се потцењивати комунистичка идеологија која је форсирала унапређивање положаја жене у новом социјалистичком друштву (описмењавању, запошљавању, равноправнијем односу међу половима). „Социјалистичка мобилизаторска модернизација успела је у мањој или већој мери насилним путем, сламајући отпор традиционалног, аграрног друштва, између два светска рата тек започетој модернизацији на нашим просторима, да да квалитативно нове доприносе у процесу индустријализације и урбанизације земље, деаграризације, економског раста, запослености, описмењавања становништва, мобилности радне снаге. Тако је социјалистичка насилна модернизација сламала отпор традиционалистичког, предратног друштва свег утопљеног у вековне норме ауторитаризма, патријар-

халности, сујеверја, религиозности, ирационализма“ (Благојевић, 2005: 138). Од 1945. имали смо урбанизацију и индустријализацију која је подразумевала оп-исмењавање (...) Уставом је гарантована родна равноправност, коју сада поново „откривамо“ (Јовановић, Несуђена модернизација, Политика, 18.03.2013).

Док су у остатку света жене већ увелико тражиле (и добијале) своја права, на нашим просторима су и даље живеле угњетене древним обичајима и заосталим законима. До бољег друштвеног положаја доспеле су тек доласком комуниста на власт, када су првим послератним уставом изједначене са мушкарцима (Стојановић, www.dnevno.rs/ekalendar/zanimljivosti-iz-istorije/96984-prosecna-srpkinja-pre-100-godina-se-poradala-poput-psa-bila-je-tretirana-kao-maloletna-i-cesto-izbacivana-na-ulicu.html).

Пошто хришћанство није остваривало социјалну правду због тога што је грешност људске природе чини неостваривом, онда је остваривање те социјалне правде сам грех преузео на себе, изопачавајући и деформишући је. Добро не жели да се реализује позивајући се на снагу греха, зато ће зло покушати да оствари оно што је било дужно да оствари добро (Берђајев, 2000: 244). Берђајев износи и занимљив став о утицајности хришћанства, али и не историјског хришћанство, на остварење социјалне правде. По њему, укидање ропства и крепосног права, признање људског достојанства сваком човеку – све је то бесумње повезано са тајанственом подземним деловањем хришћанства на људске душе. Међутим, хришћани нису директно остваривали правду у социјалном животу, они су то препуштали нехришћанима, а сами су често остваривали неправду и неправичност. Учење о смирењу и послушању доживело је највећу деформацију, оно се претворило у тражење смирења пред злом, у послушању злу, у одбацивању сопствене савести. Религија љубави и милосрђа претворила се у проповед безосећајног и суровог односа према човеку (Берђајев, 2006: 85). Та неправда се добро види на примеру односа према жени.

Ту несклоност Цркве да преображава друштво и доприноси његовом напретку увидео је Соловјев и пре социјалистичких револуција. По њему, хришћанство проповеда делотворну љубав према свим људима. То захтева старање о социјалној правди. Црква је, на жалост, и на Западу и на Истоку, подбацила на плану остваривања задатка ширења царства Божијег. Побожни хришћани постоје, али они су се ограничили на бригу о личном спасењу и своју веру нису оспољили радом на преображају људског друштва. Неверници су били ти који су, и на Западу и на Истоку, показали стварну забринутост за друштвену правду и промену друштва. Делујући на овакав начин, они су, не знајући и упркос свом неверовању, били средства божанског Духа. Они су спровели задатак који је је хришћанска црква занемарила, и придонели сламању средњовековног подледа на свет са његовим догматизмом и унутра окренутом духовношћу (Коплстон, 1992: 230-231)

Сличног је става и Павле Евдокимов који баштини мисли Соловјева и Берђајева. Он сматра да хришћанство више није активни чинилац историје, већ немоћни посматрач процеса који измичу његовом утицају и прете да га сведу на димензије и значај затворене секте која не учествује у судбини света. Социјалне и економске реформе, ослобађање и еманципација народа и друштва-

них класа се остварују снагама овога света које су далеке од Цркве. Хришћани су се удобно сместили у времену и ситним проблемима свакодневног живота, те се сад други баве променом света.

Код хришћана је приметно кашњење. Упркос томе што Црква поседује благовест о ослобађању, ослобађају други. Када људи Добра одбацују своју улогу, друге снаге се прихватају тог задатка али с другим коефицијентом и са новим доминантима које су по својој природи туђе хришћанству. На истоку жена скида ропске ланце, али њена уста не изговарају Име Христово, већ друга имена. Свет претиче Хришћанство“ (Евдокимов, 2001: 114,129,14).

Такво размишљање дели и наставља и Љубомир Ранковић. По њему, процес женске еманципације није резултат хришћанских тековина и поимања достојанства мушкарца и жене. Црква временом све више прихвата дух и нарав овог света у коме је жена маргинализована и померена у други план. Она нема довољно снаге и способности да овај сурови мушки свет, препун сукоба и напетости, преображава љубављу, трпљењем и смирењем, врлинама које су главне особине бића жене (Ранковић, 2008: 85,5,7).

У том смислу је у праву Бранислава Познановић када каже да је православни морал врло стабилан, традиционалистички. Промене у глобалном друштвеном систему мало утичу на његову устаљену организацију и функционисање. У њему се промене одвијају спорије него у осталим подсистемима друштва (Познановић, 2000: 209).

Литература

- Берђајев Николај (2006) *Судбина човека у савременом свету*. Београд: Логос..
- Биговић Радован (приредио) (2009) *Људска права у хришћанској традицији*. Београд: Службени гласник..
- Биговић Радован (2010) *Црква у савременом свету*. Београд: Службени гласник.
- Blagojević Mirko (2005) *Religija i crkva u transformacijama društva*. Beograd: IFDT / „Filip Višnjić“.
- Евдокимов Павле (2010) *Жена и спасење света (о благодатним даровима мушкарца и жене)*. Цетиње: Светигора.
- Епископ Јован (1959) *Беседа на гори (стара истина у новом времену)*. Ниш: Штампарија „Вук Караџић“.
- Јевтић Мирољуб (2008), “Равноправност у сенци религије”, *Политика*, 8.9.2008.
- Јеротић Владета (2003) *Србија и Срби*. Београд: Ars Libri, Бања Лука: Бесједа.
- Јовановић Бојан (2011) *Мушкарац и жена*. Београд: Партенон.
- Јовановић Ђокица (2013) „Несуђена модернизација“, *Политика*, 18.03.2013.
- Коплстон Фредерик (1992) *Филозофија у Русији*, Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Matijević Nikolina (2011) „Žene-obrazovanjem do elite, Situacija u Srbiji u XIX veku“, доступно на ([www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2011/09/29-Nikolina Matijević-ŽENE-OBRAZOVANJEM-DO-ELITE-Situacija-u-Srbiji-u-XIX-veku.pdf](http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2011/09/29-Nikolina-Matijević-ŽENE-OBRAZOVANJEM-DO-ELITE-Situacija-u-Srbiji-u-XIX-veku.pdf)).

- Надеждин Александар (2001) *Жена у Цркви*. Цетиње: Светигора.
www.pravoslovo.net/tekstovi/arhiva/zene/Ep.%20Porfirije_o_zeni.pdf.
- (2011) *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*. Нови Сад: Беседа.
- Павловић Јелена (2005) „Дискурс као нова тема у психологији” у: Зборник Београдске отворене школе (електронско издање), доступно на www.fil.bg.ac.rs/katedre/spanski/files/ad1_stud.doc.
- Ранковић Љубомир (2008) *Жена као Икона*. Ваљево: Глас Цркве.
- Ранковић Љубомир (2008) „Жена треба да спасе човека“, Блиц, 04. 11. 2008.
- Стојковић Снежана (2005) „Неостварена улога жене у Цркви“, *Православље*, 2005, бр. 911.
- Spahić-Šiljak Zilka (2008) „The image of woman in religious community magazines in Bosnia-Herzegovina“ in: Christian Moe (ed.) *Images of religious other (Discourse and distance in the Western Balkans)*; Novi Sad: CEIR, Kotor Network.
- Стојановић, www.dnevno.rs/ekalendar/zanimljivosti-iz-istorije/96984-prosecna-srpkinja-pre-100-godina-se-poradala-poput-psa-bila-je-tretirana-kao-maloletna-i-cesto-izbacivana-na-ulicu.html).
- Флере Сергеј (2013) „Константин Велики и Милански едикт“ у: Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић (приредили) *1.700 година Миланског едикта: социолошка перспектива*. Нови Сад: Прометеј.
- Шугајев, *Једном за цео живот*, Без годишта. Ниш: Манастир Липовац.

ТВ извори

- „Агапе“ Студио Б, 25.02.2012.
“Граница”, TV Happy, 21.05.2012.

Žikica Simić

THE ORTHODOX CHURCH AND ITS CONTRIBUTION TO THE IMPROVEMENT OF WOMEN'S SOCIAL POSITION – CLERICAL AND SECULAR VIEW

Summary

This paper discusses two aspects of the socio-historical contribution of the Orthodox Church (the Russian and Serbian churches) to social emancipation of women. The first view emphasizes huge and crucial Orthodox Church improving the social status of women. The second view (secular-scientific) negates that view emphasizes no effects and merits of the Orthodox Church in this segment

Keywords: Orthodox church, women, emancipation, social position

ПРИКАЗИ

Данило Ж. Марковић
Српска академија образовања
Београд

Приказ

ЗНАЧАЈНО ДЕЛО О РАЗВОЈУ РУСКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ И САВРЕМЕНИМ ТЕМАМА ЊЕНЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ УСМЕРЕНОСТИ¹

Крајем прошле (2014. године) у Москви је објављен зборник изабраних радова проф. др З. Т. Голенкове, који је побудио велико интересовање у социолошкој и широј друштвеној јавности у светским размерама. Ова књига заслужује посебну пажњу јер указује на значајне трендове социологије у савременом друштву и њено место у постсовјетском развоју, већ и у глобалним размерама. Ова студија, зборник радова З. Т. Голенкове, има посебан значај за разумевање развоја социологије у Србији и другим државама насталих у простору бивше СФРЈ, јер је др Голенкова пратила више деценија развој социологије на овом простору у совјетском и постсовјетском периоду. Велики део свог научног ангажовања др Голенкова је посветила развоју социологије у југословенском простору и односу те социологије како у совјетском, тако и у подсовјетском периоду. Какав је интензитет др Голенкове у овом периоду показује њен магистарски и докторски рад о развоју социологије у југословенском простору и њена постојана сарадња са познатим и водећим социолозима са овог простора и објављивање многих научних радова, као и превођење књига и радова на српски језик. У знак ове постојане сарадње руских и „југословенских“ социолога Голенкова је добила више признања, а изабрана је и за иностраног члана Српске академије образовања. Уз то Голенкова је у својству професора по позиву одржала више предавања о руској социологији и актуелним проблемима социолошке науке на универзитетима у Београду, Нишу и Приштини (Косовској Митровици).

Да би указали на огроман и значајан опус ове ретко вредне и утицајне научне посленице не само у руској, већ и светској науци, указујем на основне групе радова које садржи публикација. *Први део*: Теорија и методологија: социолошки дискурс. У овом делу објављени су следећи значајни радови Голенкове: Парадокси трансформирујућих друштава у условима глобализације; Политички идентитети у условима трансформације друштва; Алтернативе развитка грађанског друштва у Русији; Изградња грађанског друштва и социјална стратификација у Русији; Развој социолошке мисли у Русији и Социологија данас:

¹ Приказ књиге З. Т. Голенкова, *Избранные труды*, Новый хронограф, Москва, 2014, стр. 343.

методолошке потешкоће или нова ренесанса? *Део други*, Осврт на историју социолошке мисли у централној и источној Европи садржи следеће радове: Гене­за раз­витка социологије у земљама централне и источне Европе; Основне ета­пе и тен­денције развоја социолошке мисли у бившој Југославији (СФРЈ) и са­вре­меној Србији, Хрватској, Македонији, Словенији и Црној Гори; Словенске идеје Јурија Крижанича; Социјални извори и популаризација ин­тели­генције у социјалистичким државама Европе и Истраживања породице у Југославији. *Трећи део*, Социјална структура друштва и социјална стратификација састоји се из следећих прилога: Социјалне неједнакости и диференцијација; Основне концепције социјалне структуре; Социјалне промене: појмови и облици и Про­мене у социјалној структури руског друштва у периоду трансформације.

Радови др Голенкове сврстани у ове три целине представљају ауторку као високо изграђеног и компетентног социолошког посленика светског ни­воа који научно компетентно и критички промишља глобалне проблеме савре­меног друштва, у првом реду проблеме трансформације (трансформирујућих друштава) и проблеме стратификације у њиховој повезаности са процесима глобализације. У контексту оваквог приступа она разматра и проблеме руског друштва, са посебним освртом на проблеме и специфичности изграђивања (успостављања) грађанског друштва у Русији. Сва ова разматрања својом тео­ријском заснованости и методолошким приступом налазе се на високом нивоу оствареном у савременој социолошкој мисли, и представљају значајан допри­нос развоју те мисли.

Посебан (*четврти део*) књиге садржи интервјуе З. Т. Голенкове који указују не само на податке о њеном интелектуалном, академском и научном развоју, већ и њена схватања као научника о савременим друштвеним и науч­ним проблемима савременог вишеполарног глобализирајућег друштва. А тај развојни пут овог познатог и признатог научног радника говори о упорности, перманентном образовању (самообразовању) и коректности према учитељима, и држању корака са развојем науке. Др Голенкова од сиромашне девојчице из­расла је у озбиљног научног радника. Њој није сметао совјетски систем обра­зовања [коме су са разлогом, а често и без разлога (само из идеолошких разло­га) оспораван научно развијајући личносни систем] да се развије у слободног мислиоца пратећи и критички промишљајући развој светске науке, посебно у области друштвених наука и посебно социологије. Др Голенкова проучавала је развој социологије у централној и источној Европи, али се држала и руске научне мисли и традиције, што јој је омогућило да руско друштво прати у њего­вом развоју, доприносећи цивилизацијским помацима у друштвеним, посебно социолошким наукама. У том контексту треба промишљати и њену делатност у Институту за социологију РАН и напоре које је чинила и чини у остваривању међународне научне сарадње.

УПУТСТВО АУТОРИМА

Часопис објављује радове на српском и на енглеском језику. Сви радови пролазе процедуру рецензије. Поред тога, часопис објављује стручне радове, приказе и осврте.

Радови треба да буду величине до једног ауторског табака (16 страна) и треба да садрже резиме и кључне речи на српском и једном од светских језика. Аутори треба да наведу назив установе, место и своју е-mail адресу. Текст рада треба доставити у електронској форми, на дискети или електронском поштом: фонт Times New Roman, ћирилична тастатура (за радове на српском језику), величина фонта 12, проред 1.5.

Литература се наводи унутар текста (пример Мандра 2001: 59), а у фусноте уписивати само коментаре и објашњења. Литература се наводи на крају текста по азбучном реду. Примери:

- пример навођења књиге: Андерсон, Б. (1998) *Нација: замишљена заједница*. Београд: Плато.
- пример навођења текста у књизи: Џуверовић, Б. (1991) „Друштвене неједнакости у образовању“ у *Србија крајем осамдесетих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- пример навођења чланка у часопису: Божовић, Р. Р. (2003) „Секте, култови и толеранција према њима“, *Теме* XVIII (1): 119-131.

Адреса за достављање радова

Годишњак за социологију

Филозофски факултет

Тирила и Методија 2

18000 Ниш

E-mail: godisnjak@filfak.ni.ac.rs

The Journal publishes papers in Serbian and English, as well as in Croatian and Bosnian. All the submitted papers are subject to reviewer check. Apart from papers, the Journal publishes critical reviews and commentaries as well.

The submitted papers should not exceed 16 pages in length and should also contain an abstract and key words in English, French, German or Russian. The authors should also supply their affiliation and e-mail address. All contributions should be sent electronically – either on a floppy disc or through email (font: Times New Roman, 12pt, line spacing: 1.5).

All references cited in the body of the text should be given in brackets, eg. (Mandra 2001: 59), not in footnotes; footnotes can be used for additional comments and explanations. The references used should be provided at the end of the paper. Sample examples:

- citing a book: Collins, R. (1994) *Four Sociological Traditions*. Oxford: Oxford University Press.
- citing a paper in a book: Foucault, M. (1986) «On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress», in *The Foucault Reader* (P. Rabinow, ed.). New York: Pantheon.
- citing an article in a journal: Devine, F. (1998) «Class Analysis and the Stability of Class Relations». *Sociology* 32: 23-42.

E-mail: godisnjak@filfak.ni.ac.rs

Address: Sociological Annual

Faculty of Philosophy

Cirila i Metodija 2

18 000 Nis

Serbia

ГОДИШЊАК ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Горан Максимовић, декан

Лектор

Недељко Богдановић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

150

Ниш, 2015.

Електронско издање

http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm

ISSN 1451-9739

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316

ГОДИШЊАК за социологију / Филозофски
факултет у Нишу ; Драгана Захаријевски. -
Год. 10, бр. 12-13 (2014) - Ниш : Филозофски
факултет, 2005 (Ниш : SCERO print). - 24 cm

Доступно и на:

http://www.filfak.ni.ac.rs/d_izd.htm. -

Годишње.

ISSN 1451-9739 = Годишњак за социологију -
Филозофски факултет у Нишу
COBISS.SR-ID 121295372